

Technická univerzita v Liberci
Fakulta pedagogická

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2005

Štěpánka Fabiánová

Technická univerzita v Liberci
FAKULTA PEDAGOGICKÁ

Katedra: filosofie
Studijní program: 2. stupeň
Kombinace: francouzský jazyk – občanská výchova

CESTA K LISTOPADOVÉ REVOLUCI
THE WAY TO VELVET REVOLUTION
LE CHEMIN VERS LA REVOLUTION DE
NOVEMBRE

Diplomová práce: 2005–FP–KFL– 100

Autor:
Štěpánka FABIÁNOVÁ

Podpis:

Adresa:
Jiráskovo nábřeží 713/10
468 22 Železný Brod

Vedoucí práce: PhDr. Břetislav Daněk

Počet

stran	slov	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
114	28 593	12	6	25	10

V Liberci dne: 22. 4. 2005

Prohlášení

Byl(a) jsem seznámen(a) s tím, že na mou diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé diplomové práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li diplomovou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom(a) povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Diplomovou práci jsem vypracoval(a) samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím diplomové práce.

22. 4. 2005

Poděkování

Děkuji vedoucímu mé diplomové práce PhDr. Břetislavu Daňkovi za odborné vedení, rady a pomoc při zpracování tématu. Dále děkuji rodičům za podporu a trpělivost, kterou mi během studia věnovali.

Anotace

Diplomová práce podává přehled o vývoji v Československu a s ním sousedících satelitních zemích během jejich „členství“ ve východním bloku. Analýza vychází z jedné zlomové události, a to konce politiky détente, ke které došlo na konci 70. let v důsledku vpádu do Afghánistánu. Práce je zaměřena na analýzu vývoje v ekonomické i politické oblasti jak v SSSR, který byl rozhodující mocností východního bloku, tak v Československu a v zemích, které s ním sousedily. V 80. letech se plně projevila krize komunistického zřízení, která v souvislosti s aktivní politikou USA v době prezidentování Ronalda Reagana vedla ke zhroucení komunistických režimů ve východní Evropě a tedy i k rozpadu komunistického bloku. V předposlední kapitole přináší práce přehled o změnách, které v jednotlivých satelitech probíhaly od roku 1988, kdy státy postupně, různými metodami a s odlišnou intenzitou došly k přeměně ze socialistických republik ke snaze o demokratizaci. Na závěr autorka nastiňuje možnosti pedagogického využití výsledků své práce v její budoucí práci učitelky občanské výchovy.

Abstract

This thesis gives an overview of the developments in Czechoslovakia and its neighbouring satellite countries during their “membership” in the Eastern Bloc. The analysis stems from one crucial event – this being the end of politics “détente”, which occurred at the end of the 1970s as a result of the invasion of Afghanistan. The work focuses on analysing the fields of economics and politics in the USSR, which was the dominant power in the Eastern Bloc, as well as in Czechoslovakia, and other bordering countries. By the 1980s, the crisis in the communist system had manifested itself in full force, which, in addition to the active politics of the USA at the time of the Reagan administration, led to the collapse of communist regimes in Eastern Europe, and therefore to the ultimate disintegration of the communist bloc itself. The second last chapter of the thesis gives an overview of the changes which have taken place in the satellites since 1988, when the states gradually, and by various means, with different intensities, arrived at a transformation from socialist republics to an attempt at democracy. In conclusion, the author proposes ways of using the results of her study pedagogically, in her future role as a lecturer in civics.

Résumé

Le mémoire de maîtrise révisé l'évolution en Tchécoslovaquie et aussi dans les pays voisins de satellites pendant leur „qualité de membre“ dans le bloc oriental. L'analyse part d'un événement de changement; c'est-à-dire de la fin de la politique détente à la fin des années 70 par suite de l'invasion en Afghanistan. Le travail est orienté vers l'analyse de l'évolution dans le domaine économique et politique dans les régions comme l'Union soviétique, qui était la puissance dominante dans le bloc oriental, ainsi qu'en Tchécoslovaquie et les autres pays voisins. Dans les années 80, c'est la crise de l'organisation communiste, entièrement révélée, par suite de la politique active des Etats-Unis, à la tête du président d'alors Ronald Reagan, qui a mené à l'effondrement des régimes communistes en Europe orientale et donc aussi à celui du bloc communiste. Dans le chapitre avant-dernier, le travail récapitule les changements des pays différents de satellite de l'année 1988, où les républiques socialistes se transformaient, avec les méthodes différentes et une intensité distincte, en républiques démocratiques. A la fin, l'auteur parle des possibilités concernant l'utilisation pédagogique sur les résultats de son mémoire de maîtrise dans sa profession future comme l'enseignant de l'éducation civique.

ÚVOD.....	9
1. POČÁTEK 80. LET VE SVĚTĚ A U NÁS.....	12
1.1 Politika USA	12
1.2 Brežněv a jeho politika	15
1.3 Ekonomická a hospodářská situace.....	18
1.4 Politický vývoj v SSSR	20
1.5 Zahraniční politika SSSR.....	21
1.6 Jurij Vladimirovič Andropov	24
1.7 Konstantin Ustinovič Černěnko.....	26
1.8 Polská krize 1980 – 1981.....	28
1.9 Maďarsko na počátku 80. let.....	35
1.10 Německá demokratická republika	38
1.11 Československo do roku 1985	41
2. VÝCHODNÍ BLOK ZA VEDENÍ GORBAČOVA	46
2.1 Situace v SSSR v letech 1985 - 1987	46
2.2 Zahraniční politika	50
2.2.1 <i>Afghánistán</i>	51
2.3 Moskva a satelity.....	53
2.4 Sovětský svaz v 2. fázi Gorbačovova vedení	55
2.5 Polsko v letech 1985 – 1988	57
2.6 Maďarsko	60
2.7 Německá demokratická republika	63
2.8 Československo.....	65

3.ZHROUCENÍ VÝCHODNÍHO BLOKU	69
3.1 Sovětský svaz.....	69
3.2 Polsko	74
3.3 Maďarsko	77
3.4 Německá demokratická republika	80
3.5 Československo v roce 1989	85
4. PEDAGOGICKÉ VYUŽITÍ.....	103
ZÁVĚR.....	106
SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK	109
LITERATURA	111
PŘÍLOHY	114

ÚVOD

Předmětem této práce je především situace ve východním bloku Evropy v 70. a 80. letech dvacátého století a rozpad východního společenství. Než se však dostaneme k samotné analýze tohoto období, věnujme několik odstavců výchozí situaci.

Pro rozbor našeho tématu se jednou z nejdůležitějších událostí stala Jaltská konference v roce 1945, která předurčila rozdělení Evropy. Zde se Roosevelt, Churchill a Stalin dohodli na poválečném rozdělení Německa. Po skončení války došlo v Sovětském svazu k upevnění moci komunistické strany a Stalinovy diktatury a spojení s demokratickými státy bylo postupně přerušeno. Pokud šlo o sovětskou zahraniční politiku, velká pozornost byla věnována střední a východní Evropě. Ta byla, se souhlasem válečných spojenců, považována za sféru přímého mocenského vlivu Sovětského svazu. V těchto státech došlo po válce k politické transformaci podle sovětského vzoru a moc zde převzaly komunistické strany. V roce 1949 vznikla Rada vzájemné hospodářské pomoci – RVHP, která měla prohloubit a upevnit závislost východo- a středoevropských států na Sovětském svazu v ekonomické oblasti. A v roce 1955 byla podepsána Varšavská smlouva, která tvořila základ vojenského bloku ovládaného sovětskou armádou.

V květnu 1949 byly z Německa vytvořeny dvě samostatné republiky: 23. května se z Německa okupovaného západními velmocemi vytvořila Spolková republika Německo – SRN a 30. května byla ze sovětského okupačního pásma vyhlášena Německá demokratická republika – NDR. Tím se Evropa definitivně rozdělila do dvou bloků: do bloku demokratických států a do bloku států komunistických. Obě strany počítaly s možností nového válečného konfliktu. Toto očekávání nakonec vyústilo do stálého napětí, do tzv. studené války.

Po nástupu komunistických stran k moci byla zavedena cenzura, opoziční politici byli zatýkáni, opozice zlikvidována a komunistická strana zaujala vedoucí postavení. Její postup byl určován v Moskvě politikou sovětské vlády a sovětské komunistické strany a její moc se opírala o armádu a policii.

Ke zmírnění napětí došlo koncem 60. let, kdy byly vytvořeny vhodné podmínky a kdy se začala prosazovat tzv. politika détente. Jejími zastánci byli americký prezident Nixon, sovětský generální tajemník Brežněv a západoněmecký kancléř Brandt.

Podmínky pro uvolnění napětí byly dány jednak početním i technologickým vyrovnáním amerických a sovětských zbraní, jednak pro USA velmi vyčerpávající válkou ve Vietnamu, ale také zhoršením sovětsko-čínských vztahů. Neméně důležitou roli sehrála i možnost rozvoje zahraničního obchodu, snadnějšího získávání půjček a dovoz nejen potravin, ale i moderní techniky a nových technologií do Sovětského svazu.

Důležitým bodem, který politika détente přinesla na úrovni sovětsko-amerických vztahů, bylo omezení zbrojení. To vedlo k rozhodnutí Moskvy dále nepokračovat ve zbrojních závodech s USA, které vyvrcholilo v roce 1972 rozhovory a první dohodou SALT, která měla omezit počet strategických jaderných zbraní.

Vyvrcholením politiky détente byla Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě konaná v Helsinkách v létě roku 1975. Zúčastnilo se jí 33 zástupců evropských zemí mimo Albánii a představitelé USA a Kanady. Na závěr byl podepsán tzv. Závěrečný akt, který mimo jiné přinesl i dohodu o dodržování lidských práv. Ačkoli byl podepsán i zeměmi z východního bloku, Sovětský svaz ani satelity dohodu o lidských právech nehodlaly dodržovat. Očekávaly, že tak jako dříve, i nyní se nemusí ze strany západních zemí obávat sankcí. Dohoda z Helsinek však přinesla v tomto směru zásadní změnu. Na všech dalších konferencích byla otázka týkající se dodržování lidských práv v Sovětském svazu i v jeho satelitech jednou z nejsledovanějších a také nejkritizovanějších. Současně znamenalo podepsání Závěrečného aktu podporu pro disidentská hnutí jak v samotném SSSR, tak ve všech zemích východního bloku. Zmiňme se ještě o tom, co podpisem Helsinské dohody získal SSSR. Především mu přineslo uznání poválečných hranic a rozdělení Německa.

V roce 1976 byl do úřadu amerického prezidenta zvolen Carter, který byl také, jako jeho předchůdci Nixon a Ford, zastáncem politiky détente, avšak kladl mnohem větší důraz na dodržování lidských práv. Od poloviny 70. let byla détente oslabována především sovětskými aktivitami v Třetím světě (Angola, Etiopie, Afghánistán). Úplný konec však přinesla až intervence SSSR v Afghánistánu v roce 1979.

Toto je stručný nástin událostí, které v podstatné míře ovlivňovaly politický i ekonomický vývoj v Sovětském svazu a v jeho satelitech od počátku 70. let až do jeho zhroutení. Více než čtyřicetileté rozdělení na východní a západní blok představuje historickou etapu, která zásadně ovlivnila celý poválečný vývoj. Zde nastíněné události

tvoří základní body nejen novodobé historie Sovětského svazu, ale všech satelitů, které spadaly pod jeho sféru vlivu a také celé Evropy a světa. Tato práce se zaměří především na události následující, zejména na období konce Brežněvova vedení a poté na nástup Gorbačova a jeho reformy a na analýzu následného zhroucení východního společenství.

1. POČÁTEK 80. LET VE SVĚTĚ A U NÁS

1.1 Politika USA

„Evropané jsou příliš přístupní sovětskému vlivu“

Třicátým devátým prezidentem Spojených států byl koncem 70. let James Earl Carter. Narodil se ve farmářské rodině, ale po absolvování Námořní akademie sloužil u vojenského námořnictva. Po smrti otce se však ujal rodinné farmy. Během 60. let byl senátorem za stát Georgia a v roce 1971 byl zvolen jejím guvernérem. Prezidentský úřad zastával od roku 1976.

Prezident Carter se vyznačoval především hlubokou křesťanskou vírou a vynikal důrazem na morální zásady a lidské hodnoty. Toto jeho přesvědčení se projevilo i v zahraniční politice, když za její pilíř vyhlásil *„respektování lidských práv na celé planetě.“*¹

Vzhledem k tomu, že Sovětský svaz koncem 70. let pokračoval v rozmisťování raket SS-20, bylo potřeba, aby západní svět reagoval. Protože Spojené státy, po prvním prohlášení o výrobě tzv. neutronové zbraně, zrušily výrobu a rozmisťování této zbraně, bylo nutné najít jinou náhradu za rakety Pershing rozmístěné v Evropě již v 60. letech. Jako řešení navrhl Carter na schůzce na Guadeloupu svým evropským spojencům, Schmidtovi, Callaghanovi a Giscardovi modernizaci stávajícího typu, tzv. rakety Pershing II. Výsledkem tohoto setkání bylo zároveň tzv. dvoukolejné řešení, což znamenalo, že západní svět bude nadále pokračovat v jednání se Sovětským svazem, ale současně bude připravovat rozmístění raket Pershing II.

Když 29. prosince 1979 překročila sovětská vojska hranici s Afghánistánem, pro Spojené státy vpád znamenal potvrzení expanzivní politiky SSSR. Prezident Carter reagoval vyhlášením opatření, prostřednictvím kterých se USA snažily přimět Moskvu k opuštění Afghánistánu. Jednalo se o embargo na vývoz technologií a zemědělských produktů, přehodnocení smlouvy SALT II i o neúčast amerických sportovců na letních olympijských hrách v Moskvě. Zatímco západní evropské státy vyjadřovaly obavy, že

¹ Luňák P.: Západ, Praha 1997, s. 285

těmito opatřeními by mohlo dojít k ohrožení probíhajícího uvolnění v Evropě, „*pouze britská premiérka Thatcherová vyjádřila v duchu „zvláštního“ vztahu jednoznačnou podporu Carterově křížové výpravě proti SSSR.*“² V této otázce se USA a Evropa neshodly ani později. Západní Evropa se nepřipojila k embargu a naopak využila místa na trhu pro prodej svých vlastních výrobků.

V roce 1980 vystřídal po prezidentských volbách ve funkci stávajícího prezidenta Cartera Ronald Reagan. Ten se narodil v roce 1911. Zpočátku pracoval jako sportovní reportér a poté se stal jedním z nejobsazovanějších hollywoodských herců. Od roku 1967 zastával funkci guvernéra státu Kalifornie.

V oblasti zahraniční politiky došlo k obratu ve vztahu k SSSR. Reagan prosazoval politiku, která vycházela z přesvědčení, že s Moskvou lze jednat pouze z pozice síly. Když evropští spojenci nabádali k opatrnosti, Reaganův poradce Richard Pipes prohlásil, že „*Evropané jsou příliš přístupní sovětskému vlivu.*“³ V důsledku tvrdého přístupu došlo k nové soutěži ve zbrojení a politika détente byla ztracena.

V Evropě byla za předchůdkyni reaganovského neokonzervatismu považována Margaret Thatcherová. Narodila se v roce 1925 v rodině drobného obchodníka. Poté absolvovala práva na Oxfordu a na konci 50. let poprvé zasedla v parlamentu. V 70. letech zastávala funkci ministryně školství a od roku 1979 stála v čele vlády.

V ekonomické oblasti omezila vliv státu a zaměřila se na podporu podnikání. Ve sféře zahraniční politiky zastávala nekompromisní postoj ke komunismu. Rovněž usilovala o co nejpevnější euroamerické vztahy. Byla toho názoru, že pouze Spojené státy mohou zajistit bezpečí Evropy.

Již od roku 1979 se Reagan zabýval otázkou zajištění obrany proti jadernému útoku na Spojené státy. Tato snaha vyvrcholila v roce 1983, kdy v televizním projevu oznámil, že USA zahájí projekt nazvaný Strategická obranná iniciativa – SDI. Jednalo se o rozsáhlý výzkumný program, který se zaměřil na konstrukci obranných zařízení, která by byla rozmístěná ve vesmírném prostoru a byla by schopna zničit mezikontinentální balistické rakety. Celý program je také znám pod názvem Hvězdné války. Protesty vyvolal projekt SDI jak v Sovětském svazu, tak v západní Evropě. Moskva uvěřila v uskutečnitelnost projektu, přestože v západním světě panovaly velké pochyby o technické proveditelnosti. I to bylo jedním z důvodů, proč SSSR přistoupil

² Tamtéž, s. 294

³ Tamtéž, s. 298

k opětovným odzbrojovacím jednáním, která opustil po rozmístění raket středního doletu v západní Evropě. Dalším důvodem k těmto obnoveným jednáním o odzbrojení byly stále rostoucí ekonomické problémy Sovětského svazu. Náklady do vojenské sféry tvořily největší část výdajů ze státního rozpočtu a SSSR si nemohl dovolit jejich další zvyšování.

1.2 Brežněv a jeho politika

„Kdo neokrádá stát, okrádá vlastní rodinu.“

Leonid Iljič Brežněv se stal členem komunistické strany v roce 1931 a od roku 1952 byl členem ÚV KSSS. Od roku 1964 byl prvním tajemníkem a v roce 1977 (při oslavě 60. výročí Říjnové revoluce) se stal předsedou prezidia Nejvyššího sovětu, tedy zastával funkci formální hlavy státu, což znamenalo, že jako první v dějinách SSSR vykonával zároveň nejvyšší stranické i státní funkce.

Ačkoliv byl Brežněv považován za ne příliš vzdělaného, měl politické schopnosti, které mu pomohly vyniknout. Podrobně znal fungování sovětských byrokratických aparátů, a tak využíval tradiční metody obsazování klíčových postů svými lidmi. Postupně vyměnil členy politbyra svými stoupenci. Podobný postup používal i na republikové úrovni: jako příklad můžeme uvést výměnu prvního tajemníka v Gruzii, kde tuto funkci od roku 1972 zastával Eduard Ševardnadze.

Pokud jde o jeho konkurenty, Brežněv prosazoval zásadu co nejmenších změn. Když potřeboval svého protivníka odstranit, obvykle přijal rozhodnutí a dotyčný byl odsunut na jinou funkci, většinou do diplomatického sboru, popřípadě byl penzionován. Důsledkem tohoto způsobu vedení byla tzv. gerontokracie, kdy neustále stoupal průměrný věk všech funkcionářů. Zároveň to vedlo k tomu, že se Brežněv obklopil „svými“ lidmi. Tím odstranil jakoukoli opozici ve vedoucích funkcích a mohl neomezeně prosazovat svou politiku.

Za vrchol jeho kariéry se považuje rok 1977, kdy zároveň vyvrcholil „kult“ jeho osobnosti. Brežněv získal mnoho oficiálních vyznamenání: dvakrát byl hrdinou SSSR, pětkrát získal Řád V. I. Lenina, v roce 1976 se mu dostalo povýšení do hodnosti maršála a v roce 1978 dokonce získal nejvyšší vojenské vyznamenání, Řád vítězství.

Na konci 70. let byl již Brežněv těžce nemocný. Po záchvatech mrtvice v roce 1975 a 1977 velice rychle slábnul a ztrácel schopnost artikulace. Mnoho svého času trávil mimo Moskvu, a tak místo něho rozhodování přebírali ostatní členové politbyra, v jejichž čele stál šéf sekretariátu Konstantin Černěnko. Tento způsob vedení však přišel ve velmi nevhodnou dobu, protože bylo potřeba, aby vedení rozhodlo kritické momenty v politické oblasti, kterými byly invaze do Afghánistánu v roce 1979 a také krizová situace v Polsku na počátku 80. let. Ale jako kritická se ukázala i situace ekonomická.

„Bylo svým způsobem symptomatické, že souběžně s chřadnoucím Brežněvem upadal i celý Sovětský svaz.“⁴

Obr. 1. Na oslavě 70. narozenin L. Brežněva 19. prosince 1976 v Moskvě.

Zleva J. Cedenbal, 1. tajemník ÚV Mongolské lidové revoluční strany, J. Kádár, 1. tajemník ÚV MSDS, E. Honecker, generální tajemník ÚV SED, E. Gierek, 1. tajemník PSDS, oslavenec, M. Suslov, člen politbyra ÚV KSSS, G. Husák, generální tajemník ÚV KSČ, N. Ceaușescu, generální tajemník ÚV RKS.

Předchůdce Brežněva Chruščov během své éry hlásal utopickou vizi o „vybudování materiálně technické základny komunismu do roku 1980“.⁵ Za vlády Brežněva však vedení na toto „dědictví“ nenavázalo a naopak se pustilo do vypracovávání nové koncepce, která byla nazvána koncepcí rozvinutého socialismu. Z počátku mělo jít pouze o odklon od revolučního vývoje ke komunismu. Brežněv a jeho vedení využili této nové koncepce k upevnění svého vedoucího postavení v celém bloku. Ostatní státy totiž hlásaly, že již dosáhly socialismu, ale jejich socialismus ještě nebyl vyspělý.

Rozvinutý socialismus se za vlády Brežněva stal z krátkého období mezi kapitalismem a komunismem dlouhou historickou etapou. Vyspělý socialismus se tak stal mezičlánkem mezi ještě nedosaženým komunismem a mezi předchozí fází socialismu.

Idea rozvinutého socialismu ovlivnila společnost nejen v samotném SSSR, ale i v satelitních zemích na dlouhou dobu, nejen na období vlády Brežněva. Její obsah byl nazýván společenskou smlouvou a její podstata spočívala v tiché dohodě mezi těmi, kteří vládli a mezi těmi, kteří byli ovládáni. V knize Karla Durmana Útěk od praporů najdeme toto vymezení: „*Vy nás necháte v klidu, abychom vládli, jak chceme, a my vás*

⁴ Vykoukal J., Litera B., Tejchman M.: Východ, Praha 2000, s. 479

⁵ Tamtéž, s. 481

také necháme na pokoji a uspokojíme vaše potřeby, jak jen můžeme.“⁶ Dále zde najdeme i popis sovětské disidentky, která to vyjádřila slovy: „Můžete fakticky žít velice dobře, jestliže opakujete oficiálně vyžadované lži a tleskáte ve správném okamžiku. Co si myslíte? Můžete si myslet, co je vám libo, pokud to neřeknete nahlas. Boj o mozky byl vládou dávno prohrán. Boj, který nyní vede, je jenom bojem o zachování mlčení.“⁷

Z toho vyplývá, že ti, kteří vládli byli nuceni vytvořit ekonomický systém, který těm ovládaným zajišťoval nízké ceny potravin a bezplatné sociální služby, protože to byly body, které ovládaní považovali za základní podmínky tiché smlouvy. Snaha držet nízké ceny však představovala trvalou zátěž pro sovětskou ekonomiku. Další problém představovaly stále rostoucí náklady na výrobu, které se ovšem nemohly promítnout do cen zboží, a tak ještě více zatěžovaly sovětský státní rozpočet. Na druhé straně lidé využívali nízkých cen a spotřeba potravin neustále rostla. Vzájemné soužití na základě společenské smlouvy vedlo ke korupci, alkoholismu, špatné pracovní disciplíně a k rozkrádání veřejného majetku pod všeobecně známou zásadou „kdo neokrádá stát, okrádá vlastní rodinu“.

⁶ Durman K.: Útěk od praporů, Praha 1998, s. 42

⁷ Tamtéž, s. 42

1.3 Ekonomická a hospodářská situace

„SSSR plynul na moři nafty“⁸

Pro ekonomickou oblast sovětské politiky bylo typické a rozhodující plánování (tzv. pětiletky) a centrální řízení společnosti. Za Brežněvovy vlády posílily další typické rysy ekonomiky Sovětského svazu, a to bylo státní vlastnictví, centrální plánování a požadavek, aby byl splněn státní plán, který spočíval na zastaralých kvantitativních ukazatelích.

Pokud se jednalo o oblast spotřebního zboží, jeho výroba zaostávala. To bylo způsobeno především výpadky v zemědělské výrobě. Zemědělství bylo oblastí, která tvořila snad nejproblematictější část ekonomického systému. Nejvíce se na jeho stavu podílely nízké sklizně v 70. letech. V závislosti na pomalém tempu růstu zemědělské výroby docházelo k nižšímu růstu národního důchodu. Oproti tomu ale osobní příjmy obyvatelstva rostly rychleji, což vedlo pouze k tomu, že se zvýšila poptávka po spotřebním zboží, jehož výroba tuto poptávku nedokázala uspokojit. Nízké výnosy ze zemědělství však nebyly pouze důsledkem neúrody, ale velký vliv měla také nízká produktivita a technologická zaostalost, které ovšem byly společné pro celé národní hospodářství. Dalším typickým rysem bylo plýtvání a špatné uskladnění. Důsledkem sovětského zemědělství bylo ničení přírody a ekologické katastrofy. Jako příklad zde můžeme uvést rychlé vysychání Aralského jezera, jehož důsledkem bylo zhroucení celého jeho ekologického systému. Rostoucí zaostalost zemědělství vedla také k tomu, že SSSR byl nucen dovážet obilí z USA. To mu přinášelo další problémy. Jednak musel zvýšit těžbu zlata na Sibiři, kterou využíval na zaplacení dovezeného obilí, jednak mu rostoucí import přinášel strategické nebezpečí v případě jakéhokoli konfliktu.

Další velkou část výdajů spotřebovávaly náklady na zbrojení. Toto byla oblast, která byla považována za prioritu a na kterou se vydávalo nejvíce finančních prostředků. *„V podstatě šlo o naprosto promarněné prostředky, protože v sovětské ekonomice byly oba sektory, vojenský a civilní, téměř neprodyšně odděleny, takže nedocházelo ani k převodu poznatků a technologií z vojenské do civilní sféry.“*⁹

⁸ Tamtéž, s. 175

⁹ Vykoukal J., Litera B., Tejchman M.: Východ, Praha 2000, s. 486

Další oblastí, která spotřebovávala významnou část finančních prostředků, byly aktivity SSSR v Jižní Americe, na Kubě a v Africe.

Krise sovětské ekonomiky by se projevila dříve, ale oddálení způsobila ropná krize v roce 1973. Na konci roku arabské státy OPEC zvýšily původní ceny ropy na čtyřnásobek během tří měsíců. Této situace využil SSSR k vývozu své ropy a tím získal mnoho miliard dolarů, zatímco západní státy bojovaly s finančními problémy, které z této krize plynuly.

Společenská smlouva, která občanům zaručovala nízké ceny potravin vedla k tomu, že se v rozpočtu musely nacházet mnohamiliardové dotace, aby bylo možné nízké ceny udržet. Jedním z dalších případů, kde se plýtvalo penězi, byl stále zvětšující se počet nedostavěných továren a oddalování jejich uvedení do provozu. Příměrně úpadku ekonomiky se rozvíjela i nelegální, tzv. šedá ekonomika, bujela korupce a rozkrádání.

Obyvatelstvo Sovětského svazu bylo rozděleno hierarchicky. Ze sociálního hlediska stály na vrcholu stranické kádry. Pokud jde o samotné rozdělení obyvatelstva, nejvýše postavení byli obyvatelé Moskvy. *„Zde se nabízely nejlepší pracovní příležitosti, zde byly nejlepší možnosti dosáhnout vzdělání, lékařské péče, ale také zásobování potravinami, spotřebním zbožím a službami.“*¹⁰ Po Moskvě následoval Leningrad a hlavní města jednotlivých svazových republik. Zvláštní postavení měla tzv. uzavřená města, kde byla soustředěna vojenská a jaderná výroba a výzkum. Nejnížší postavení měla malá města a vesnice.

¹⁰ Tamtéž, s. 488

1.4 Politický vývoj v SSSR „Minimální změny“

V roce 1977 byla přijata nová, tzv. brežněvovská ústava SSSR, která zdůrazňovala dominantní roli KSSS. Brežněv se zároveň snažil o všestranné posilování vedoucí role komunistické strany ve státě a v celé společnosti. Výsledkem bylo, že počet členů KSSS dosáhl v roce 1976 celkem 15,7 miliónů. Členskou základnu tvořili z větší části Rusové (národnostní hledisko), dělníci a technická inteligence (vzdělanostní hledisko). Pouze asi čtvrtinu členů tvořili lidé s vysokoškolským vzděláním a přibližně stejný podíl žen.

Za vlády Brežněva docházelo jen k minimálním změnám, ale k jedné změně ve způsobu vlády přesto došlo. Ústřední výbor přestával mít postupně svůj význam, který od něho plně převzalo politbyro a sekretariát. I přesto byli členové ústředního výboru stále aktivní a svého vysokého postavení stále využívali.

Pokud někdo získal funkci v ÚV KSSS, zastával ji průměrně 13 let. *„Díky tzv. stabilitě se však zvyšoval průměrný věk členů ÚV z 56 let v roce 1966 na 63 v roce 1982, vlády z 58 na 65 let a politbyra pak z 55 na plných 68 let.“¹¹* Proto se na konci 70. let ujal termín gerontokracie pro označení sovětského vedení. V důsledku vysokého věku členů a jejich dlouhému setrvávání ve funkcích docházelo k celkové stagnaci systému.

Zároveň se stabilitou, kterou prosazoval Brežněv po celou dobu své vlády, docházelo ke kumulacím funkcí. *V roce 1981 plných 75% členů ÚV zastávalo současně další vysoké funkce ve stranickém a státním aparátě.“¹²*

Podobné složení členů mělo i politbyro. Většina jeho členů již byla v důchodovém věku a ke změnám zde docházelo také zcela výjimečně. Pouze na počátku Brežněvovy vlády došlo ke členské obměně. To ovšem bylo v důsledku posílení Brežněvovy pozice.

¹¹ Tamtéž, s. 480

¹² Tamtéž, s. 480

1.5 Zahraniční politika SSSR

„Odkdy rozhodují vojáci o zahraniční politice?“

Koncem 60. let probíhala válka ve Vietnamu, která Spojené státy vyčerpávala natolik, že je v oblasti zbrojení Sovětský svaz dohonil po stránce početní i technologické. Zároveň si SSSR udržoval silnější pozemní síly a rovněž válečné loďstvo se rychle rozrůstalo. Z toho vyplývá, že pokud by došlo k vojenskému střetu mezi USA a SSSR, jednalo by se o vyrovnaný a současně zcela zničující konflikt. Tento stav vedl k tomu, že se uvolnilo vzájemné napětí mezi Východem a Západem. Zastánci tzv. politiky détente byli Leonid Iljič Brežněv zastupující Sovětský svaz a na straně Spojených států tehdejší prezident Richard Nixon.

Dalším impulzem k uvolnění byly i vzájemné vztahy mezi třemi mocnostmi: Spojené státy, Sovětský svaz a Čína. V tomto období došlo ke zlepšení vztahů mezi Čínou a USA a důsledkem bylo, že se Moskva soustředila na ochranu své hranice s Čínou.

Pro Sovětský svaz hrála důležitou roli také skutečnost, že v souvislosti s détente mohl snáze získat půjčky nejen k dovozu potravin, ale i moderní techniky a nových technologií.

Za těchto okolností došlo k prvním rozhovorům, jejichž cílem byla dohoda o omezení strategických jaderných zbraní na počátku 70. let, tzv. dohoda SALT. Nejdůležitějším bodem dohody bylo snížení počtu protiraketových systémů a strategických raket a tím došlo i k omezení nebezpečí vzájemného vojenského konfliktu.

70. léta probíhala ve znamení politiky détente, i když jejím vyvrcholením byla konference v Helsinkách v létě roku 1975, které se účastnily všechny evropské státy (mimo Albánie), USA a Kanada.

1. srpna 1975 byl podepsán helsinský Závěrečný akt, jehož jednotlivé části byly nazvány jako „koše“. Deklarace obsahovala dohody týkající se evropské bezpečnosti, rozšíření ekonomické, vědecké a kulturní spolupráce a principů mezinárodního pohybu obyvatel a lidských práv. Nejznámější třetí koš se týkal volného pohybu lidí a myšlenek. Současně obsahoval závazek, že příslušné země nebudou klást překážky slučování rozdělených rodin, pohybu lidí a že umožní členům náboženských a

profesních organizací kontakty s kolegy v ostatních státech. Výsledkem tedy bylo, že Západ uznal územní rozdělení Evropy a tím i rozdělení Německa. Na druhé straně Moskva podepsala závazky týkající se dodržování lidských práv. „Bylo však zřejmé, že takové závazky naprosto odporují sovětské vnitropolitické praxi a jen těžko se dalo předpokládat, že by Moskva uvedené závazky dodržovala.“¹³

Po Helsinské konferenci však došlo ke změně a na každé další konferenci bylo téma dodržování lidských práv velmi diskutované a hlavně kritizované. Tato dohoda nevedla jen k tomu, že Západ mohl právoplatně kritizovat celý východní blok za nedodržování lidských práv, ale taktéž byla podporou pro disidentská hnutí.

Zahraniční politika Sovětského svazu utrpěla zejména aktivitami v Africe a hlavně vojenskou intervencí v Afghánistánu. V roce 1978 došlo ke krvavému převratu, při němž byl svržen dosavadní prezident Muhammad Daúd a na jeho místo byl dosazen Núr Muhammad Taráki, který byl úzce spojen se SSSR. Moskva v tuto chvíli ale nebyla ochotná k otevřené účasti.

Odmítavý postoj se brzy změnil a už na podzim se hlavní představitelé vyjadřovali jinak. Hlavním důvodem, proč se SSSR rozhodl k přímé účasti, byl strach z USA. „Je nutno zabránit Američanům, aby si v Afghánistánu vytvořili nástupní prostor k útoku na středoasijské republiky, nejslabší článek v sovětském obranném systému.“¹⁴ V září byl zavražděn Taráki a na jeho místo nastoupil Hafizulla Amin, jenž byl naopak orientován na USA. Tato situace pouze posílila ochotu SSSR k intervenci. Vedení ovšem bylo varováno představiteli armádního velení, že jejich účast povede pouze k válce vietnamského typu, kdy budou marně bojovat s partyzány v afghánských horách. Argumenty byly odmítnuty: „Odkdy rozhodují vojáci o zahraniční politice?“¹⁵, a armáda musela splnit rozkaz. V noci z 27. na 28. prosince obsadily sovětské jednotky Kábul a místo zavražděného Amína obsadil Babrak Karmal.

Nakonec došlo k tomu, před čím varovali armádní velitelé: zásah v Afghánistánu se protáhl a Sovětský svaz ztratil mnoho lidských životů i obrovské materiální prostředky.

Vojenská angažovanost SSSR v Afghánistánu měla pro Sovětský svaz dalekosáhlé důsledky. Celá akce si vysloužila kritiku OSN, která ji odsoudila 104:18

¹³ Tamtéž, s. 510

¹⁴ Durman K.: Útěk od praporů, Praha 1998, s. 203

¹⁵ Tamtéž, s. 204

hlasům a americký prezident Carter požádal Senát, aby odložil hlasování o podepsání dohody SALT II. Ze strany Spojených států taktéž následovaly ekonomické sankce a bojkot olympijských her v Moskvě. V důsledku celé akce došlo k prudkému zhoršení vztahů se Západem a ke konci politiky détente.

1.6 Jurij Vladimirovič Andropov

„Nemám hotových receptů.“

Jurij Andropov se narodil v roce 1914 jako syn železničního dělníka u Stavropolu. Po válce vystudoval právnickou fakultu a stal se členem KSSS. Na počátku padesátých let byl jmenován velvyslancem v Maďarsku, kde na sebe upozornil svým počínáním během revoluce v roce 1956. Do funkce v ÚV KSSS byl zvolen v roce 1961 a o šest let později převzal místo šéfa KGB.

Díky své kariéře v KGB byl Andropov jedním z mála lidí, kteří znali skutečnou situaci v zemi. Proto když po Brežněvově smrti přebíral funkci generálního tajemníka, nastupoval s obavami o stabilitu, a proto se také snažil tento stav řešit drobnými reformami. Hned na počátku ovšem přiznal, že nezná okamžité východisko slovy: „*Nemám hotových receptů.*“¹⁶

Pro jeho krátké počínání ve funkci generálního tajemníka je typický jeho pokus o boj s korupcí a kádrová politika, jejímž prostřednictvím došlo k široké obměně oblastních i krajských tajemníků KSSS i ministrů. Díky tomu také získávala stále větší vliv skupina mladších umírněných reformátorů. Z lidí, které se snažil prosadit na významná místa jmenujme alespoň Michaila Gorbačova.

Obr. 2. Oficiální portrét J. Andropova

Pokud jde o ekonomickou oblast, pokusil se prosadit mírné reformy. Snažil se omezit typické negativní rysy, které prostupovaly celým hospodářským systémem. Jeho kampaň, pomocí které se pokoušel omezit alkoholismus, černý trh, absentérství a

¹⁶ Tamtéž, s. 255

nedodržování pracovní disciplíny, nevedla ke zlepšení produktivity a navíc mu přinesla nesouhlas veřejnosti.

Krátce po svém nástupu do funkce v roce 1982 Andropov odmítl uskutečnit cenovou reformu. Brežněv, jen několik dní před svou smrtí, se ještě nechal přesvědčit a podepsal dekret, podle něhož od 1. prosince 1982 měly stoupnout ceny potravin. Andropov ovšem dekret zrušil a odmítl nést riziko se slovy: „*Zbláznili jste se? Lidé by řekli – přišel nový, a hned začíná s vyššími cenami chleba.*“¹⁷

V roce 1983 se Andropov odhodlal k drobné reformě v podnikové sféře, kde dal souhlas s diskusí odborníků a kde současně dal podnikům větší rozhodovací pravomoci. Nic víc mu už jeho zdravotní stav nedovolil uskutečnit.

Zahraniční politika byla v této době oblastí, která od Andropova vyžadovala mnoho pozornosti. „*V osobě Carterova nástupce prezidenta Reagana vyvstal Sovětům nejtvrďší partner v celé poválečné historii.*“¹⁸ Vzájemné vztahy mezi SSSR a USA byly skutečně velmi chladné, ale během roku 1983 se ještě zhoršily v souvislosti s rozmístěním raket středního dosahu SS-20 v NDR a ČSSR. Spojené státy reagovaly rozmístěním raket Pershing II v západní Evropě.

Během roku 1983 se Andropovův zdravotní stav zhoršil natolik, že byl odkázaný na dialýzu. Zemřel 9. února 1984 a přestože chtěl, aby se jeho nástupcem ve funkci generálního tajemníka stal Gorbačov, politbyro zvolilo Konstantina Černěnka.

¹⁷ Tamtéž, s. 254

¹⁸ Švankmajer M. a kolektiv: Dějiny Ruska, Praha 1995, s. 391

1.7 Konstantin Ustinovič Černěnko

„Budeme znovu pracovat v brežněvovském stylu.“

Konstantin Černěnko se narodil v roce 1911 a významnější funkci v KSSS zastával až od roku 1976, kdy se stal tajemníkem ÚV KSSS a o dva roky později byl zvolen členem politbyra. Od poloviny 70. let byl blízkým spolupracovníkem Brežněva. V době, kdy byl zvolen generálním tajemníkem byl typickým reprezentantem gerontokracie – při nástupu do funkce mu bylo 73 let. Od počátku bylo všem jasné, že Černěnkův zdravotní stav není dobrý, ale i přesto byl zvolen nástupcem Andropova.

Po jeho nástupu do nejvyšší stranické a státní funkce se politika vrátila do doby předandropovské a i drobné reformy, o které se Andropov pokoušel, byly zastaveny. Černěnko se snažil navázat na Brežněvovu stabilitu a kontinuitu. Hned na první schůzi sekretariátu prohlásil: „*Budeme znovu pracovat v brežněvovském stylu.*“¹⁹

Během vlády Černěnka zastával Gorbačov funkci druhého tajemníka. To znamenalo, že řídil sekretariát a zároveň řídil zasedání politbyra v době, kdy se Černěnko ze zdravotních důvodů nemohl účastnit, a to bylo stále častěji.

Ve funkci generálního tajemníka zastavil Černěnko boj proti korupci, zrušil tresty, které čekaly funkcionáře, a výsledkem toho všeho bylo, že korupce a rozkrádání stranického majetku znovu rozkvetly. „*Není divu, že v roce 1984 dosáhl růst kriminality poválečného vrcholu.*“²⁰

Pokud jde o zahraniční politiku, zprvu nedošlo k žádné změně oproti andropovské konfrontační politice. Během roku 1984 ovšem musel Sovětský svaz nakoupit potraviny v hodnotě osmi miliard valutových rublů a v důsledku toho se Moskva rozhodla skončit s posedlostí, že je Sovětský svaz pod neustálou hrozbou napadení. To vedlo k tomu, že se 12. září SSSR rozhodl znovu navázat na jednání o odzbrojení. Dokonce byl i ochoten přistoupit na omezení v oblasti jaderného zbrojení a také omezit rozmísťování nových raketových systémů.

Zdravotní stav Černěnka se na začátku zimy 1984 rychle zhoršoval. Zemřel 10. března 1985 a během jednoho dne byl jeho nástupcem zvolen Michail Gorbačov.

¹⁹ Durman K.: Útěk od praporů, Praha 1998, s. 290

²⁰ Švankmajer M. a kolektiv: Dějiny Ruska, Praha 1995, s. 392

V této době již bylo všem jasné, že teprve teď skončila Brežněvova éra a že je čas začít se změnami.

1.8 Polská krize 1980 – 1981

„Polsko není Československo ani Afghánistán“

Od nástupu Edwarda Gierka uprostřed dělnické vzpoury v roce 1970 do funkce generálního tajemníka Polské dělnické sjednocené strany – PSDS se dostávalo Polsku velké pomoci v oblasti hospodářské i politické. Gierek byl člověk, který si získal toleranci i důvěru Moskvy, ale současně i polské veřejnosti.

V ekonomické oblasti se Gierek za své vlády snažil o modernizaci Polska, aby se mohlo stát zemí významnou a hospodářsky rozvinutou. Během prvních let to vypadalo, že se mu to podaří a dokonce se v této souvislosti hovořilo o „malém hospodářském zázraku“. Začaly růst mzdy i výroba, rolníkům zrušil povinné dodávky státu, snížil daně, zajistil bezplatnou zdravotní péči a celkově rostla životní úroveň.

Zatímco jeho předchůdce Gomulka vsadil na soběstačnost a úspornost, Gierek naopak hned po nástupu do funkce zmrazil ceny potravin na šest let a zvýšil mzdy i důchody. Ovšem k uskutečnění tohoto velkorysého plánu využil devizové rezervy naspořené Gomulkou a rovněž úvěry poskytnuté jak Moskvou, tak Západem.

Brzy byl počáteční optimismus vystřídán problémy, které uplatňování tohoto systému doprovázely. Přestože díky dovozu ze Západu se polský průmysl zmodernizoval, jeho výrobky byly stále málo kvalitní, takže nebylo možné zvýšit jejich vývoz. Gierek počítal právě s tím, že úvěry bude splácet z většího exportu. Další rány zasadily polské ekonomice stagnace zemědělských výnosů a také ropná krize. V jejich důsledku Polsko potřebovalo dovážet více potravin, ale ropná krize zvedla ceny. Výsledkem byl růst zahraničních dluhů, ze kterých se snažil financovat urovnání vnitřní ekonomické situace, inflaci a závratné sumy, které Polsko muselo platit při splácení úroků.

Pokus o řešení prostřednictvím zvýšení cen v roce 1976 vedl k rozsáhlým stávkám. Po zkušenostech z roku 1970 se Gierek snažil vyhnout krveprolití a tak byly nakonec vráceny původní ceny.

Přestože Moskva znovu Polsku pomohla mimořádnými dodávkami ropy, obilí i úvěry, celková ekonomická situace v Polsku se nelepšila.

Odhlédněme nyní od ekonomické situace a věnujme se Gierkově politice. Nepreferoval styl vládnutí prostřednictvím represí a hrozby strachu. V zahraniční

politice byl považován za vítaného hosta státníků Západu. Všichni američtí prezidenti, kteří v 70. letech vládli, navštívili Polsko a i Gierek byl na oficiální návštěvě USA. Podobné kladné vztahy udržoval i s evropskými státy západního bloku. Zmiňme ještě, že tento politický styl byl výrazně kritizován NDR a ČSSR, které ho považovaly za ohrožení pro socialismus v Polsku.

Zvláštní pro Gierkovu politiku byl fakt, že uznával pozici a sílu církve a snažil se o vzájemné dobré vztahy. Právě autorita, kterou církev disponovala, byla specifickým rysem Polska. Tento vliv církev získala zejména zásluhou primase Wyszyńskiego a jeho schopnosti „hledat rozumný kompromis s komunistickým státem, aniž by se zřekl otevřeného odmítání jeho ideologie.“²¹

V roce 1975 navrhla PSDS ústavní změny, které by do ústavy zakotvily vedoucí úlohu strany a spojenecké přátelské vztahy se SSSR. Tento záměr přinesl negativní reakci opozice včetně kardinála Wyszyńskiego. „*Opozice adresovala vládě další dopis podepsaný 101 signatáři, avšak marně, protože 10. února 1976 Sejm změnu ústavy schválil.*“²²

Dalším bodem, který Gierka zasáhl na konci 70. let, bylo zvolení krakovského arcibiskupa a kardinála Karola Wojtyły papežem. Když potom, už jako papež Jan Pavel II., projevil záměr navštívit Polsko, vyvolalo to odmítavý postoj i Brežněva. Ten doporučil Gierkovi, ať jeho návštěvu zamítne. Ten s tím však nesouhlasil a v létě roku 1979 uskutečnil papež návštěvu své vlasti. Ačkoli všechna početná shromáždění, která jeho návštěvu provázela, se obešla bez incidentů, byla příležitostí ke mším pod širým nebem, jichž se vždy účastnilo kolem 1,5 miliónu lidí.

V Polsku najdeme vedle postavení církve ještě jeden specifický rys a tím je určité uvolnění, které umožnilo zformování opozice. Během 70. let byla dokonce dostupná i literatura západních autorů, jejichž knihy v ostatních satelitních zemích nesměly vycházet ještě ani na konci 80. let.

Již v roce 1976 vznikl Výbor na obranu dělníků – KOR, o rok později Hnutí na obranu lidských a občanských práv – ROPCiO a také Konfederace nezávislého Polska. Výjimečné byly i tzv. létající univerzity, „kde se přednášela „necenzurovaná“ historie

²¹ Durman K.: Útěk od praporů, Praha 1998, s. 214

²² Vykoukal J., Litera B., Teichman M.: Východ, Praha 2000, s. 550

a filosofie. Například v Krakově bylo nerušené konání přednášek zaručeno tím, že se konaly na církevní půdě, pod patronací kardinála Wojtyły“.²³

Polská opozice navázala na ideu primase Wyszyńskiego, tedy odmítala násilné akce a naopak se prostřednictvím dílčích změn snažila dosáhnout parlamentní demokracie.

V roce 1979 dosahovala krize polské ekonomiky ke svému vrcholu. Už i uvnitř PSDS se stále častěji objevovaly nesouhlasné hlasy s Gierkovou ekonomickou politikou, i když na veřejnosti všichni stále vyslovovali souhlas a podporu.

Politický konec pro Gierka znamenalo zvýšení cen vyhlášené k 1. červenci 1980. Společnost a opozice zareagovala stávkami podobně jako v roce 1970 a 1976, a v srpnu se ustavil Mezipodnikový stávkový výbor – MKS, jehož úkolem bylo koordinovat jednotlivé stávky.

Po ustavení MKS s ním politbyro zahájilo jednání, jejichž výsledkem byly dohody, které uznávaly právo na stávku a založení nezávislých odborů. Naopak druhá strana souhlasila s tím, že tyto nové odbory nebudou tvořit novou politickou stranu a rovněž potvrdila vedoucí roli PSDS.

5. září 1980 byl Gierek stížen infarktem a musel být převezen do nemocnice. Hned následujícího dne byl zbaven funkce a na jeho místo nastoupil Stanislaw Kania. Přestože Moskva požadovala rozhodnost a důslednost při řešení i za cenu použití ozbrojených sil, Kania se od začátku snažil řešit krizi kompromisem.

S kritikou polského vedení, které se snažilo prosadit při řešení cestu kompromisu, přišlo i politbyro SED, které varovalo před kontrarevolucí a odkazovalo ke zkušenostem z Pražského jara. S podobnou kritikou, i když zatím o poznání mírnější, se přidala i KSČ.

Nezávislé samostatné odbory Solidarita byly vyhlášeny na mimořádném sjezdu odborů 16. září 1980 a v jejich čele stanul Lech Walesa. O týden později zažádala Solidarita o registraci. Ta ovšem proběhla až v polovině listopadu, neboť se neobešla bez sporu s PSDS. Nakonec Solidarita nepřijala požadavek PSDS, aby ve statutu znovu uvedla uznání vedoucí úlohy strany, tato klauzule se ale objevila v dodatku. S tímto řešením souhlasily obě strany.

²³ Durman K.: Útěk od praporů, Praha 1998, s. 213

Legalizace Solidarity podpořila vlnu nesouhlasu a kritiky jak ze strany SSSR, tak ze strany SED a KSČ. Nyní již všichni tři otevřeně varovali Polsko, že tam probíhá kontrarevoluce. Především Honecker odkazoval ke zkušenostem z roku 1956 v Maďarsku a v roce 1968 v Československu. Koncem listopadu již žádal Moskvu o svolání satelitních vůdců na schůzku, na které by se dohodla kolektivní pomoc Polsku.

Obr. 3. Předák Solidarity L. Walesa

Začátkem prosince byl Jaruzelski²⁴ informován, že vojenské jednotky SSSR, NDR a ČSSR budou během krátké doby připraveny ke vstupu. Reakcí bylo, že se polské vedení snažilo přesvědčit Kreml, že situaci zvládnou vyřešit vlastními silami.

Na druhé straně musel SSSR zvažovat možné důsledky, které by jeho akce přinesla ze strany USA. Na rozhodování Moskvy měly bezpochyby vliv i americké reakce, které následovaly po sovětské intervenci do Afghánistánu.

Americký prezident Carter poslal 3. prosince osobní poselství Brežněvovi, ve kterém mu nastínil opatření, která by z jeho strany následovala po případném vojenském zásahu v Polsku: ekonomické sankce, zvýšené vojenské výdaje NATO a dohodu o americko-čínské spolupráci. V podobném smyslu varovalo Kreml i velení NATO a zahraniční ministři zemí NATO. Další varování obdržel Brežněv i od Jana Pavla II. Dokonce i KGB varoval, že vpád by měl dalekosáhlejší důsledky než v případě Afghánistánu.

Z následných rozhodnutí Moskvy je zřejmé, že varování, která přišla ze Západu, byla účinná. I přes své ekonomické potíže poskytla Moskva Polsku koncem roku další mimořádnou hospodářskou podporu a během schůzky Varšavského paktu Brežněv o

²⁴ Kaniův nejbližší spolupracovník

vojenském zásahu nemluvil. Zatímco Husák a Honecker stále trvali na svém a přesvědčovali ostatní, že vpád a „pomoc“ jsou nezbytné, Ceausescu a Kádár byli rozhodně proti.

Poté, co si zástupci Polska, Kania a Jaruzelski, vyslechli kritiku, byli zřejmě přesvědčeni o neodvratnosti vpádu. Z obav před intervencí se Kania snažil přesvědčit vedení SSSR, že probíhají opatření, pomocí kterých boj s kontrarevolucí zvládnou sami. To Brežněvovi stačilo, a tak schůzku zakončil ujištěním, že v případě potřeby zasáhnou.

První polovina roku 1981 probíhala ve stále stejném stylu: Brežněv radil polskému vedení, aby využilo jakoukoli záminku k vojenskému ukončení celé krize. V červnu se konal 9. mimořádný sjezd PSDS, jehož hlavním bodem se stalo vystoupení Kanii, který potvrdil ochotu jednat a vést dialog s opozicí.

V tomtéž roce byl americký prezident Carter vystřídán v úřadě Ronaldem Reaganem. Ten již během své volební kampaně dával najevo, že v případě intervence bude muset nést SSSR tvrdé důsledky. A po nástupu do funkce to znovu potvrdil.

I americký postoj byl jedním z důvodů, proč se Kreml, navzdory Honeckerovi a Husákovi, snažil přimět PSDS, aby krizi vyřešili vlastními prostředky. Brežněv využíval osvědčeného receptu hrozby intervence, protože si byl dobře vědom polských obav z jejich vpádu. A přestože ekonomická situace SSSR se sama ocitala na pokraji otevřené krize, bylo Varšavě dovoleno pokračovat v dosavadní praxi splácení úroků západním zemím z úvěrů poskytnutých Sovětským svazem.

V září a v říjnu 1981 se konal první sjezd Solidarity. V tuto chvíli měla asi 9 milionů členů a odhaduje se, že až jeden milion mohli tvořit členové PSDS, což byla přibližně jedna třetina její členské základny. Solidarita byla již delší dobu rozdělena na dvě křídla. Umírněné křídlo soustředěné kolem Walesy mělo největší vliv v první části krize, jeho význam postupně slábl a v létě 1981 se do popředí již dostává druhé křídlo, tzv. radikální. Tato změna byla velmi významná, neboť radikální křídlo požadovalo otevřené střetnutí se stávajícím režimem. Převaha druhého křídla se potvrdila na závěr sjezdu, kdy byly shrnuty požadavky, prostřednictvím kterých chtěli dosáhnout reformy státu: politická pluralita, nezávislé soudy, vznik ústavního soudu, nezávislá média apod.

V polovině října, kdy Kania ještě stále bránil politiku kompromisu, již s tímto stylem vlády nezískal podporu ÚV PSDS a 18. října byl ve funkci generálního tajemníka vystřídán Wojciechem Jaruzelskim. Ten v tuto chvíli ještě odmítl okamžité

vyhlášení válečného stavu a pokusil se situaci zachránit vytvořením tzv. Fronty národního dorozumění. Jednalo se o uskupení PSDS, Solidarity a církve. 4. listopadu se sešli jejich hlavní představitelé: Jaruzelski, Walesa a kardinál Józef Glemp (nástupce po kardinálu Wyszyńském). Jednání však bylo bezvýsledné.

Obr. 4. W. Jaruzelski

Ve společnosti se během roku 1981 projevovala únava z dlouhotrvající krize a z neřešitelnosti situace. Neustálé stávky už nepřinášely žádné výsledky. Navíc měly negativní dopad na celou ekonomiku, která se i bez ztrát ze stávek nacházela v kritické situaci.

Na konci roku se Jaruzelski a jeho nejbližší okolí rozhodli, že situace už je nadále neúnosná a že je třeba ji ukončit prostřednictvím „operace X“. Celá akce byla zahájena v noci z 12. na 13. prosince 1981. Ráno Jaruzelski oznámil, že vyhlásil válečný stav jako jediné možné řešení situace. Současně byla zakázána veřejná shromáždění, zavedena policejní hodina, zavedena přísná cenzura, uzavřeny hranice, zatčeno mnoho aktivistů Solidarity a moci se ujala Vojenská rada národní spásy – WRON.

Násilné ukončení celé krize uvítal zejména Kreml. Ten se v tuto dobu musel věnovat vlastním ekonomickým obtížím a intervence byla řešením, které si v tuto chvíli nemohl dovolit. Byl si vědom sankcí Západu, které by následovaly a zároveň věděl, že si nyní nemůže dovolit podobně nákladnou akci, jakou pro něho byl Afghánistán. V tomto směru nás nepřekvapí Brežněvova věta „*Polsko není Československo ani*

Afghánistán. “²⁵ Celý svět očekával, že SSSR je kdykoli ochoten využít své vojenské síly, ovšem z předešlých vět víme, že na počátku 80. let tomu tak již nebylo.

I přes tyto faktory, které SSSR nebyl ochoten riskovat, v Polsku panovala obava z intervence. Je třeba podotknout, že sovětské vedení si tohoto strachu bylo vědomo a využívalo ho k tomu, aby přimělo Polsko k radikálnímu a samostatnému řešení.

Vyhlášení válečného stavu bylo těžkou ranou pro Solidaritu. Její vliv byl roztříštěn a když si Jaruzelski upevnil moc pomocí WRON, zrušil Solidaritu i všechny ostatní politické organizace a ponechal pouze tři oficiální politické strany a odbory.

Celé situace Jaruzelski využil k drastickému zvýšení cen, aniž by zvýšil platy a nabídka zboží, i potravin, byla těžce omezena.

Výjimečný stav byl rušen postupně a jako celek byl odvolán až 22. července 1983.

²⁵ Tamtéž, s. 244

1.9 Maďarsko na počátku 80. let

„Sametové vězení“

Představitelem politické moci v Maďarsku byl v tomto období János Kádár, který se stal generálním tajemníkem a premiérem v dělnicko-rolnické revoluční vládě v roce 1956 a od té doby ovládal dění v Maďarsku.

Prvním Kádárovým úkolem bylo najít řešení, jak by se maďarský lid mohl vyrovnat s rokem 1956. Události tohoto podzimu znamenaly trauma pro maďarský národ na mnoho let a jen velmi těžko se s nimi vyrovnával. Kádár byl představitel komunistické moci, pro kterou si potřeboval zajistit podporu obyvatelstva. Snažil se toho dosáhnout pomocí demonstrace, i když jen částečné, autonomie ve vztahu k Moskvě. Přestože právě díky sovětské pomoci se dostal v roce 1956 k moci, nebylo možné, aby vládl jako „figurka“ dosazená a ovládaná cizí vládou.

Podmínkou SSSR byla maďarská vláda, která svou politiku postaví na monopartajním systému a členství v sovětském bloku. Ve všem ostatním, stejně jako ostatním satelitům, byla poskytnuta poměrně dostatečná autonomie. Po represích, které následovaly po revoluci a byly ukončeny až v roce 1963, následovalo období, pro které se stal typickým model, jenž nesl název po svém zakladateli, tzv. kádárismus. Šlo o zvláštní druh společenské smlouvy, která od občanů vyžadovala pouze účast ve volbách. Za dodržení pravidel byli obyvatelé odměněni materiálním dostatkem, pro ostatní země bloku neobvyklým.

V souvislosti s tímto blahobytem se v 70. letech v ekonomické oblasti mluvilo o tzv. „maďarském zázraku“, který byl obdivován ve všech zemích bloku. Právě v Maďarsku bylo možné nakupovat západní zboží v buticích nebo v plných tržnicích.

Maďarská ekonomika byla od konce 60. let postavena na tzv. novém ekonomickém mechanismu – NEM, který vycházel z plánovité ekonomiky doplněné tržními prvky. Úkolem podniků již nebylo plnit hmotné ukazatele plánu, ale dosáhnout co největších zisků za pomoci tržní konkurence. I přestože tento model zpočátku přinášel ekonomický růst, postupně bylo znát, že vliv trhu, v souvislosti s nadřazením socialistického ekonomického systému, je příliš malý.

Nový ekonomický mechanismus však narážel na nesouhlas Moskvy s ekonomickou reformou, ale také na protireformní tlak v samotné MSDS. V roce 1972

dokonce Moskva hrozila snížením dodávek, pokud Maďarsko reformy neomezí. Kritika se opírala o tvrzení, že reformy jsou neúspěšné a nezajišťují ekonomický růst a zvyšují sociální rozdíly. Jako jeden z argumentů byl připomínán i rok 1956 a hlavně obavy, aby pokračující reformy nevedly k opakování revoluční situace. Ve prospěch kritiků reformem nahrávala rovněž ropná krize, která omezila maďarský export do západních zemí a současně zdůraznila výhody příkazního systému, neboť SSSR na ropné krizi vydělával.

Postupně zároveň docházelo k vyloučení proreformních politiků nejen ze strany, ale dokonce i přímo z politbyra. V polovině 70. let došlo k opuštění nového ekonomického mechanismu a k zastavení reformem.

Aby mohla vláda zajistit požadavky obyvatelstva ve spotřební oblasti, zvyšovala ceny. To však nestačilo, a tak vláda začala tyto nároky financovat prostřednictvím půjček ze Západu. Důsledkem ovšem bylo závratné tempo zadlužení. *„Maďarské dluhy na Západě vzrostly z 850 milionů dolarů (1971) na 7 300 milionů (1979)“*²⁶ a v roce 1980 dosahovaly dokonce až 11,5 miliardy dolarů.

Koncem 70. let se zastáncům reformem podařilo omezit vliv protireformistů, a tak mohlo dojít k obnovení NEM: došlo k privatizaci v oblasti služeb, podniky čile obchodovaly s partnery ze Západu a ke zvýšení zemědělského exportu.

Je však naprosto zřejmé, že podmínky, které panovaly před deseti lety, kdy probíhal první pokus o NEM, byly dávno pryč. Při návratu k NEM již bylo třeba počítat s vyššími úroky ze západních půjček, s vyšší cenou za sovětskou ropu, s menší konkurenceschopností maďarských výrobků na západních trzích a také s většími nároky maďarského obyvatelstva. Jinými slovy: obnovení NEM přišlo příliš pozdě.

Maďarsko, oproti Polsku, mělo možnost získávat finanční prostředky prostřednictvím zvyšování cen. To vedlo ke snížení reálných příjmů, které maďarská veřejnost vnímala jako nedodržení základního bodu společenské smlouvy. *„Společnost ztratila víru, že kádárovská garnitura je schopna zajistit snesitelné sociální podmínky v ‚sametovém vězení‘.“*²⁷

Odhlédněme nyní od ekonomické situace a věnujme se zahraniční politice. Za oficiální úkol maďarské politiky bylo považováno stanovisko bývalého velvyslance v Moskvě Szűröse, který zastával názor, že by mělo *„být mostem při překonávání*

²⁶ Tamtéž, s. 277

²⁷ Tamtéž, s. 279

velmocenských sporů a dát příklad dobrých styků se Západem.“²⁸ V rámci této tendence Kádár navštívil Londýn a měl možnost v Budapešti uvítat amerického viceprezidenta Bushe a britskou předsedkyni vlády Thatcherovou.

Uvnitř bloku, během polské krize, se Kádár projevoval jako odpůrce intervence a prosazoval názor, že by Polsko mělo dostat možnost pokusit se o vnitřní řešení. Tato tendence však trvala pouze do léta 1981. Od této doby se maďarská zahraniční politika obrátila a *„režim rozpoutal rozsáhlou protipolskou kampaň, zobrazující Poláky jako lenochy a budižkničemy, kteří parazitují na poctivém úsilí pracujícího lidu socialistického tábora.*“²⁹

Poté, co byl v Polsku vyhlášen válečný stav, vyhověla Budapešť žádosti Jaruzelského o maďarský model, pomocí něhož stabilizovali situaci v Maďarsku v roce 1956. Dále byla omezena protipolská kampaň a Kádár se snažil pomoci Polsku i v hospodářské oblasti.

Přestože v maďarské revoluci 1956 a polské krizi existuje mnoho podobností, můžeme zde také najít několik odlišností. Zatímco v roce 1956 SSSR neváhal a přistoupil k intervenci, v případě Polska již byl zřetelně znát posun, kdy se Sovětský svaz snažil přimět polské představitele k vnitřnímu řešení. Vliv na tom měla jednak reakce Západu na sovětskou intervenci v Afghánistánu, ale také ekonomická situace SSSR, která stále více závisela na finančních a technologických prostředcích plynoucích ze Západu.

²⁸ Tamtéž, s. 280

²⁹ Vykoukal J., Litera B., Tejchman M.: Východ, Praha 2000, s. 537

1.10 Německá demokratická republika

„Dobře zásobená kasárna“

Když v roce 1971 nahradil Ulbrichta ve funkci generálního tajemníka Erich Honecker, došlo v politické oblasti k upevnění vztahu NDR se SSSR a NDR podřídila své politické zájmy zájmům sovětským. Honecker, na rozdíl od Ulbrichta, opustil snahy o budování východoněmecké výjimečnosti a NDR jako nejrozvinutější země východního bloku. To mělo vliv i na řešení německo-německé otázky. Honecker v tomto směru ochotně plnil zájmy Moskvy a v kontaktech se SRN důsledně dodržoval tzv. princip rozhraničení, tedy snahu „vykopat co nejhlubší příkop“³⁰ mezi oběma německými republikami. Tento princip se projevil i ve změně ústavy v roce 1974, kde byly původní paragrafy obsahující snahu o překonání rozdělení německého národa nahrazeny články, které potvrzovaly neodvolatelné spojení NDR se Sovětským svazem a rozdělení Němců na dva národy. „*Stabilizace německé otázky byla do značné míry předpokladem stabilizace celoevropské situace: potvrzené rozdělení Německa potvrdilo i rozdělení Evropy na dva bloky.*“³¹

Ve vnitřní politice se Honecker během 70. let snažil upevnit postavení SED prostřednictvím vytrvalého pronásledování jakýchkoli projevů nesouhlasu, represí, nucené emigrace a ke konci 70. let tato snaha vedla dokonce i k prodeji disidentů do SRN.

Další omezení se týkala činnosti církve. Režim se snažil chránit i před možností kritiky, která by mohla vycházet od evangelické církve. K ještě většímu zpřísnění došlo na počátku 80. let, kdy se SED obávala situace analogické s polskou. SED se od počátku obávala, aby se polská krize nerozšířila i do NDR a od počátku zastávala názor, že polští komunističtí politici nejsou sami schopni vzniklou situaci vyřešit. Po celou dobu byla zastáncem intervence a o nutnosti radikálního řešení se Honecker snažil přesvědčit i Brežněva. SED vypracovala rovněž zprávu, kde srovnávala situaci v Československu v roce 1968 a polskou situaci v roce 1980. Na jejím základě došel Honecker k závěru, že je třeba použít stejných prostředků k jejich potlačení.

³⁰ Durman K.: Útěk od praporů, Praha 1998, s. 281

³¹ Vykoukal J., Litera B., Teichman M.: Východ, Praha 2000, s. 599

NDR měla s Polskem uzavřenou dohodu, podle které na vzájemných hranicích panoval volný režim a na území NDR pracovalo několik desítek tisíc polských dělníků. Z obavy, že tito dělníci budou ohrožovat přímými informacemi z domova německou stabilitu, došlo na konci roku 1980 k uzavření hranice.

Obavy a nedůvěra k Polsku však stále přetrvávaly, a tak byl 6. prosince 1980 vyhlášen stav vojenské pohotovosti trvající až do dubna 1982. Mírné uklidnění přinesl až nástup Jaruzelského do funkce generálního tajemníka a vyhlášení válečného stavu.

V ekonomické sféře bylo po celá 70. léta upevňováno centrální řízení a plánování a současně byly omezeny formy soukromého vlastnictví ve všech oblastech.

Na počátku 80. let měla NDR mnoho ekonomických problémů. Jedním z nich bylo i zadlužení. NDR byla schopna dluhy splácet jen díky tomu, že uzavírala stále nové úvěry, které sloužily pouze ke splácení úroků.

Celou německou hospodářskou politiku měla ve svých rukou dvojice Honecker-Mittag, kteří vše připravovali a od politbyra SED požadovali pouze oficiální schválení. Strategie, kterou tito dva připravili, byla podobná polské: rovněž spočívala na importu vyspělých technologií ze Západu, což mělo vést k růstu exportu. Zvýšeným objemem vývozu chtěli dosáhnout zisků, které by jim umožnily splácet dluhy, ale zároveň také investovat do další inovace.

Podobně jako v Polsku, i v NDR tato strategie ztroskotala. Důvodem byla jednak ropná krize, která omezila možnosti exportu a současně zdražila import a jednak německá sociální politika, která občanům NDR poskytovala zboží za subvencované ceny, nízké nájemy a další sociální výhody. Takže i zde se opakovala situace, kdy byly úvěry ze Západu projídány.

Brzy se v souvislosti s ekonomickou situací země objevila kritika SED i Moskvy, která vycházela především z obav způsobených rychle stoupajícím zadlužením. Dvojice Honecker-Mittag ji však odmítla a bylo rozhodnuto, že téma státních financí se stane nejpřísněji utajeným státním tajemstvím. Současně byl vytvořen tzv. kroužek, což byla malá skupina lidí, kteří měli spravovat finance. Důležité je, že tento kroužek byl odpovědný přímo Honeckerovi. Tím se Honecker zbavil nepohodlné kritiky jak ze Sovětského svazu, tak z vlastních řad.

Jakmile západní banky zjistily, že Polsko ani Rumunsko nejsou schopné splácet ani úroky z půjček, další úvěry již nebyly poskytovány. NDR se potýkala se stejnými

problémy, a tak se obávala, že zastavení poskytování půjček brzy postihne i ji. Další obavy ji přinesly ekonomické potíže SSSR, které vedly k omezení sovětských dodávek satelitům.

Určitou pomoc v této situaci by znamenala změna společenské smlouvy, která by omezila příliš vysoké náklady v sociální politice. Tento návrh však Honecker rázně odmítl a místo toho se rozhodl zvýšit těžbu hnědého uhlí, která měla nahradit nedostatek sovětské ropy.

Nadějí pro východoněmeckou ekonomiku zůstávala pomoc ze strany SRN. V době, kdy západní banky zastavily poskytování úvěrů zemím východního bloku, SRN zvýšila dosavadní dotace poskytované NDR a navíc ještě pomohla Honeckerovi v získání půjčky od Deutsche Bank.

Ekonomická pomoc vedla k rostoucí intenzitě německo-německých vztahů a kontakty mezi oběma německými republikami se stávaly stále četnějšími. Negativně však zapůsobila politika Sovětského svazu, který se rozhodl rozmístit rakety středního doletu na území NDR. Přestože dal Honecker najevo, že s válečnými záměry SSSR nesouhlasí, ochlazení vztahů NDR-SRN trvalo až do doby, než východoněmecká vláda koncem roku 1983 začala tyto rakety odstraňovat. Od této doby se Honecker odvrátil od moskevské politiky a snažil se o vytvoření samostatné východoněmecké pozice.

Znakem roku 1984 se stala nebývale aktivní zahraniční politika. Během tohoto roku měl Honecker příležitost uvítat v NDR premiéry Kanady, Švédska, Itálie a Řecka a počátkem roku 1985 navštívil NDR západoněmecký politik Johannes Rau.

Typická pro život v NDR byla snaha politiků o zmenšení rozdílů, které panovaly mezi životem v NDR a v SRN. V tomto smyslu byla východoněmecká společenská smlouva výhodná a zajišťovala relativní pohodlí. Od konce 70. let bylo východní Německo charakterizováno jako „dobře zásobená kasárna.“³² Východoněmecký občan si sice uvědomoval výhody života v SRN, ale také dobře věděl, že život v socialismu mu přináší sociální jistoty v podobě nízkých cen potravin i nájmu a bezplatného vzdělání a lékařské péče.

³² Durman K.: Útěk od praporů, Praha 1998, s. 282

1.11 Československo do roku 1985

„Pevné spojení se SSSR ve všech oblastech“

Celý vývoj Československa byl od srpna 1968 ovlivňován příchodem vojsk pěti zemí Varšavské smlouvy. Intervence a její důsledky hluboko zasáhly celou společnost. Nejen že byla zlikvidována snaha o reformu, ale čelní představitelé navíc schválili moskevský protokol souhlasící s dočasným pobytem sovětských vojsk na našem území, a byla zahájena normalizace.

Po vojenském ukončení Pražského jara byli lidé zprvu odhodláni se nepoddát a bojovat proti intervenci, ale postupně se toto odhodlání oslabilo a společnost na celý vývoj rezignovala. Právě z rostoucí pasivity a netečnosti se ji pokusili vytrhnout studenti Jan Palach a Jan Zajíc a dělník Evžen Plocek, kteří se upálili na protest proti politické situaci.³³

70. léta probíhala ve znamení normalizace. V kulturní oblasti byly sice vytvářeny vhodné podmínky pro její rozvoj, zejména pro tzv. lidovou zábavu, ovšem od umělců bylo vyžadováno, aby vystupovali loajálně vůči režimu. Pokud však nebyli ochotni této podmínce vyhovět, následoval trest v podobě zákazu veřejného vystupování.

Obdobná situace panovala i v oblasti vědy a školství. Kdo nechtěl souhlasit s oprávněností intervence a s následným politickým systémem, musel své místo opustit. Vzdělání bylo na všech stupních škol usměrňováno podle potřeb totalitního režimu a děti se ve školách mnohdy dozvídaly jiné informace než ty, které znaly od svých rodičů. Rovněž vědy byly podřízeny přísnému ideologickému působení a důsledkem byl jejich úpadek.

Cílem bylo eliminovat vliv lidí, kteří by novému režimu mohli činit potíže, tím, že byli zbaveni svých pracovních míst. Mnoho lidí odešlo po roce 1968 do exilu anebo se stáhli do soukromí. Režim ke svým záměrům rozvinul také formy nepřímé represe, z nichž jmenujme na příklad zastavení kariérního růstu, zmrazení platu nebo neumožnění studia pro děti.

Tyto represe na jedné straně bylo však nutné kompenzovat, aby režim dosáhl neutrality veřejnosti. K tomuto účelu se snažil využít hospodářskou a sociální politiku,

³³ Vykoukal J., Litera B., Tejchman M.: Východ, Praha 2000, s. 571

které se snažil orientovat spotřebním směrem. Hospodářské reformní snahy byly zastaveny a ekonomika se vrátila k centralizovanému systému direktivního plánu. V souvislosti se snahou uspokojit spotřební nároky společnosti, a tím udržet klid ve společnosti, docházelo k využívání rezerv, které byly vytvořeny ještě před 2. světovou válkou.

Důvodem k zastavení reformních snah byla jednak politická situace – odstranění zastánců reformy a jednak ekonomická situace, která se potýkala s inflační tendencí. K inflaci docházelo zejména proto, že součástí reformních snah bylo zvýšení příjmů obyvatelstva. Stávající ekonomika nebyla schopná uspokojit zájem o spotřební zboží, který vzrostl v souvislosti se mzdovým růstem. Právě tím, že nabídka zůstala stejná, ale poptávka se zvýšila, došlo ke zmíněné inflaci. Aby vláda této tendenci zamezila, ukončila dočasně růst příjmů.³⁴

Po tomto zásahu však režim potřeboval občanům nabídnout kompenzaci, která by zajistila klid. Ke svému záměru využil oblast sociální politiky, kde velmi výrazně podpořil bytovou výstavbu, rodiny s dětmi a rovněž zvýšil důchody.

Stabilitu, které těmito prostředky dosáhl režim po roce 1968, však ovlivnila ropná krize a s tím související technologická zaostalost. Zde je nutné poznamenat, že významný vliv měla i politika, která kvůli své ideologii odstranila z vedoucích pozic odborníky a na jejich místa dosadila lidi podporující režim, avšak bez potřebného vzdělání.

Jako jediné vhodné řešení zvolili představitelé ČSSR „*velmi úzké spojení ekonomiky československé se sovětskou a s RVHP*“.³⁵ Tímto krokem Československo vydělalo na dodávkách surovin a ropy ze SSSR a zároveň potvrdilo definitivní opuštění reformních snah a tedy návrat k plánované ekonomice.

Podstatná pro charakteristiku období normalizace byla ideová uzavřenost, jež nepřipouštěla překročení svých úzkých hranic. Fungoval zde na příklad faktor cenzury, který nepřipouštěl ani vydávání literatury, která byla v ostatních satelitních zemích zcela běžná. Jakýkoli pokus o protest byl prostřednictvím policejní represe potlačen a jakékoli snahy o změnu byly roztrženy. Společnost se tomuto systému přizpůsobila tím, že se začala uzavírat v rodinách a mezi přáteli. Vedení tuto tendenci přijalo a

³⁴ Tamtéž, s. 577

³⁵ Tamtéž, s. 579

„pouze“ kontrolovalo takto vytvořenou stabilitu. K tomuto účelu šířilo strach pomocí politických procesů, využívalo Státní bezpečnost a ideologickou manipulaci.³⁶

I přes všechny tyto snahy opozice existovala. Zpočátku byla roztržitá a chyběla jí organizace a ani neměla politický charakter, ale spíš bojovala proti normalizaci.³⁷ Někteří lidé se rozhodli, nebo byli donuceni, republiku opustit, a tak se utvořila rozsáhlá síť zahraniční exilové činnosti. Na Západě tak vznikla celá řada exilových nakladatelství, časopisů i rozhlasové stanice, které šířily zakázanou literaturu i nezávislé myšlení. Ti, kteří zůstali v ČSSR pracovali na stejném úkolu prostřednictvím tzv. samizdatu.

Důležitým podnětem pro opozici se stala v roce 1975 Konference o evropské bezpečnosti a spolupráci, která se konala v Helsinkách. Podstatné pro opozici ve všech zemích východního bloku bylo schválení tzv. třetího koše, jenž se týkal lidských a občanských práv. Všechny zúčastněné země, tedy i Československo, se zavázaly je dodržovat. Pro opoziční skupiny to znamenalo, že smějí vyjadřovat své nesouhlasné názory, aniž by za ně byly trestány. *„I přestože státní představitelé dohody podepsali, od počátku dali zřetelně najevo, že je nehodlají dodržovat.“*³⁸

Právě nerespektování dohod podepsaných v Helsinkách vedlo k tomu, že se koncem roku 1976 spojilo několik skupin. Výsledkem jejich sjednocení se stal manifest nazvaný Charta 77 vydaný 1. ledna 1977. Prvními mluvčími skupiny se stali filosof Jan Patočka, dramatik Václav Havel a ministr zahraničí z doby Pražského jara Jiří Hájek. Za cíl si sdružení vytkllo sledovat dodržování občanských práv v Československu a všemi dostupnými prostředky zveřejňovat jeho porušování.

V reakci na Chartu 77 rozpoutala státní moc proti chartistům rozsáhlou kampaň, aby zastrašila veřejnost a zabránila tak masovému šíření počtu signatářů. 28. ledna 1977 uspořádala KSČ v Národním divadle shromáždění umělců, aby zde podepsali dokument odsuzující Chartu 77, tzv. Antichartu.

Ve sféře zahraniční politiky, podobně jako v hospodářské oblasti, vsadilo Československo na úzké spojení se Sovětským svazem. Vzájemná spolupráce se projevila jak v podpoře terorismu, tak také v podpoře těch zemí Třetího světa, které zvolily rovněž nekapitalistickou diktaturu. Podpora měla podobu materiální – zejména

³⁶ Tamtéž, s. 581

³⁷ Tamtéž, s. 582

³⁸ Tamtéž, s. 583

zbrojní průmysl, ale i ve formě školení. Právě úzké spojení se sovětskou zahraniční politikou určovalo i naše vztahy k ostatním zemím, které ve své podstatě kopírovaly jejich vztahy se Sovětským svazem.

Podobně jako v ostatních zemích východního bloku, tak i v Československu probíhal počátek 80. let ve znamení ekonomických problémů. Teprve nyní se projevíly důsledky ropné krize ve své podstatě. Import byl drahý, technologická vybavenost nedostatečná a zanedbaná, rostla korupce a zásoby neprodejného zboží rovněž. Pro představitele moci to byla situace velmi nebezpečná, neboť stabilita režimu byla postavena právě na možnostech spotřební politiky. Vedení se snažilo najít řešení, které by vedlo k růstové strategii, ale současně aby nepřekročilo úzce stanovené meze oficiální ideologie. Nakonec zvolilo „*řešení systémové krize formou dílčích úprav v rámci zakonzervovaného systému*“.³⁹ Cílem bylo vytvořit systém, který by pokračoval na principu centrálního řízení a přitom umožnil modernizaci bez zavedení tržních prvků. Dalším podstatným bodem této nové strategie bylo ještě hlubší a pevnější zapojení domácí ekonomiky na ekonomiku Sovětského svazu. Zvolený postup potvrdil normalizační politiku zavedenou po Pražském jaru. Reforma v této podobě sice nepřekračovala hranice ideologie, ale zároveň ani neodstraňovala chyby, které byly základním problémem celé struktury.

Znovu tato situace upozornila na Brežněvův princip stability, neboť celý systém reprezentovali stárnoucí lidé úzce spojení s brežněvovským vedením. Právě toto vedení zajišťovalo čelním československým představitelům politickou legitimitu, a tak není divu, že boj o nástupnictví sledovali s napětím. Vzhledem k tomu, že i u nás vládla gerontokracie, je zřejmé, že u moci zůstávali lidé, kteří byli iniciátory normalizace a kteří prosazovali Brežněvovu politiku stability. Stávající systém byl typický malou samostatností satelitů v oblasti politického rozhodování. Nástup Andropova do funkce generálního tajemníka však přinesl ochotu zřici se řady ideologických dogmat a snažil se satelity přimět k vnitřnímu řešení. Proto i ideologie vytvořená během normalizace v ČSSR ztratila podstatnou část svého dogmatismu, ale snahy o zachování stability zůstaly.

Zachování stability ani československé vedení tak nebylo ohroženo, přestože došlo k personálním změnám v Kremlu. Avšak ve vedení samotné KSČ se začaly

³⁹ Vykoukal J., Litera B., Tejchman M.: Východ, Praha 2000, s. 586

formovat tři proudy, které se lišily v názorech na úzkou normalizační ideologii: pragmatický (Štrougal) viděl, že model vytvořený během normalizace brání nutné reformě a v této době se již stává nevýhodou; konzervativní proud (Husák) neoblomně trval na stávajícím uspořádání; neokonzervativní proud (Biřák, Jakeš) prosazoval „zachování normalizačního stavu bez ohledu na jeho předchozí genezi a svázanost s brežněvovskými poměry v bloku.“⁴⁰

⁴⁰ Tamtéž, s. 589

2. VÝCHODNÍ BLOK ZA VLÁDY

GORBAČOVA

2.1 Situace v SSSR v letech 1985 - 1987

„Cesta z krize vede přes perestrojku a glasnost“

Michail Sergejevič Gorbačov se stal generálním tajemníkem 11. března 1985 a *„jeho zvolení do čela komunistické strany znamenalo dramatický mocenský posun od staré k mladší generaci.“*⁴¹ V době, kdy byl zvolen do funkce generálního tajemníka, mu bylo 54 roků.

Michail Gorbačov se narodil v roce 1931 ve Stavropolu v podhůří Kavkazu. V Moskvě vystudoval právnickou fakultu, ale po jejím ukončení se vrátil domů, kde působil v KSSS a postupně postupoval po žebříčku stranických funkcí. *„Roku 1978 následoval velký skok do Moskvy: stal se tajemníkem ÚV pro otázky zemědělství.“*⁴² Zde se již o dva roky později stal členem politbyra a po dalších třech letech byl zvolen do funkce nejvyšší.

Zvolení Gorbačova generálním tajemníkem *„nebylo takovým dramatem, jak se svého času věřilo. Pověst o tom, že na jmenovacím zasedání politbyra zvítězil většinou jen jednoho hlasu, byla vymyšlena.“*⁴³ Gorbačov po smrti Černěnka dostával informace, které ho měly varovat před akcemi těch, kteří se snažili pokračovat ve stávajícím kursu. Jedním z nich byl i Grišin, jenž se snažil získat funkci generálního tajemníka pro sebe. Gorbačovovi však pomohlo několik předních členů politbyra, zejména ministr zahraničí Gromyko, a zároveň si mohl být jist, *„že volba Černěnka byla posledním velkým vzdorem starců a že další si již nemohou dovolit.“*⁴⁴ Nakonec byla volba jednomyslná.

Jak jsme si popsali na předchozích stranách, sovětský systém byl strnulý a nacházel se v krizi, přesto Gorbačov neuvažoval o zásadní systémové změně. Byl pouze

⁴¹ Vykoukal J., Litera B., Tejchman M.: Východ, Praha 2000, s. 647

⁴² Švankmajer M. a kolektiv: Dějiny Ruska, Praha 1995, s. 394

⁴³ Durman K.: Útěk od praporů, Praha 1998, s. 297

⁴⁴ Tamtéž, s. 298

umírněným reformátorem, který se snažil o změny pouze v rámci reformy a jeho politika přestavby vycházela z „*obnovy socialismu*“.⁴⁵

Obr. 5. M. Gorbačov

Největší důraz kladl Gorbačov na oblast ekonomiky a snažil se o zrychlení ekonomického vývoje. Současně s tím znovu zahájil protialkoholní kampaň. Toto byl sice závažný problém, ale jeho způsob řešení rozhodně nebyl efektivní. V roce 1985 bylo v Rusku pět milionů notorických alkoholiků, prodej alkoholu se zvýšil na čtyřnásobek za posledních dvacet let a dosáhl částky 53 miliard rublů. V boji s alkoholem však politbyro velmi podstatně zvýšilo ceny alkoholických nápojů a zároveň zásadně omezilo jejich prodej a výrobu. To samozřejmě brzy vyvolalo hospodářské obtíže. Pochopitelně došlo pouze k tomu, že se prodej alkoholu sice v obchodech snížil, ale naopak prudce vzrostla spotřeba vodky, která byla vyráběná pokoutně. To znamenalo snížení příjmů státního rozpočtu právě v okamžiku, kdy byla zahájena reorganizace průmyslu, která potřebovala maximum státních finančních prostředků. Navíc domácí pálení vodky způsobilo nedostatek cukru a první nákupní paniku, která se později dotýkala dalších a dalších druhů zboží.

Základem reformy průmyslu byla snaha vyřešit a odstranit technologickou zaostalost. Řešení nacházelo vedení v přednostním rozvoji strojírenství a odvětví s ním spojených. Tím, že byly investice zvýšeny na dvojnásobek a vylepšeny metody plánování, mělo během několika let dojít k vyrovnání se světovému standardu ve všech

⁴⁵ Švankmajer M. a kolektiv: Dějiny Ruska, Praha 1995, s. 395

oblastech souvisejících se strojírenskou výrobou. Toto řešení se brzy ukázalo jako neefektivní, neboť nepřineslo očekávanou modernizaci strojírenství ani urychlení technického pokroku.

Ve skutečnosti vedly zvýšené investice pouze k tomu, že stoupla produkce oceli, zastaralých strojů a stoupal počet nedokončených projektů. Velký vliv na hospodářskou oblast měl pokles světových cen ropy a plynu. Do této doby Sovětský svaz využíval vysokých cen, prostřednictvím kterých si mohl dovolit financovat dovoz obilí. Když došlo k poklesu cen, byl nucen si na obilí i na import dalšího zboží půjčovat, takže prudce rostlo zadlužení země v zahraničí. Všechny tyto faktory byly jádrem kolapsu ekonomiky. Inflace prudce stoupala a zásoby spotřebního zboží byly vyčerpány. Proto na 27. sjezdu KSSS počátkem roku 1986 začal Gorbačov už mluvit o tom, že systém potřebuje hluboké reformy, perestrojku.

Současně s tím se na sjezdu začala KSSS dělit na dvě křídla: reformní a konzervativní. Gorbačov sám se nepřikláněl ani k jednomu proudu a snažil se jít cestou kompromisů. Jeho nejednoznačné postoje a snaha vždy najít kompromis často vedly pouze k tomu, že nutná rozhodnutí byla odkládána na později.

Konzervativní křídlo se pokoušelo blokovat hlubší a radikálnější reformy, o které se Gorbačov snažil. Důsledkem byla jeho snaha vyměnit konzervativce v mnoha funkcích stoupců reforem. Tento pokus však nebyl zcela úspěšný a konzervativci, které vedl J. Ligačov, si stále drželi významné pozice. Zmínme v této souvislosti ještě jméno Borise Jelcina, jenž stál na opačné straně, tedy na straně radikálních reformátorů.

Gorbačov brzy zjistil, že vedoucímu aparátu jsou problémy země lhostejné a že informace a data jsou záměrně falšovány. To byly hlavní důvody, proč se pokusil prosadit větší otevřenost, glasnost. Jak již bylo řečeno, pokoušel se o urychlení ekonomického rozvoje. Zároveň však byl přesvědčen, že pro úspěch zrychlení je třeba, aby obyvatelstvo bylo informovanější a svobodnější. Proto začal veřejnost seznamovat se základními problémy systému.

Jakovlev, blízký Gorbačovův spolupracovník a radikální reformista, připravoval všechny základní ideje Gorbačovovy politiky. Zároveň byl zastáncem reformy volebního systému, kterou generálnímu tajemníkovi doporučoval již v roce 1985. Gorbačov ji zprvu odmítl, ale o dva roky později se k ní vrátil a počátkem roku 1987 se již snažil prosadit změnu volebního systému. Reforma spočívala v tom, že tajemníci

strany mají být voleni z více kandidátů a že „*podobná možnost má být dána obyvatelstvu ve volbách do sovětů.*“⁴⁶ Toto rozhodnutí bylo prvním krokem vedoucím k demokratizaci sovětského politického systému.

Po zavedení glasnosti došlo k otevření dosud tabuizovaných otázek. Mluvílo se o cenzuře a lidských právech, o tzv. bílých místech v historii, jako byla kolektivizace nebo čistky probíhající ve 30. letech, o ekologické krizi, drogách a současně bylo povoleno vydání zakázaných knih jako např. Děti Arbatu od Rybakova.

V roce 1986 nastala krize, kterou způsobila katastrofa v Černobylu. Došlo zde k explozi a do ovzduší se dostaly radioaktivní látky, které zamořily široké okolí elektrárny a dále pronikly nad Bělorusko a velkou část Evropy. Podstatné bylo to, „*že katastrofa narušila důvěryhodnost Gorbačovova režimu.*“⁴⁷ Zatímco okolní země věděly o výbuchu v elektrárně téměř okamžitě, sovětské občane se o ní dozvěděli až o čtyři dny později, 30. dubna. Pouze Jakovlev zastával názor, že jak sovětské občane, tak i světová veřejnost by měli znát pravdu. Gorbačov naopak zastával názor, že by se informace měly zveřejňovat postupně a sám vystoupil v televizi až 12. května s projevem, v němž zdůrazňoval především „*zkreslování v západním tisku.*“⁴⁸

⁴⁶ Durman K.: Útěk od praporů, Praha 1998, s. 307

⁴⁷ Vykoukal J., Litera B., Teichman M.: Východ, Praha 2000, s. 650

⁴⁸ Durman K.: Útěk od praporů, Praha 1998, s. 309

2.2 Zahraniční politika

„Ze Ženevy do Reykjavíku“

Zatímco vnitřní politika nebyla považována za efektivní a očekávané výsledky se nedostavovaly, na poli zahraniční politiky zaznamenal Gorbačov významné úspěchy a vzájemné vztahy se Západem se nesly ve znamení důvěry.

Důležitý bod v sovětské zahraniční politice představoval odchod stávajícího ministra zahraničí Andreje Gromyky v červenci 1985, který funkci zastával téměř tři desítky let.⁴⁹ Na jeho místo nastoupil Eduard Ševardnadze, jenž neměl v této oblasti žádné zkušenosti a dokonce neovládal ani jeden západní jazyk. Gorbačov ale jeho nástup zdůvodnil slovy: „*Naše zahraniční politika potřebuje nový pohled, odvahu, dynamismus, nevšední přístupy.*“⁵⁰ Západ tuto změnu přijal jako šťastné rozhodnutí a výměnu velmi uvítal i prezident Reagan.

Gorbačov v této době přišel s tzv. novým myšlením, které vycházelo z předpokladu, že zahraniční politika je podřízena potřebám vnitřní politiky a že SSSR musí v této oblasti přistoupit na řadu ústupků, což mu zajistí možnost uskutečnit vnitropolitické a ekonomické reformy. Gorbačov vycházel z úvahy, že pokud se mu podaří snížit mezinárodní napětí a tím zároveň omezit zbrojení, bude to znamenat velké plus pro sovětské hospodářství. V té době totiž představoval vojenský rozpočet téměř 20% národního důchodu a tyto výdaje značně omezovaly možnosti provést sociální programy a celou ekonomickou reformu. I přesto Gorbačov stále váhal snížit vojenský rozpočet, neboť byl stále ujišťován, že bude brzy dosaženo obdoby americké „hvězdné války“. Výsledkem bylo, že sovětský vojenský rozpočet začal klesat až v roce 1988.

Až do nástupu Gorbačova se v otázce národní bezpečnosti vycházelo z předpokladu, „*že každý národ a stát musí s využitím svých zdrojů a zdrojů svých spojenců dosáhnout takové vojenské, ekonomické a politické síly, která by byla dostatečná k odražení současných i potenciálních hrozeb jeho bezpečnosti.*“⁵¹ Je zřejmé, že naplnění tohoto předpokladu vedlo k závodům ve zbrojení a zároveň nevedlo ke změně sil, ale pouze se zvyšovala jeho kvalitativní i kvantitativní úroveň. Gorbačov však přišel s novou myšlenkou, jak zastavit zbrojní závody. Od počátku hlásal, že

⁴⁹ Luňák P.: Západ, Praha 1997, s. 315

⁵⁰ Durman K.: Útěk od praporů, Praha 1998, s. 313

⁵¹ Vykoukal J., Litera B., Tejchman M.: Východ, Praha 2000, s. 653

jedinou cestou „je změna ve vztazích mezi mocnostmi a jejich co nejširší spolupráce.“⁵² Proto se snažil dosáhnout omezení vývoje nových jaderných zbraní a zároveň zákazu jejich rozmisťování v kosmickém prostoru.

K prvnímu setkání mezi Reaganem a Gorbačovem došlo již v listopadu 1985 v Ženevě. Tato schůzka ještě žádný konkrétní výsledek v oblasti odzbrojení nepřineslo. Gorbačov stále trval na tom, že dohoda není možná, pokud se Spojené státy nevzdají programu „hvězdné války“. Naopak Reagan neústupně trval na zachování SDI, neboť Sovětský svaz si stále udržoval svoji převahu v pozemních konvenčních zbraních. I přes tuto neshodu se oba prezidenti dohodli na nutnosti omezení strategických jaderných zbraní. Summit přinesl ještě jeden pozitivní výsledek: oba představitelé dokázali „navázat dobrý osobní kontakt“⁵³ a „téměř přátelský vztah“.⁵⁴

Druhá schůzka Reagana s Gorbačovem následovala v říjnu 1986 v islandském Reykjavíku. Gorbačov zde navrhl snížení počtu jaderných zbraní během příštích pěti let na polovinu a současně i zmenšení počtu raket středního doletu, které se mělo týkat 90% raket SS-20. Souhlasil i s Reaganovým požadavkem, aby se součástí jednání staly otázky o lidských právech. Dohoda ale nakonec ztroskotala na sovětském požadavku, aby projekt SDI nepřekročil stádium laboratorního výzkumu.

Ke změně došlo v průběhu následujícího roku, kdy byla v prosinci ve Washingtonu podepsána dohoda, která zaručovala odstranění sovětských (SS-20) a amerických (PershingII) raket středního dosahu z Evropy. „Byla to první dohoda, která vedla ke skutečnému snížení počtu jaderných zbraní.“⁵⁵ A současně byla považována za začátek konce studené války.

2.2.1 Afghánistán

„Cesta domů“

Od počátku, kdy Gorbačov nastoupil do funkce generálního tajemníka, opakoval, že by se vojáci vyslaní do Afghánistánu měli vrátit domů. Tvrdil, že sovětská

⁵² Tamtéž, s. 654

⁵³ Durman K.: Útěk od praporů, Praha 1998, s. 313

⁵⁴ Luňák P.: Západ, Praha 1997, s. 316

⁵⁵ Vykoukal J., Litera B., Teichman M.: Východ, Praha 2000, s. 658

účast v tomto konfliktu je ekonomicky náročná. Dalším důvodem bylo i nepochopitelné umírání lidí, jejichž smrt vyvolávala stále větší odpor obyvatel SSSR.

V dubnu 1986 povolal do Moskvy Babraka Karmala, afghánského představitele, který byl dosazen Sovětským svazem během prosincové invaze v roce 1979. Gorbačov mu nařídil, aby „dobrovolně“ odstoupil a poté aby se vrátil do Moskvy, kde najde útočiště s celou svou rodinou. Ačkoli Karmal nechtěl uposlechnout, nakonec rezignaci slíbil a odjel do Kábulu. Za ním odjel i Krjučkov, který měl dohlédnout na jeho odchod. A bylo to opravdu třeba, neboť „*Karmal se skutečně znovu zdráhal*“.⁵⁶ Nakonec však musel rezignovat a na jeho místo byl Moskvou dosazen nový generální tajemník, Nadžibulla.

V roce 1987 Gorbačov navrhl, aby byl snížen počet sovětských vojáků v Afghánistánu na polovinu a v následujícím roce aby byli staženi úplně. Tento návrh byl dodržen a poslední vojáci opustili Afghánistán 15. února 1989.

⁵⁶ Durman K.: Útěk od praporů, Praha 1998, s. 323

2.3 Moskva a satelity

„Satelité, jste až třetí“

Sledujeme-li vztah sovětské politiky k satelitům, zjistíme, že v prvních dvou letech po nástupu Gorbačova tvořily základ otázky týkající se hospodářské spolupráce a pomoci. I nadále Moskva kritizovala příliš silné a příliš četné ekonomické kontakty satelitů se Západem, které se ve velké míře začaly rozvíjet na počátku 80. let. V Moskvě si v té době také uvědomili, že roste nespokojenost jednotlivých členů s prací RVHP.

Ministerský předseda Ryžkov se v první řadě snažil o ukončení praxe přímých i nepřímých dotací. Zároveň byl zastáncem trendu, který se objevil za vlády Andropova a Černěnka, tedy snížení dodávky surovin zemím RVHP a požadavek, aby byl upřednostněn sovětský trh namísto orientace na Západ, což mělo vést k většímu připoutání satelitů k SSSR. Vedení s Ryžkovovou koncepcí souhlasilo, a tak byla přijata a vyhlášena v roce 1986.

Nejen v Moskvě, ale i mezi představiteli satelitů, panovala shoda v tom, že je třeba RVHP reformovat, neboť její fungování je neefektivní. Ačkoli se v tomto bodě všichni shodli, konkrétní Ryžkovův plán již plnou podporu nezískal. S návrhem, aby se všeobecné dohody mezi státy RVHP změnily „na dohody mezi ministerstvy, a především jednotlivými podniky“, ⁵⁷ souhlasili jen představitelé Polska a Maďarska, Československo souhlasilo velmi neochotně a zástupce východního Berlína protestoval. Nakonec se ukázalo, že stejně neúspěšně skončí i snaha navázat spolupráci mezi RVHP a Evropským hospodářským společenstvím.

Vztahy mezi Sovětským svazem a satelity v politické oblasti byly od nástupu Gorbačova odsunuty až na třetí místo, za vnitřní sovětské problémy a za vztahy Moskvy se Západem. Významnou roli v tomto posunu hrála tíže a aktuálnost vnitřních problémů, ale zároveň neinformovanost o vnějším impériu, „víra v sílu socialismu“, ⁵⁸ která znamenala, že až do konce nebyli vrcholní představitelé schopni přijmout fakt „lidového nepřátelství vůči komunistické straně“ ⁵⁹ a v neposlední řadě také fakt, že

⁵⁷ Tamtéž, s. 328

⁵⁸ Tamtéž, s. 321

⁵⁹ Tamtéž, s. 321

„generálního tajemníka přitahoval stále více západní ‚velký svět‘, jeho lesk i obdiv, se kterým se tam setkával.“⁶⁰

To však neznamená, že by si přál jakékoli uvolnění imperiálních svazků a jaltské rozdělení Evropy považoval za neměnné. Zatímco ve vztazích k Západu prosazoval nové myšlení a nutnost změn, vůči satelitním zemím trval na zachování principu kontinuity. Po celou dobu se Gorbačov snažil pouze o „socialistickou obnovu“ a očekával, že i když dojde k omezení cenzury v tisku, uvolnění ekonomiky a k odstoupení od hrozeb intervence, moc přesto zůstane v rukou komunistů, neboť byl přesvědčen o „*oddanosti lidu socialistické volbě*“.⁶¹

⁶⁰ Tamtéž, s. 321

⁶¹ Tamtéž, s. 319

2.4 Sovětský svaz v 2. fázi Gorbačovova vedení

„Jen obnova socialismu?“

Již v roce 1987 bylo zřejmé, že původně zamýšlené zrychlení ekonomického vývoje nebude stačit. Z tohoto důvodu se Gorbačov rozhodl pro perestrojku a demokratizaci. Jeho záměrem bylo zaktivizovat lidi, protože si uvědomoval, že i oni chtějí alespoň částečně zasahovat do rozhodování. Na počátku následujícího roku vstoupil v platnost zákon o státním podniku. Týkal se spojení centrálního řízení s využitím tržních mechanismů, a zároveň rozšíření pravomocí podniků. Důležitým bodem bylo, že napříště mohly podniky uzavírat smlouvy jak se státem, tak ale také mezi sebou. Prioritou bylo splnění státní zakázky, ale jakmile tyto požadavky splnily, směly zbývající část svých výrobků prodat na volném trhu a za ceny, které si samy stanovovaly v závislosti na poptávce.

Problém byl v tom, že jakmile ředitelé podniků dostali možnost určovat si výrobní sortiment, okamžitě omezili výrobu levnějších výrobků, namísto větší efektivity výroby. Zároveň zvýšili ceny těch výrobků, které měly „vyšší kvalitu“. Dalším problémem byla volba ředitelů. Ti byli v určité době do svých funkcí voleni pracovními kolektivy. A tak aby si získali popularitu a byli ve funkci potvrzeni, zvyšovali mzdy a poskytovali výhodné půjčky. Tímto krokem ovšem prudce zvyšovali inflaci a kladli další nároky na státní rozpočet.

V důsledku glasnosti docházelo i ke vzniku „*velkého množství neoficiálních a neformálních hnutí, klubů a spolků všech zaměření*.“⁶² Organizace, které byly oficiálně povoleny režimem, jim nepostačily a v rostoucí konkurenci ztrácely své členy. Zvyšovaly se i náklady jednotlivých časopisů, jenž vyplňovaly prostor, který získaly po zrušení cenzury v lednu 1987. V literatuře toto uvolnění přineslo vydávání děl doposud zakázaných autorů zabývajících se minulostí, jako např. stalinským obdobím. Také začala vycházet díla žijících emigrantů.

V tomto období zesílily spory ve vedení KSSS, která se prudce dělila na konzervativní pravici (Ligačov), reformní střed (Gorbačov) a radikální levici (Jelcin). Zmiňme se v této souvislosti o posledně jmenovaném, o Borisi Jelcinovi. Od roku 1985 zastával funkci tajemníka ÚV a stál v čele moskevské organizace. Přestože jej do

⁶² Vykoukal J., Litera B., Teichman M.: Východ, Praha 2000, s. 660

Moskvy přivedl právě Ligačov, v roce 1987 již stáli oba na opačných stranách. Jelcin prosazoval důslednou demokratizaci a odsuzoval snahy konzervativců „*obrátit politický kurz zpět, do úzkého andropovovského rámce.*“⁶³ Osudným se pro něho stalo vystoupení, kde prohlásil, že nové vedení již nemá důvěru občanů. Ačkoli popsal situaci pravdivě, byl nucen opustit všechny funkce, které zastával, a byl mu přidělen nevýznamný úřad náměstka ministra. Výsledek však nebyl takový, jaký si Gorbačov přál. „*Nejen že se nepodařilo provinilce eliminovat z politiky, ale jelcinovská legenda více než přežila dočasnou izolaci. Gorbačov v něm našel protivníka, jenž mu nikdy neodpustil ponížení.*“⁶⁴

Počátek roku 1988 probíhal ve znamení útoků konzervativců na schůzích politbyra proti sílící gласnosti. Tímto způsobem se snažili přimět Gorbačova k návratu k předchozímu stavu. V polovině roku proběhla konference KSSS, která potvrdila a ještě více zdůraznila rozdělení členů na křídla. Zatímco většina členů vedoucího aparátu stála na straně konzervativců, průzkumy veřejného mínění ukazovaly, že popularita Gorbačova v tomto roce dosáhla svého vrcholu. I přes značný odpor členů strany k současné politice byly přijaty teze, které odporovaly jejich snahám: demokratické svobody, nezávislé soudnictví, volby dávající možnost vybírat mezi více kandidáty. Gorbačov na jejich kritiku reagoval reorganizací sekretariátu, čímž podstatně omezil jejich vliv.

V říjnu 1988 odešel Gromyko z funkce předsedy prezidia Nejvyššího sovětu a na jeho místo nastoupil Gorbačov. Převzetím této funkce se stal hlavou státu.

⁶³ Durman K.: Útěk od praporů, Praha 1998, s. 346

⁶⁴ Tamtéž, s. 347

2.5 Polsko v letech 1985 – 1988

„Polská verze přestavby“

Po potlačení krize v prosinci 1981 došlo ke zrušení Solidarity, k drastickému zvýšení cen elektřiny i potravin a jakýkoli pokus o aktivní odpor proti režimu byl velmi tvrdě potlačen. Stav v Polsku si navenek uchovával poklidný a neměnný charakter a výraznější událost od nástupu Jaruzelského přinesla až změna v sovětské politice v roce 1985.

Nástup Gorbačova do vedení KSSS v tomto roce znamenal výrazný posun v polském vývoji. Právě politika, kterou nový generální tajemník prosazoval, se setkávala v polském prostředí s kladným přijetím. *„Ideje přestavby a glasnosti měly v Polsku velký ohlas.“*⁶⁵

Sovětský vývoj měl analogický vliv i na PSDS. Postupně se zde začaly také objevovat hlasy, které požadovaly polskou verzi přestavby.⁶⁶ I v polské komunistické straně došlo k rozdělení na tři tábory: konzervativní, centrum a liberální s tím, že převahu měla dvě posledně jmenovaná křídla.

V červnu 1986 se konal sjezd PSDS, kde „v úvodním projevu Jaruzelski vyjádřil podporu sovětskému reformnímu úsilí, současně však položil důraz na národní aspekty polského vývoje“.⁶⁷ Dalším důležitým bodem sjezdu, který byl na programu, byl návrh na hospodářské reformy, které však měly přinést drastický zásah v oblasti sociální politiky.

V listopadu 1987 proběhlo referendum, které před tím bylo zavedeno novelou ústavy v květnu téhož roku. Referendum sice nebylo povinné, ale pokud proběhlo, jeho výsledek měl být závazný v případě, že ho podpořila nadpoloviční většina oprávněných voličů. V celostátním referendu (listopad 1987) se lidé vyjadřovali ke dvěma otázkám: *„1. Jste pro radikální hospodářský program s přechodnými sociálními problémy? 2. Jste pro pokračování procesu demokratizace v Polsku?“*⁶⁸ Výsledek referenda nebyl uznán závazným i přesto, že většina zúčastněných odpověděla kladně, protože to tvořilo pouze 45% oprávněných voličů.

⁶⁵ Vykoukal J., Litera B., Tejchman M.: Východ, Praha 2000, s. 570

⁶⁶ Tamtéž, s. 570

⁶⁷ Tamtéž, s. 570

⁶⁸ Tamtéž, s. 571

Po referendu pokračoval v Polsku nepříznivý vývoj jak v oblasti sociální, tak ekonomické. Mezi lidmi panovala únava, životní úroveň obyvatelstva klesala a ekonomika stagnovala. Vláda stále ztrácela už i tak malou důvěru občanů a naopak opozice neměla možnost prosadit se jako legální politický partner. Obě, vláda i opozice, si uvědomovaly, že současnou situaci může vyřešit pouze změna, pro kterou v této době byly vhodné podmínky, protože Moskva neměla zájem zasahovat do vnitřních věcí Polska. *„Obě strany začaly uvažovat o možných podobách vzájemného kompromisu, avšak ani jedna z nich nepočítala s úplným zánikem režimu.“*⁶⁹

Opozice byla v této době ochotna přistoupit na návrh vlády, která nabízela podíl na moci, i když pouze minimální. Výměnou za to požadovala legalizaci Solidarity. Tyto podmínky byla ochotna přijmout pouze ta část opozice, která se seskupila okolo Walesy. To způsobovalo nejednotnost opozice a zároveň si situace žádala boj ve vlastních řadách, který ji oslaboval. Walesa na tento stav reagoval vytvořením zcela nových orgánů, do kterých dosadil lidi, kteří ho podporovali, a tím eliminoval vliv těch, kteří ho kritizovali za přílišnou umírněnost.

Jednání mezi vládou a opozicí však nezačala, protože vláda stále odmítala Solidaritu legalizovat. Nabízela jí účast ve vládních reformních koncepcích, což však Solidarita nepřijala. Vláda se legalizace obávala především z důvodu, že by toto gesto vypadalo jako kapitulace. Reakcí opozice byla stávková vlna v dubnu následujícího roku. Tyto kroky vedly znovu k situaci, kdy na jedné straně opozice hrozila dalšími stávkami a na straně druhé vláda varovala, že jejich nátlakovým akcím neustoupí.

Přesto na počátku června došlo k návrhu ze strany vlády. Roli zde sehrála římskokatolická církev, která tuto nabídku zprostředkovala. V návrhu se počítalo s možností zavedení omezeného politického pluralismu i s poskytnutím části křesel v parlamentu opozici. Opět ovšem neobsahoval legalizaci Solidarity. Jaruzelski poté navrhl, aby se vyjednávači sešli u tzv. kulatého stolu.

Vzhledem k tomu, že vláda stále nechtěla ustoupit a uznat Solidaritu jako legální politickou sílu, došlo v srpnu k nové vlně stávek. Nakonec se obě strany dohodly na uspořádání kulatého stolu, pokud opozice ukončí stávky a Walesa se bude moci zúčastnit jednání. K prvnímu jednání, které bylo stanoveno na počátek října, však nedošlo, protože vláda stále nesouhlasila se základním požadavkem legalizace

⁶⁹ Tamtéž, s. 687

Solidarity. Neustále jí nabízela, aby si své místo našla „*pod deštníkem vládních reformních koncepcí, což bylo přesně to, co Solidarita nechtěla*“.⁷⁰ Vláda se snažila její legalizaci zabránit, protože se obávala, že by to působilo jako kapitulace.

Obrat nastal až po 10. plénu PSDS (prosinec 1988 – leden 1989), které schválilo rezoluci o odborovém a politickém pluralismu. Tímto rozhodnutím odstranili poslední překážku kulatého stolu. Jako počátek jednání byl stanoven 6. únor 1989.

Pokud jde o politiku Moskvy, generální tajemník již při státní návštěvě Polska v červenci 1988 „*vyjádřil naději, že Poláci si sami poradí*“.⁷¹ Ve vzájemných vztazích mezi SSSR a satelitem byl ještě jeden bod, jehož „*vyřešení*“ na počátku roku 1989 přineslo i vhodné vnější podmínky pro další polský vývoj. Ačkoli generální tajemník odmítal uznat sovětskou účast na katynském masakru, když byly v Polsku zveřejněny doklady potvrzující, že ho spáchala sovětská bezpečnost, „*rozhlasová stanice Radio Moskva 15. února tuto informaci v podstatě potvrdila*“⁷² a v Moskvě „*politbyro uložilo Gorbačovovi (13. dubna) učinit na dalších jednáních s Jaruzelskim příslušné prohlášení*“.⁷³

Jakmile začala jednání, prezentovalo se Polsko jako země, která přistoupila k jiné politice a tím se začala odlišovat od ostatních, konzervativních, zemí bloku. „*Polsko se stalo jakousi politickou laboratoří, která ukazuje možnou cestu vývoje dalším zemím bloku.*“⁷⁴

⁷⁰ Tamtéž, s. 688

⁷¹ Tamtéž, s. 688

⁷² Tamtéž, s. 690

⁷³ Durman K.: Útěk od praporů, Praha 1998, s. 323

⁷⁴ Vykoukal J., Litera B., Tejchman M.: Východ, Praha 2000, s. 690

2.6 Maďarsko

„Reformy ano, ale pouze v ekonomické oblasti“

Vývoj v Maďarsku od počátku 80. let vyžadoval reformy, které se postupem času ukázaly jako nezbytně nutné. Problém byl v tom, že MSDS byla ochotna uvažovat o možných reformních směrech, ale pouze v ekonomické oblasti. V žádném případě však nehodlala připustit sebemenší reformu politického systému.

Sice v roce 1983 připustila opatrnou diskusi, aby se tak pokusila vyřešit stále rostoucí problémy ve vztahu mezi společností a vládou, ale jakmile se objevil požadavek na rekonstrukci politických institucí a možnost zavedení pluralismu do politické praxe formou dialogu, rychle tuto snahu zastavila. Diskuse tedy byla zúžena pouze do rámce hospodářských otázek. I přesto byla v tomto roce přijata reforma volebního zákona, která povolovala, aby již od voleb v roce 1985 byla voličům dána možnost vybírat z několika kandidátů (ale stále v rámci jednotné volební listiny). I když se opozice pokusila využít tuto novou možnost a navrhla nezávislé kandidáty, výsledku nedosáhla.

Obr. 6. J. Kádár

Pokusy o zlepšení hospodářské situace prostřednictvím zdražování ukázaly, že bez reformy to nepůjde. Pokud šlo o reformu v ekonomické sféře, MSDS se rozhodla rozdělit centralizované podniky na menší a současně legalizovala drobné podnikání. Tato reforma však nebyla příliš efektivní a ekonomické problémy země neodstranila. Navíc přinesla nové obavy, neboť *„soukromý sektor brzy začal vykazovat větší zisky než socialistická výroba (...) a znovu nastolil nebezpečí přenosu ideje autonomie*

z národního hospodářství do politiky.“⁷⁵ MSDS proto na svém 13. sjezdu v roce 1985 znovu potvrdila přístup, že není možné spojovat ekonomické reformy s reformou politickou.

Od roku 1986 docházelo ke stále zřetelnějšímu dělení MSDS na dva tábory podle toho, zda členové byli zastánci nebo odpůrci reformy. V červnu 1987 došlo ke změně ve funkci předsedy vlády, když tuto pozici převzal proreformní člen MSDS Károly Grósz.

Do popředí se v této době dostávaly návrhy, jak by měla vypadat reforma, která se ukazovala jako nezbytně nutná. Již na jaře 1987 navrhl jiný proreformní člen MSDS, R. Nyers, projekt, který chtěl vyřešit stávající hospodářskou krizi prostřednictvím demokratizace, decentralizace a zavedením tržní reformy. Další směr „*vycházel z tvrzení, že kádárismus ztratil smysl, protože lidé již nejsou ochotni dodržovat režimem oktrojovanou smlouvu*“.⁷⁶ Všechny názory se však shodovaly v úloze, kterou připisovaly MSDS: chtěly ji zbavit možnosti diktovat, ale zároveň ji chtěly ponechat „*statut iniciátora změn a dominantní pozici*“.⁷⁷

Politický vývoj v roce 1988 se nesl ve znamení sporů mezi reformisty a protireformisty. V listopadu však došlo k posílení pozic zastánců změn tím, že byl Grósz v čele vlády⁷⁸ vystřídán razantním reformistou Miklósem Neméthem. Současně s ním přišli do vlády i další lidé, kteří byli proreformně orientovaní. Tato vláda začala ihned provádět ekonomické, ale také částečné politické změny. Ještě v témže roce navrhla novelu zákona o shromažďovacím právu, který umožňoval vznik nových politických stran a hnutí.

V této době také došlo k osamostatnění se Maďarska ve sféře zahraniční politiky, kde se začalo stále více sblížovat s Rakouskem, Finskem a SRN. Tento trend samozřejmě vyvolal ostrou kritiku jak od představitelů Československa, tak od zástupců NDR. Naopak „*Varšava se snažila o posílení vztahů s Budapeští*“.⁷⁹

⁷⁵ Tamtéž, s. 539

⁷⁶ Tamtéž, s. 542

⁷⁷ Tamtéž, s. 542

⁷⁸ Grósz zastával od března 1988 funkci generálního tajemníka, kde vystřídal Kádára, jenž byl odsunut na pozici předsedy nově vytvořeného a bezvýznamného úřadu prezidia MSDS.

⁷⁹ Tamtéž, s. 543

Na závěr je třeba zmínit průběh maďarské verze glasnosti. V této době se stále častěji a bez většího odporu režimu objevovalo doposud zakázané téma týkající se revoluce 1956 a Imre Nagye.

2.7 Německá demokratická republika

„Brzy dosáhneme komunismu. Bez přestavby.“

Když po nástupu Gorbačova došlo k uvolnění vazeb uvnitř bloku v důsledku přestavby a glasnosti, NDR tuto změnu nejprve přivítala a využila ji k rozvoji svých vlastních zahraničních vztahů. Svůj názor však opravila, jakmile zjistila, že Gorbačovova politika by mohla ohrozit celý východní blok a stabilitu všech komunistických režimů. Již po půl roce od nástupu Gorbačova do funkce generálního tajemníka zahájila SED pohovory se všemi členy i kandidáty strany, aby zjistila názorovou strukturu členské základny.

Gorbačov byl původně východoněmeckým režimem přijat kladně a byl Honeckerem považován „za muže na svém místě“.⁸⁰ Jejich první setkání proběhlo v duchu harmonie a shody a skončilo ujištěním, že pokud budou spolupracovat, kapitalismus nad socialismem nikdy nezvítězí.

V dubnu 1986 proběhl 11. sjezd SED, kde došlo k hluboké osobní porážce Honeckera, neboť zde přítomného Gorbačova požádal o souhlas k vykonání vytoužené oficiální návštěvy SRN. Od sovětského vůdce se mu dostalo záporné odpovědi zdůvodněné známými slovy „*Jak bych mohl vysvětlit sovětskému lidu, že ‚Erich jede do Bonnu přede mnou‘?*“⁸¹ Navíc zde Gorbačov požádal o zrychlení vývoje východoněmecké ekonomické politiky. Ale vzhledem k tomu, že v SED touto dobou již stoupal odpor proti tomu, aby NDR následovala vnitřní proměny probíhající v Sovětském svazu, vedení na závěr prohlásilo, „*že neexistují relevantní důvody ke změně dosavadní politiky (čili není nutné následovat přestavbu), jelikož stávající situace je zárukou brzkého přechodu NDR ke komunismu*“.⁸²

O rok později již Honecker o souhlas s cestou do SRN nežádal. Sám odjel a pouze tuto skutečnost do Moskvy oznámil. Odtud se mu dostalo upozornění, že by měl více dbát o boj proti nebezpečí, které hrozí právě ze strany Západního Německa. Honecker byl naproti tomu přesvědčen, že sovětská politika má negativní dopad pro NDR. Ačkoli si stále přál, aby byly zastaveny závody ve zbrojení a aby došlo k celkovému zmírnění napětí, neboť by mu to přineslo výhody v rámci jeho bonnské

⁸⁰ Durman K.: Útěk od praporů, Praha 1998, s. 330

⁸¹ Tamtéž, s. 331

⁸² Vykoukal J., Litera B., Teichman M.: Východ, Praha 2000, s. 604

politiky, zároveň se obával úplného ukončení napětí mezi Východem a Západem, protože mu zajišťovalo existenci NDR. V zahraniční politice se od té doby NDR „osamostatnila“ a Honecker se zaměřil na cesty po zemích bloku, aby tam prozkoumal stávající situaci a aby vyhledal spojence. V souvislosti s tím vystoupily do popředí vztahy s Československem a s Rumunskem, neboť tuto trojici států spojoval odpor proti nové oficiální politice Moskvy. Tento východoněmecký postup v oblasti zahraniční politiky ukazoval, jak moc SSSR uvolnil vztahy uvnitř bloku.

Postupně došlo k otevřené kritice glasnosti a k boji proti omezené sovětské cenzuře. Honecker ostře vystupoval proti uvolnění, které probíhalo v SSSR, a jeho reakcí na tento „nepříznivý“ trend byla informační blokáda: sovětské filmy vzniklé v rámci přestavby, sovětské časopisy i knihy a vůbec celá sovětská kultura byly považovány za nevhodné a nevídané.

Ačkoli opozice stále zůstávala roztržena do mnoha skupin, byla hlídána státní bezpečností a nadále probíhal prodej disidentů do SRN, byla povzbuzena sovětskou politikou přestavby a začala vystupovat se snahou o konstruktivní dialog s mocí. Tímto způsobem se snažila dosáhnout i alespoň minimálního zlepšení v oblastech týkajících se občanských a politických práv. V roce 1987 se podobné protesty začaly objevovat i ze strany legálních organizací, například vystoupení oficiálních spisovatelů. Zde byl režim kritizován za potlačování politických práv a za přísnou cenzuru, a to i od prominentních spisovatelů, jako na příklad od Herrmanna Kanta. O rok později proběhla manifestace, během níž začaly sílit politické požadavky a kde opoziční skupiny vystupovaly proti diktatuře SED.

Zmiňme se na závěr ještě o ekonomické situaci země. V době, kdy stále stoupaly politické požadavky, se začaly objevovat hospodářské problémy, které již veřejnost přímo pocíťovala v běžném životě. Reakcí obyvatel na zhoršování životních podmínek byla emigrace, která vedla pouze k tomu, že v NDR ubývalo kvalifikovaných lidí, což vedle stávajících ekonomických problémů přinášelo nové.

2.8 Československo

„Je nebo není perestrojka podobná reformám Pražského jara?“

Jakmile nástup Gorbačova do funkce generálního tajemníka přinesl časy perestrojky a glasnosti, znamenalo to pro československý režim problém v podobě podobnosti současných sovětských reforem reformním pokusům Pražského jara. Stávající čelní představitelé, kteří v roce 1968 pohřbili všechny snahy o reformu, byli nyní postaveni do situace, kdy téměř analogický reformní pokus „*se stal takřka oficiální politikou nového sovětského vedení*“.⁸³

V červnu 1985 československé vedení odsoudilo jakoukoli aplikaci prvků tržní ekonomiky s tím, že by podobné kroky ohrozily „*samotnou podstatu československého socialismu*“.⁸⁴ Československý režim proto v reakci na sovětské reformy začal vyhledávat spojence, kteří se stejně tak jako on, vydali cestou obrany proti dalším podobným sovětským změnám. S tímto směrem československého vývoje v Moskvě nepočítali, neboť tam očekávali že „*především prezident Husák a ministerský předseda Štrougal zajistí klidný přechod k lepšímu socialismu*“.⁸⁵ V této souvislosti je však třeba dodat, že oba dva již stáli ve svých názorech osamoceni a nedostávalo se jim ani podpory obyvatelstva ani podpory uvnitř strany. To samozřejmě vyplývalo i z toho, že na 11. sjezdu, který proběhl v březnu následujícího roku, byli ve svých funkcích znovu potvrzeni lidé, kteří do ústředního výboru KSČ přišli v letech 1969 – 1971. Tento stav vystihl ve svém vystoupení na schůzi Svazu dramatických umělců o rok později herec Miloš Kopecký: „*K provádění změn se derou ti, kteří podobné změny před dvaceti lety odvrhli a odsoudili, proto žádné změny nenastanou*“.⁸⁶

V KSČ byli Štrougal s Husákem jediná, kteří si přáli reformy a kteří uznávali jejich nezbytnost. Zatímco se jednotlivá křídla uvnitř strany neustále vzájemně obviňovala z neochoty napodobit sovětský příklad přestavby, v zemi stále pokračoval pokles růstu národního důchodu, zvyšoval se objem neprodejných zásob, ale současně rostla spotřeba a trvale stoupal zahraniční dluh. Ten ve druhé polovině 80. let představoval již skoro 10 miliard dolarů.

⁸³ Tamtéž, s. 589

⁸⁴ Tamtéž, s. 591

⁸⁵ Durman K.: Útěk od praporů, Praha 1998, s. 333

⁸⁶ Suk J.: Vidím vám všem až do žaludku, Dějiny a současnost, 2004, ročník XXVI, č. 4, s. 24

V souvislosti se stále rostoucími hospodářskými problémy došlo počátkem roku 1987 k vytvoření hospodářského modelu, který vycházel ze sovětských metod a který měl současně uchovat socialistický charakter ekonomiky. Tak byla zavedena nová pravidla pro obchod na podnikové úrovni. Ve vyšších hospodářských úrovních však konkurenční chování povoleno nebylo.

V dubnu 1987 přijel na státní návštěvu do Prahy sovětský vůdce. Lidé od něho očekávali mnoho: odsouzení intervence v roce 1968 a nařízení změn, ke kterým se československé vedení stále nechtělo odhodlat. Ničeho z toho se však nedočkali. Gorbačov „mluvil o Československu jako o zemi s rozvinutým socialistickým systémem a vysokou životní úrovní, bez výhrad podpořil jeho stranickou a státní reprezentaci“⁸⁷ a zároveň prohlásil, že *každá strana má právo si určit svůj kurz sama, podle domácích podmínek*.⁸⁸

Dalšími významnými událostmi tohoto roku byla výzva Charty 77 k odvážnější občanské aktivitě, a jejich shromáždění v Den lidských práv, které bylo úvodním podnětem k pouličním protestům v dalších dvou letech. Ve stejném roce se ozvali i katolíci, kteří žádali plné obnovení náboženských svobod a především odluku církve od státu. Petice, která obsahovala 31 bodů a jejímž hlavním organizátorem byl katolický kněz Navrátil, byla podepisována v katolických kostelech především staršími lidmi na Moravě a na Slovensku. Během krátké doby ji podepsalo několik set tisíc lidí.

Spory mezi jednotlivými tábory v KSČ vyvrcholily koncem roku 1987, kdy došlo k pokusu o sesazení Husáka z funkce generálního tajemníka. Většina členů předsednictva považovala v této době „*sedmdesátá a osmdesátá léta ze nejúspěšnější období budování rozvinutého socialismu*“.⁸⁹ I to svědčí o tom, že byli ve vedení stále lidé, kteří sem přišli před téměř dvaceti lety. Není tedy divu, že mezi nimi vyvolala značný rozruch otázka „omlazování vedoucích kádrů“, která požadovala změny především v nejvyšším vedení. Vždyť samotný čtyřiapadesátiletý Gorbačov byl o jednu generaci mladší než první muž komunistického Československa. Husák se při své poslední návštěvě Moskvy (listopad 1987) snažil získat podporu pro sebe a pro Štrougala, neboť jeho cílem bylo, aby se personální změny uskutečnily výhradně pod

⁸⁷ Tamtéž, s. 22

⁸⁸ Durman K.: Útěk od praporů, Praha 1998, s. 336

⁸⁹ Suk J.: Vidím vám všem až do žaludku, Dějiny a současnost, 2004, ročník XXVI, č. 4, s. 22

jeho taktovkou. Právě toho se obávala skupina kolem Biřáka, Jakeše a Indry, kteří se strachovali, že změny proběhnou bez nich a hlavně v jejich neprospěch.

Proto se 19. listopadu na schůzi předsednictva ústředního výboru KSČ pokusili o sesazení Husáka. Biřák zde vystoupil s návrhem, aby došlo k rozdělení funkcí generálního tajemníka a prezidenta republiky. Husák tím byl tak překvapený, že se pouze ptal, zda to myslí vážně. Na něj navazoval projev Adamce, který nejprve vyzdvihl Husákovy zásluhy, ale postupně přešel k problémům, které narůstaly právě za jeho vlády a na závěr navrhl nového generálního tajemníka KSČ: soudruha Miloše Jakeše. Následovaly projevy těch, kteří s rozdělením funkcí souhlasili, i těch, kteří ho odmítli. Husák reagoval emotivním projevem, ve kterém obvinil část předsednictva, že se ho chtějí zbavit. Dále uznal, že ve funkci nehodlá zůstat až do smrti, ale zároveň se obával unáhleného rozhodnutí, které by mohlo pokazit dobrou pověst Československa v zahraničí. Na závěr prohlásil, že *„ne z osobních důvodů, ale kvůli uchování jednoty tohoto vedení naslouchám hlasu těch soudruhů, kteří mě žádají, abych zůstal“*. Navrhl *„nenastolovat na prosincovém plénu otázku generálního tajemníka“*. To si kladl jako podmínku a nikdo nic nenamítal.⁹⁰

Husák se poté pokusil získat podporu z Moskvy, ale byl odmítnut. Když vyzkoušel všechny dostupné prostředky a přesto nedosáhl svého cíle, rozhodl se pro kompromis. Na schůzi předsednictva 9. prosince v úvodu oznámil, že se rozhodl požádat o uvolnění z funkce generálního tajemníka. Svou žádost zdůvodnil vysokým věkem a jako svého nástupce navrhl Miloše Jakeše. O týden později na zasedání ústředního výboru KSČ odstoupil po osmnácti a půl letech z funkce generálního tajemníka. Žádosti bylo jednomyslně vyhověno a Husákovi tak zůstala reprezentativní funkce prezidenta republiky.

Nový generální tajemník odjel v lednu 1988 na návštěvu do Moskvy. Po návratu ostře kritizoval jakékoli srovnávání sovětské přestavby s československými reformami z roku 1968. Přibližně ve stejné době poskytl italským novinám rozhovor Dubček, který naopak prohlásil, *„že sovětské reformy úzce souvisejí s reformami Pražského jara a vyjádřil podporu Gorbačovově politice“*.⁹¹

V roce 1988 došlo k „probuzení“ obyvatelstva, které bylo nespokojené jak s rostoucími hospodářskými problémy země, tak s neochotou režimu ke změnám.

⁹⁰ Tamtéž, s. 26

⁹¹ Vykoukal J., Litera B., Teichman M.: Východ, Praha 2000, s. 593

V březnu proběhla v Bratislavě manifestace věřících, která byla rozeznána policií. V srpnu se konaly v centru Prahy první větší demonstrace, které připomínaly výročí intervence a 28. října následovaly další demonstrace k 70. výročí založení Československé republiky, kde se již objevily požadavky na demokratizaci veřejného života.

Spory uvnitř KSČ se během roku vyřešily tím, že z vedení museli odejít normalizační politici. 10. října odstoupila vláda a následoval odchod Štrougala ze všech stranických funkcí, čímž došlo k omezení vlivu pragmatického křídla. Již o dva dny později byla jmenována nová vláda, kterou vedl Ladislav Adamec.

3. ZHROUCENÍ VÝCHODNÍHO BLOKU

3.1 Sovětský svaz

„Národnostní otázka a probuzený nacionalismus“

Ekonomickou situaci na přelomu let 1988 a 1989 je možné označit za kritickou. Předchozí Gorbačovův program, prostřednictvím kterého chtěl v krátké době modernizovat sovětský průmysl na úroveň světové špičky, byl neúspěšný a byl vystřídán „něčím, co lze nazvat bezkonceptním ucpáváním děr v přehradě.“⁹² Samotný růst cen a mezd byl v této době již zcela nekontrolovatelný a státní rozpočtový deficit dramaticky vzrůstal. Zatímco se v roce 1985 pohyboval kolem 17 miliard rublů, v roce 1989 „se pak přiblížil obrovské sumě 100 miliard rublů.“⁹³ Velký problém pro politbyro představoval i nedostatek zboží v obchodech a s tím spojená nákupní horečka. V roce 1989 byl v obchodech volně k dostání pouze minimální počet základních druhů zboží a 1. května musel být dokonce zaveden přidělový systém na cukr i v Moskvě. Na přelomu let 1989 a 1990 „vstoupila hospodářská krize v zemi do akutního stadia. Trh spotřebního zboží se více méně rozložil, inflace prudce stoupala.“⁹⁴ Výsledkem bylo, že obchod stále více nahrazovala směna zboží, v zemi panoval hospodářský chaos a nákupy v zahraničí vedly k prudkému růstu zadluženosti.

V politické oblasti se nesl konec roku 1988 ve znamení zásadního a nesmiřitelného rozvratu konzervativního a liberálního tábora uvnitř KSSS. V říjnu byla přijata reforma volebního systému. Ačkoli zákon o volbách do Kongresu lidových zástupců ještě stále vycházel ze staré praxe, objevily se zde již demokratické prvky v podobě zásady, že o parlamentní křeslo se může ucházet více kandidátů a jejich registrace i předvolební kampaň mají být svobodné.

Podle tohoto reformovaného zákona se konaly volby v březnu a v dubnu 1989. Přestože obyvatelé Ruska a středoasijských republik stále volili „po sovětsku“⁹⁵, v ostatních obvodech, zejména v městských centrech, utrpěli kandidáti spojení

⁹² Durman K.: Útěk od praporů, Praha 1998, s. 355

⁹³ Vykoukal J., Litera B., Tejchman M.: Východ, Praha 2000, s. 664

⁹⁴ Durman K.: Útěk od praporů, Praha 1998, s. 441

⁹⁵ Tamtéž, s. 356

s režimem drtivou porážku. V 1. moskevském obvodu, který tvořilo více než šest miliónů voličů, zvítězil Boris Jelcin, když získal téměř 90% hlasů. Výsledky voleb se staly pro politbyro doslova šokem. Nikdo z vedení neočekával, že by lidé mohli hlasovat proti straně nebo že by se dokonce odvažovali vyslovovat své názory nahlas, jak tomu v mnoha místech bylo. A za viníka celé situace byla označena glasnost.

Dalším zásadním problémem se stala národnostní otázka, odstartovaná stávkou horníků v sibiřském Kuzbasu, ukrajinském Donbasu i v severní Vorkutě *„s požadavky jakoby převzatými z nejčernějších dnů průmyslové revoluce minulého století – chtěli teplou vodu, mýdlo, ručníky, konec nedělním směnám.“*⁹⁶

Obyvatelstvo Sovětského svazu se dělilo téměř rovným dílem na 145 miliónů etnických Rusů a na 142 miliónů neruského obyvatelstva. Celkem zde žilo přes sto národů a národností, které měly odlišný jazyk, kulturu, náboženství i historický vývoj. Změny probíhající ve společnosti, Gorbačovovy snahy oživit ekonomiku a dosáhnout demokratizace Sovětského svazu připravily cestu pro doposud potlačovaný nacionalismus. Ten se projevil v boji jednotlivých národů za sebeurčení a kontrolu své republiky proti centru. Vedle toho byly zakládány nacionalisticky orientované Lidové fronty (především v Pobaltí a v Zakavkazsku).

První národnostní protesty se však objevily již na počátku roku 1988. Počátečním centrem konfrontace se stal Náhorní Karabach. Jedná se o oblast, kde 80% obyvatelstva tvoří Arméni, ale od 20. let je území součástí Ázerbájdžánu. Na všechny arménské snahy - petice, referendum, demonstrace - o připojení Náhorního Karabachu k jejich republice, přicházela od Gorbačova stále stejná odpověď: výzva ke klidu. V únoru 1988 však došlo k pravému opaku, když střety v této oblasti přinesly první mrtvé. *„Pak se již roztočilo osudné kolo vzájemných krutostí a „etnické čistky“.“*⁹⁷ Reakce Moskvy byla standardní: nejprve mlčení, pak odmítnutí změnit hranice a nakonec snaha vyřešit celou situaci prostřednictvím změny prvních tajemníků v obou republikách. Když ani tento krok nepřinesl výsledky, bylo rozhodnuto o vytvoření zvláštní komise, která měla mít na starosti správu Karabachu a jejímž vedením byl pověřen Arkadij Volský (v lednu 1989). V listopadu 1989 však došlo k rozpuštění komise a Náhorní Karabach byl navrácen pod ázerbájdžánskou kontrolu.

⁹⁶ Tamtéž, s. 360

⁹⁷ Tamtéž, s. 364

Místem dalších národnostních protestů se stalo hlavní město Gruzie Tbilisi, kde v noci z 8. na 9. dubna (tzv. černá neděle) došlo k brutálnímu vojenskému zásahu proti demonstrantům. Původcem etnických sporů zde byla abcházská muslimská menšina, která se snažila získat samostatnost. Podobně jako v případě Karabachu i zde Abcházci v roce 1988 zaslali do Moskvy petici, ve které žádali o připojení oblasti k Ruské federaci. Od 4. dubna 1989 se před sídlem vlády v Tbilisi shromažďovali lidé, jejichž protestní akce byly ukončeny během již zmiňované černé neděle. Během vojenského zásahu byl proti demonstrantům použit plyn, 19 lidí přišlo o život a několik stovek jich bylo zraněno. Přes veškeré snahy nebyly okolnosti vojenského zásahu dodnes objasněny. Jisté však je, že „*Gorbačov si vojenský zásah nepřál.*“⁹⁸ Pro něj samotného měl incident dalekosáhlé důsledky. Jednak ztratil i zbytek důvěry, který ještě mezi Gruzinci měl, a jednak od této chvíle musel čelit nespolehlivosti armády.

Avšak nejhorší zprávy přicházely do Moskvy o vývoji v Pobaltí. Již od roku 1987 se zde konala shromáždění a demonstrace při různých příležitostech⁹⁹. Všechny tyto akce však byly tradičně rozehnány tvrdými policejními zásahy a následovala výměna ve vedení strany. V čele snah o osamostatnění stálo Estonsko. Zde na počátku roku 1988 vytvořili program, který pak následovala i Litva a Lotyšsko. Jednalo se o program, ve kterém požadovaly uznání národního jazyka za jazyk úřední, osvobození od centrálního příkazního systému a demokratické svobody. Ačkoli se Litva inspirovala tímto programem, její postup byl mnohem radikálnější. Pro vývoj ve všech státech bylo společné vytvoření tzv. Národních front. První vznikla v dubnu v Estonsku, v červnu ji následovalo litevské Hnutí Sajúdis a na počátku října byla ustanovena Národní fronta v Lotyšsku.

„*Pro celý proces rozpadu vnitřního impéria byla rozhodující deklarace estonského Nejvyššího sovětu o suverenitě.*“¹⁰⁰ Tato deklarace byla vydána 16. listopadu 1988 a nadřazovala estonské zákony nad sovětské. To samozřejmě Moskva nehodlala připustit a tak o dva dny později Nejvyšší sovět SSSR prohlásil, že je protiústavní.

Další ránou pro Kreml bylo zjištění, že se snahy pobaltských republik šíří do dalších zemí na východě i jihovýchodě, zejména do Běloruska, Moldavska a na Ukrajinu. I zde došlo k vytvoření Národních front, které převzaly programové

⁹⁸ Tamtéž, s. 365

⁹⁹ Na příklad při výročí lotyšské nezávislosti 18. listopadu 1987

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 369

požadavky od svých pobaltských předchůdců. Podobný vývoj následoval v květnu 1989 v Uzbekistánu a v červnu v Gruzii.

Během ledna a února 1989 vyhlásily všechny tři parlamenty v pobaltských republikách národní jazyky za jazyky státní a ekonomickou autonomii. Kreml se již nemohl spoléhat ani na lidi ve stranických vedeních jednotlivých republik, neboť i ti se v mnoha případech přidali na stranu národní věci. Nejradikálnějším představitelem byl litevský Brazauskas, který jako první přistoupil k vytvoření vládní koalice s představiteli Sajúdisu a který „otevřeně usiloval o rozchod s KSSS.“¹⁰¹ Důsledkem bylo odstranění prosovětské frakce z litevského ÚV a v nově předloženém programu se již nepočítalo s ústavou zaručující vedoucí roli strany.

Vlivem předchozích událostí ztrácela KSSS od jara 1989 moc, „*kteřá přešla ,do ulic', do jednotlivých republik či zasedacích síní nových nezávislých politických a jiných organizací a hnutí.*“¹⁰² Gorbačov, který stále prosazoval centristické postavení, se snažil smířit všechny důležité proudy, ale nechtěl se přiklonit ani k jednomu. Důvěra občanů ve stranu i v generálního tajemníka od poloviny roku 1989 klesala.

Jisté uklidnění nastalo v průběhu roku ve středoasijských republikách (Uzbekistán, Kazachstán), ale naproti tomu v Zakavkazských republikách (Ázerbájdžán a Arménie) „*tekla krev proudem.*“¹⁰³ Vývoj v Pobaltských republikách probíhal stále klidně, avšak za svými cíli šly důsledně. Cesta konfederace, kterou by ještě o rok dříve přijaly, již nepřicházela v úvahu. Jednání s Moskvou nepřinášela žádné výsledky, a tak mimořádný sjezd litevské komunistické strany v prosinci 1989 rozhodl o „*přerušení svazků s KSSS.*“¹⁰⁴ Reakcí ÚV KSSS bylo rozhodnutí, že sám Gorbačov pojede do Litvy, aby tam zavedl pořádek. Tato cesta, uskutečněná v lednu 1990, však skončila neúspěchem. Během jeho návštěvy se ve Vilniusu konala demonstrace občanů požadujících samostatnost. Parlamentní volby, konané v únoru a v březnu, vyhráli kandidáti Sajúdisu, ačkoli „*komunisté zůstali díky svému protimoskevskému postoji významnou silou.*“¹⁰⁵ Důsledkem těchto voleb bylo vyhlášení deklarace nezávislosti 11. března 1990, která prohlásila Litvu nezávislou demokratickou republikou. Po Litvě následovalo vyhlášení suverenity ve zbývajících pobaltských republikách, v červnu pak

¹⁰¹ Tamtéž, s. 372

¹⁰² Vykoukal J., Litera B., Tejchman M.: Východ, Praha 2000, s. 676

¹⁰³ Durman K.: Útěk od praporů, Praha 1998, s. 440

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 441

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 441

v Ázerbájdžánu, v Ruské federaci, Uzbekistánu a Moldavsku, v červenci vyhlásily samostatnost Ukrajina a Bělorusko a o měsíc později Turkménistán, Arménie a Tádžikistán. V říjnu se přidaly i poslední svazové republiky Kazachstán a Kirgizstán.

Ačkoli měl Gorbačov v zahraničněpolitických vztazích Bushovu podporu, žádné hmatatelné finanční výhody mu to nepřineslo. „*Bush zůstal u svého přístupu přísného účetního, odmítajícího dát dolary východoevropským „nedospělým“*“.¹⁰⁶ Třebaže jak Gorbačov, tak Ševardnadze naléhavě žádali o poskytnutí úvěru, od Bushovy vlády se jim tohoto druhu podpory nedostalo. Americký prezident trval na tom, že než jim nějaké finanční prostředky poskytne, je třeba, aby měli podrobně připravený plán reforem. A ani pro tento případ jim pomoc přímo neslíbil. V tomto směru byli ochotni ke kolektivní pomoci ve větším rozsahu pouze západoněmecký kancléř Kohl a francouzský prezident Mitterand.

Od konce roku 1988 došlo z Gorbačovovy strany k přehodnocení vztahů se SRN. Příčinou byl úvěr tři miliard marek, který přinesla Kohlova říjnová návštěva Moskvy a také jeho úspěšná cesta do SRN v červnu následujícího roku.

Již od října 1989 se objevovaly diskuse o sjednocení obou německých republik. Gorbačov je zpočátku odmítal jako předčasné a o návrh tzv. historického vyrovnání, který by Moskvě přinesl v první fázi 500 miliard marek, neprojevil zájem. Vše zůstávalo při starém i po prolomení berlínské zdi. Ke zlomu došlo až v lednu 1990 v souvislosti s akutní hospodářskou krizí NDR. Výsledkem bylo, že Gorbačov při rozmluvě s Kohlem 10. února prohlásil, že „*je právem Němců samých rozhodnout, v jakém státě chtějí žít a, v jakém časovém rozmezí, jakou rychlostí a za jakých okolností se má sjednocení uskutečnit.*“¹⁰⁷

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 452

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 459

3.2 Polsko

„Kulatý stůl a dělené volby“

Po odstranění poslední bariéry, která bránila jednáním u kulatého stolu, byl 6. únor 1989 vybrán jako počátek spolupráce. Během prvních rozhovorů bylo rozhodnuto, že se vytvoří tři velké pracovní skupiny, které se budou zabývat hospodářskou reformou, pluralitou odborů a poslední bude mít na starosti reformu politickou. Úkolem každé skupiny bylo vypracovat stanovisko k příslušné sféře. V této souvislosti je třeba zdůraznit, že se kulatého stolu účastnili nejen zástupci režimu a opozice, ale také církevní hodnostáři, kteří měli působit jako zprostředkovatelé v krizových a patových situacích.

Z trojice ustanovených skupin měla největší význam ta, která se zabývala politickou reformou. Jejím úkolem bylo určit časový harmonogram pro politické reformy, dohodnout změny týkající se politického systému, tedy zřízení druhé komory parlamentu a úřadu prezidenta, a parlamentních voleb.

Od počátku panovala shoda v otázce tzv. dělených voleb. V tomto volebním systému se jednalo o to, že „část mandátů byla předurčena dohodou a část svobodnou volbou“¹⁰⁸ Nyní již šlo tedy o to, jaká bude početní hranice obou způsobů. Opozice současně trvala na tom, že systém dělených voleb bude platit pouze pro první volby a všechny následující již budou zcela svobodné.

Následné spory o početní hranici zablokovaly jednání, ale nakonec byl přijat vládní návrh Aleksandera Kwaśniewského, který přišel s řešením ponechat dělený volební systém pouze pro volby do Sejmu. Do Senátu měly být volby svobodné.

V konečné dohodě bylo podepsáno, že do Senátu budou zvoleni vždy dva uchazeči z jednoho vojvodství (49 vojvodství). Výjimku si vymohla Solidarita pro největší obvody, katovický a varšavský, kde postupovali namísto dvou senátorů tři. Dohromady se tedy mělo bojovat o 100 křesel prostřednictvím neomezených voleb. Pro volby do Sejmu byl nakonec přijat poměr 65:35 s tím, že 60% křesel připadne stávajícím politickým stranám a 5% měla garantována „s vládou spojená křesťanská sdružení (stojící mimo církev)“.¹⁰⁹ Celkem tedy měly v dolní komoře zajištěných 299

¹⁰⁸ Vykoukal J., Litera B., Tejchman M.: Východ, Praha 2000, s. 692

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 693

křesel z celkového počtu 460. Zbývajících 161 křesel (35%) bylo určeno pro nezávislé kandidáty mimo politické strany. Ovšem vláda toho hodlala využít a chtěla i sem vyslat své kandidáty, kteří sice nebyli členy PSDS, ale byli s ní spojeni. Jako příklad uveďme Jerzy Urbana, mluvčího vlády, který se členem PSDS stal až po volbách.

„Solidarita a její spojenci dostali právo šířit svá stanoviska nejen ve vlastním tisku, ale i ve státním rozhlasu a televizi.“¹¹⁰ Dále byl dohodnut dvoukolový volební systém. Buď bylo možné, že kandidát získá křeslo již v prvním kole, pokud získá nadpoloviční většinu odevzdaných hlasů, anebo dva kandidáti s největším počtem hlasů postoupí do druhého kola. V něm získá mandát ten, který obdrží prostou většinu hlasů. Volby do obou komor byly vyhlášeny na 4. a 18. června 1989.

5. dubna byla jednání u kulatého stolu uzavřena podpisem dohod, v nichž se obě strany zavázaly respektovat výsledky kulatého stolu. V průběhu dubna byly tyto dohody legislativně potvrzeny současným Sejmem. 17. dubna následovala oficiální legalizace Solidarity. *„Mezitím odejel Lech Walesa s delegací Solidarity 19. dubna 1989 do Vatikánu, kde vyjádřil papeži Janu Pavlu II. poděkování za poskytovanou podporu a požádal jej o požehnání Polsku na jeho obtížné cestě k reformě.“¹¹¹*

V průběhu jednání u kulatého stolu došlo k dělení opozice, neboť radikální skupiny vystoupily proti oficiálním vyjednavacům. Vedení Solidarity, v čele s L. Walesou, bylo kritizováno za přílišné ústupky a za příliš kompromisní postoje. Největší kritiku si vysloužila dohoda o dělení volebního systému, protože radikální skupiny požadovaly rovnou svobodné volby bez jakýchkoli omezení.

První kolo voleb proběhlo 4. června 1989 a *„velikost porážky šokovala jak PSDS, tak i Solidaritu.“¹¹²* Podle oficiálních výsledků vyhlášených o čtyři dny později se voleb zúčastnilo 62% voličů, Solidarita získala 160 (ze 161) křesel přidělených v Sejmu a 92 křesel v Senátu, zatímco vládní kandidáti obsadili 3 poslanecká křesla a žádné senátní. Do druhého kola tedy zůstalo neobsazených 295 poslaneckých a 8 senátních mandátů. *„Již z těchto výsledků bylo možné vyvodit závěr, že pro vládní kandidáty včetně PSDS nehlasovali ani členové jejich vlastních stran.“¹¹³*

¹¹⁰ Durman K.: Útěk od praporů, Praha 1998, s. 396

¹¹¹ Vykoukal J., Litera B., Tejchman M.: Východ, Praha 2000, s. 694

¹¹² Durman K.: Útěk od praporů, Praha 1998, s. 397

¹¹³ Vykoukal J., Litera B., Tejchman M.: Východ, Praha 2000, s. 695

Druhé kolo, které proběhlo 18. června a kterého se již zúčastnilo pouze 25% voličů, přineslo následující výsledky: PSDS získala v Sejmu 173 mandátů proti 161 Solidarity (zbývajících 126 křesel si rozdělily strany spojené s PSDS). V Senátu nezískala PSDS ani jediné křeslo, 99 jich připadlo Solidaritě a 1 mandát získal nezávislý podnikatel Henryk Stoklasa, který však stál mimo Solidaritu. Porážka PSDS byla skutečně drtivá. Zcela ztratila horní komoru parlamentu a v dolní komoře ji zastupovali lidé, kteří za ni sice kandidovali, ale kteří se rozhodně nehodlali podříditi stranické disciplíně. „*PSDS byla schopná ve volbách prosadit jen 13 svých poslanců z předchozího volebního období.*“¹¹⁴

Po volbách následovala další jednání o obsazení funkce předsedy vlády a prezidenta. 19. července byl na společné schůzi obou komor zvolen polským prezidentem generál Jaruzelski, který 2. srpna pověřil sestavením nové vlády ministra vnitra, generála Kiszczaka. Ten však neuspěl, a tak byl 19. srpna úkolem sestavit koaliční vládu pověřen Tadeusze Mazowiecki, který představil nový vládní kabinet 13. září. PSDS byla v této vládě ponechána klíčová ministerstva vnitra, obrany, zahraničního obchodu a dopravy, plavby a spojů. Tito ministři však ve vládě dlouho nezustali, neboť po posledním sjezdu PSDS, kde byla tato strana 27. ledna 1990 rozpuštěna, postupně vládu opustili. Dodejme ještě, že Gorbačov „*proti koaliční vládě v té formě, jak byla dohodnuta samými Poláky, nic nenamítal.*“¹¹⁵

Významnou podporu pro novou vládu přinesla návštěva amerického prezidenta George Bushe 9. a 10. října 1989. Ve svém projevu v parlamentu přislíbil Polsku finanční podporu pro další reformy včetně přímé dotace 100 miliónů dolarů pro soukromý sektor a zároveň slíbil, „*že Spojené státy doporučí Světové bance udělení dalších 325 miliónů dolarů pro polské zemědělství a průmysl a 15 miliónů dolarů, určených ke zlepšení ekologické situace v Krakově a jeho okolí.*“¹¹⁶

¹¹⁴ Tamtéž, s. 697

¹¹⁵ Durman K.: Útěk od praporů, Praha 1998, s. 398

¹¹⁶ Vykoukal J., Litera B., Tejchman M.: Východ, Praha 2000, s. 697

3.3 Maďarsko

„Změna ústavy zaručující svobodné volby“

Poté, co převzal M. Neméth v listopadu 1988 funkci předsedy vlády, následovaly hospodářské i politické (i když stále jen částečné) změny. Tento posun se projevil zejména v novelách zákonů o spolčovacím a shromažďovacím právu, které na počátku roku 1989 umožnily vhodné podmínky pro vznik nových politických stran a hnutí.

Nespokojenost mezi obyvatelstvem znovu vzrostla, když v lednu 1989 vláda zvýšila ceny, ale nekompensovala tento krok zvýšením příjmů. Dalším důležitým rysem tohoto období se stala snaha reformní skupiny MSDS o „zásadní průlom do přežívajícího kádárismu.“¹¹⁷ Opět se jednalo o vliv potlačené revoluce v roce 1956. Nyní, 26. ledna 1989, byla oficiálně povolena exhumace a zároveň nový pohřeb ostatků I. Nagye včetně jeho popravených spolupracovníků. To byl krok, který ještě na počátku listopadu předcházejícího roku K. Grósz odmítl jako nemožný. Změna v postoji k Nagyovi byla způsobena především závěry komise historiků, kteří se shodli na tom, že „v roce 1956 se odehrálo lidové povstání proti partajní oligarchii, ponižující národ.“¹¹⁸ Tyto závěry přednesl I. Pozsgay na stranickém fóru a prostřednictvím jeho prohlášení tak režim ztratil poslední zbytky vnitřní legitimacy.

V průběhu února projednala a poté i potvrdila MSDS snahu o přeměnu v politickou pluralitu. Koncem měsíce se začalo jednat o nové maďarské ústavě, která by již neobsahovala ideologické paragrafy. Ale i přes tyto snahy „MSDS již přestala být životaschopnou.“¹¹⁹ Během několika měsíců opustilo její řady 120 000 členů a Svaz komunistické mládeže ohlásil své rozpuštění.

V dubnu se o slovo znovu přihlásil největší ekonomický problém – Maďarsko se přiblížilo hranici, kdy již nebude schopné splácet své zahraniční dluhy. Pro MSDS to znamenalo ještě další problém: znovu se začala víc prosazovat reformní skupina. Ovšem její odlišné názorové proudy vedly k jejímu dělení a k rozpadu na jednotlivé skupiny. Celý měsíc probíhal ve znamení akcí, kdy byl např. oznámen záměr postavit pomník obětem sovětské intervence v roce 1956, byl ohlášen počátek stahování

¹¹⁷ Tamtéž, s. 700

¹¹⁸ Tamtéž, s. 700

¹¹⁹ Durman K.: Útěk od praporů, Praha 1998, s. 395

sovětských vojsk a nebo byl odvysílán státním rozhlasem autentický projev I. Nagye z doby revoluce. Důležitým bodem byly i personální změny, které posílily reformní křídlo. Grósz sice ještě ve své funkci zůstal, ale již nebyl schopen čelit reformní skupině, která předložila novou koncepci strany počítající se vznikem multipartajního systému.

Na plénu strany, které se konalo 8. a 9. května došlo k zásadnímu obratu ve vývoji, neboť zde byl odvolán János Kádár z funkce předsedy strany i člena ústředního výboru. Všechny maďarské změny byly sledovány v ostatních komunistických zemích s nemalými obavami, že v Maďarsku bude následovat podobný vývoj jako v Polsku.

Tyto obavy se ukázaly jako oprávněné, když předseda parlamentu navrhl opozici jednání u kulatého stolu. 10. června byla podepsána dohoda o jejich zahájení a již o čtyři dny později začala v Budapešti první jednání. Na jedné straně byla zastoupena MSDS prostřednictvím reformního křídla a na straně druhé se jednání účastnila opozice složená jak z historických stran, tak z nově vzniklých opozičních seskupení (např. Demokratické fórum). Kulatého stolu se odmítli zúčastnit komunisté zastávající kádárovský styl politiky.

Maďarská přeměna byla specifická tím, „že změna systému tu probíhala jako změna ústavní.“¹²⁰ To znamenalo, že se zde od počátku soustředili rovnou na svobodné volby (ne jako dělené volby v polském případě nebo rekonstruované vlády jako později v Československu). Původní plán jednání spočíval ve vytvoření dvanácti podvýborů: šest se jich mělo věnovat politické přeměně a druhá polovina měla mít na starosti hospodářskou oblast. Z taktických důvodů však byla činnost druhé skupiny utlumena. Zatímco se stav ekonomiky stále zhoršoval a zahraniční dluh dosáhl výše 15 miliard dolarů, žádná ze stran kulatého stolu neměla větší zájem věnovat se hospodářské politice. Tento postup vycházel z obavy, že pokud se někdo této problematiky ujme, riskuje tím hlasy ve volbách, takže utlumení hospodářských výborů uvítali oba účastníci.

Jednání u kulatého stolu byla ukončena 18. října podpisem dohody, která mimo jiné zaručovala volby bez omezení. Jediný sporný bod představovalo pořadí volby prezidenta a parlamentu. Tento spor vyřešilo až referendum konané 29. října, které

¹²⁰ Vykoukal J., Litera B., Tejchman M.: Východ, Praha 2000, s. 703

těsnou většinou prosadilo konání parlamentních voleb před prezidentskými, takže prezidenta měl volit již nový parlament.

Během jednání u kulatého stolu došlo k dělení opozice, jejíž největší část se uskupila kolem Maďarského demokratického fóra. Podobný vývoj probíhal také v MSDS, „*kteřá se na svém sjezdu 10. října rozpadla a namísto ní se ustavily dvě nové strany: reformisté založili Maďarskou komunistickou stranu v čele s R. Nyerseem – MSzP a postkádáristé, vedení K. Grószem, zůstali u původního názvu i programu.*“¹²¹

Volby byly stanoveny na březen roku 1990 a měly proběhnout podle změnéné ústavy. Volební zákon stanovil 4% hranici pro vstup do parlamentu a dvoukolové volby do jednokomorového parlamentu. Další významnou ústavní změnou bylo přejmenování státu na Maďarskou republiku vyhlášené 23. října 1989.

První kolo voleb se uskutečnilo 25. března 1990, druhé kolo pak následovalo 8. dubna. Volební účast byla 65% v prvním a 45% v druhém kole. Do parlamentu úspěšně postoupilo šest stran, které získaly 376 křesel. Nový parlament zvolil 2. května 1990 prvního prezidenta Maďarské republiky: stal se jím Árpád Göncz. „*Jeho protikandidát I. Pozsgay získal 17%.*“¹²² Nový prezident pověřil o den později Józsefa Antalla z vítězného Maďarského demokratického fóra sestavením vlády. Ta vznikla o čtrnáct dní později jako koalice MDF, křesťanské demokracie a malorolnické strany.

¹²¹ Tamtéž, s. 707

¹²² Tamtéž, s. 709

3.4 Německá demokratická republika

„Prolomení zdi je signálem počátku konce jak NDR, tak jaltského rozdělení Evropy“

Od počátku roku 1989 se stále výrazněji ozývaly hlasy nespokojenosti, které žádaly jednak uvolnění poměrů, jednak i svobodu pohybu po celém Německu, a to včetně Berlína. Nejvýznamnějším centrem projevů nesouhlasu a demonstrací se stalo Lipsko. Režim však nehodlal v žádném případě ustoupit. Stejně nekompromisně vystupoval Honecker proti jakýmkoli snahám napodobit sovětský vzor. A Honecker *„věděl co dělá, když začal svůj režim připravovat na možnost ‚samostatné‘ existence.“*¹²³ Tomuto jeho směru se dostalo podpory i díky Moskvě, která v dubnu oznámila, že stáhne z NDR do počátku května deset tisíc vojáků a tisíc tanků.

Snahy o udržení stability probíhaly i v oblasti zahraniční politiky, kde se NDR intenzivně snažila najít spojence. A tak na počátku roku 1989 východoněmectí představitelé podnikli cesty do Československa a Rumunska, kde se skutečně shodli na nebezpečí sovětské politiky a na nutnosti spolupracovat. Naopak s Polskem byly vzájemné vztahy napjaté, neboť polský režim již v této době jednal u kulatého stolu s opozicí, za což si vysloužil kritiku východního Německa. *„Velkou vzpruhou nejen pro východoněmecký režim, ale i jeho soupeřníky, byl čínský masakr na náměstí Tchien-men.“*¹²⁴ Při této příležitosti NDR vydala prohlášení (8. června), ve kterém vojenský zásah schvalovala jako nutný k obnovení pořádku a bezpečnosti.

Velké problémy v domácí politice přinesly režimu komunální volby, které proběhly 7. května 1989. Byly výrazem nespokojenosti, která stále mezi občany sílila. Část veřejnosti je přímo bojkotovala a část škrtila oficiální kandidáty. Na průběh voleb v několika místech dohlížela opozice a v reakci na prohlášení Egona Krenze, že výsledek byl 98,85% ve prospěch režimu, prohlásila, že volby byly vládou zfalšovány. Proti výsledku voleb probíhaly v následujících dnech demonstrace, které však byly rozeznány policií.

Další oblastí, kde se situace prudce zhoršovala, byla sféra ekonomická. Modernizace, do které byly vkládány velké naděje, se ukázala jako neefektivní.

¹²³ Tamtéž, s. 710

¹²⁴ Tamtéž, s. 711

Východoněmecké podniky zaostávaly a jejich úroveň stále rychle klesala a produktivita práce byla o 40% nižší než v SRN. Významný vliv měl i pokles světových cen ropy probíhající od roku 1985 a také výrazné omezení sovětských dodávek, neboť v předchozích letech vydělávala NDR tím, že čistila sovětskou surovou ropu a poté ji dále exportovala na Západ. Zároveň se snažila vyvést „*všechno, co se dalo prodat, ale dvě třetiny exportních příjmů pohlcovalo splácení půjček.*“¹²⁵ Ačkoli se východnímu Německu dostávalo každoročně významné finanční podpory ze strany SRN, ani tato pomoc nepostačovala a zadlužení NDR se prudce zvyšovalo.

Obrovské následky pro východoněmecký režim přineslo rozhodnutí maďarské vlády, která povolila turistům z NDR cestovat do Vídně, odkud pokračovali do SRN. I přesto, že od prosince 1988 bylo umožněno vystěhování do SRN z humanitárních důvodů, občané nečekali na oficiální povolení a začali se shromažďovat na západoněmeckých velvyslanectvích ve východním Berlíně, Budapešti, Praze a Varšavě a žádali zde o udělení politického azylu. Maďarská vláda v této situaci oficiálně povolila východoněmeckým občanům vycestovat přes své území do Rakouska. „*Pohyb východoněmeckých občanů postupně získával charakter masového exodu.*“¹²⁶ V reakci na stále se zvyšující počet občanů NDR na západoněmeckých velvyslanectvích Henockerův režim povolil, aby vlaky s uprchlíky z ambasad v Praze a ve Varšavě projížděly přes východoněmecké území. „*Průjezd vlaků (4. října) byl provázen srocními na nádražích a kolem nich; v Drážďanech, kde se úřady pokusily nádraží uzavřít, se davy střetly v divoké srážce s policií.*“¹²⁷

Velký průlom v řadách opozice přinesl vznik Nového fóra 11. září 1989. Bylo tak první veřejně působící opoziční organizací. O týden později požádalo o registraci na ministerstvu vnitra, ta však byla zamítnuta. Opozice se ale velmi nahlas začala dožadovat občanských svobod a svobodných voleb. 25. září propukly rozsáhlé protestní akce, kterých se účastnilo stále více lidí a jejichž centrem se stalo Lipsko. Policie při nich sice zasáhla, ale „*chovala se již poměrně zdrženlivým způsobem.*“¹²⁸ Současně s tím vznikaly další opoziční skupiny.

¹²⁵ Durman K.: Útěk od praporů, Praha 1998, s. 409

¹²⁶ Vykoukal J., Litera B., Tejchman M.: Východ, Praha 2000, s. 711

¹²⁷ Durman K.: Útěk od praporů, Praha 1998, s. 412

¹²⁸ Vykoukal J., Litera B., Tejchman M.: Východ, Praha 2000, s. 712

Velkou událostí roku měla být pro Honeckera a režim oslava 40. výročí založení NDR připadající na 7. října. Hlavním hostem ve východním Berlíně byl Gorbačov, který se stal svědkem masové demonstrace protestující proti režimu. Situace se promítla i do SED, kde se řada funkcionářů začala „bouřit“ a vypovídala poslušnost vedení strany. 17. října se sešlo politbyro SED, které mělo stávající stav vyřešit. Tímto řešením se stalo odstoupení Honeckera ze zdravotních důvodů. Na jeho místě ho nahradil Egon Krenz. Současně došlo k zásadní změně ve velení ozbrojených sil, které vydalo rozkaz nepoužívat proti demonstrantům síly. 7. listopadu následovalo odstoupení dosavadní vlády a demise celého politbyra SED, což *„znamenal odchod naprosté většiny reprezentantů honeckerovské éry.“*¹²⁹ Za dva dny se otevřely hranice mezi NDR a SRN stejně jako mezi východním a západním Berlínem a ve stejný den začali lidé z obou stran rozebírat berlínskou zeď. Prolomení zdi *„signalizovalo ‚počátek konce‘ jak NDR, tak jaltského rozdělení Evropy.“*¹³⁰

Obr. 7. M. Gorbačov a E. Honecker na oslavě 40. výročí vzniku NDR v říjnu 1989

17. listopadu byla jmenována nová vláda v čele s Hansem Modrowem, která již počítala s rovnocenným vztahem všech politických stran. 1. prosince byl z ústavy parlamentem vyškrtnut článek o respektování vedoucí role SED a NDR se oficiálně připojila k odsouzení intervence armád Varšavské smlouvy do Československa, což před ní udělalo již Polsko a Maďarsko.

¹²⁹ Tamtéž, s. 713

¹³⁰ Durman K.: Útěk od praporů, Praha 1998, s. 416

V té době již SED zbývalo jen několik dní do jejího rozpuštění. Dne 3. prosince podalo demisi celé její vedení a 8. prosince se konal její poslední, mimořádný, sjezd, který rozhodl o jejím rozpuštění na počátku roku 1990. Po tomto kroku byla nahrazena Stranou demokratického socialismu. Reakcí na rozpad politické scény reprezentované SED bylo 7. prosince ustanovení kulatého stolu, jehož se účastnili zástupci politických stran a opozice.

Důležitou otázkou při obnově demokratické politiky v NDR se stále více stávalo sjednocení obou německých zemí. Podstatnou roli zde hrál SSSR, který v průběhu celého roku 1989 dával jasně najevo, že *„dělení Německa je nejjasnějším důkazem, kdo vyhrál druhou světovou válku, a zároveň nejhmotatelnější zárukou, že Německo nikdy více neohrozí Sovětský svaz či Rusko.“*¹³¹ Gorbačov začal svůj názor opravovat poté, co se mu z Bonnu dostalo štědrých úvěrů bez politických podmínek. I přesto však všechny zúčastněné strany vycházely z toho, že Moskva svou kontrolu nad NDR neuvolní a že je třeba připravit cestu postupného sjednocovacího procesu, neboť Kreml neustále opakoval, že sjednocení Německa není otázkou, která by vyžadovala okamžité řešení.

Zásadní obrat však přišel koncem ledna 1990. Vzhledem k tomu, že východnímu Německu hrozilo hospodářské zhroucení, Gorbačov po moskevské schůzce s východoněmeckým předsedou vlády Modrowem prohlásil, že proti případnému sjednocení obou německých republik nebude mít námitky.

Pro tento případ bylo třeba co možná nejvíce urychlit volby, protože pouze nový parlament *„byl totiž považován za jedinou instituci, která mohla politicky legitimním způsobem zahájit jednání o německé jednotě.“*¹³² První svobodné parlamentní volby proběhly 18. března a přinesly překvapující výsledek. Nesplnila se očekávání, podle kterých se měla vítězem stát sociální demokracie. Namísto jí přinesly volby vítězství Křesťansko-demokratické straně spojené s Kohlem. Celkem pochopitelně lidé dali přednost konzervativním stranám místo levice. Podobné výsledky přinesly i komunální volby konané 6. května 1990.

Prvním důležitým krokem byl podpis dohody 18. května mezi ministry financí o sociální, hospodářské a měnové unii obou německých států. Tato dohoda vstoupila v platnost 1. července, kdy se celoněmeckou měnou stala západoněmecká marka.

¹³¹ Tamtéž, s. 455

¹³² Vykoukal J., Litera B., Tejchman M.: Východ, Praha 2000, s. 715

Jednání s Moskvou o sovětských podmínkách německého sjednocení začala 5. května. Tato jednání byla ve formuli 2+4, což znamenalo jednání mezi dvěma německými státy a mezi čtyřmi vítěznými velmocemi druhé světové války. Výsledkem byla dohoda o konečném způsobu sjednocení, „*který se odehrál nikoliv jako spojení dvou partnerských a rovnocenných subjektů, ale formou ‚rozpuštění‘ NDR v politické a správní struktuře Spolkové republiky Německo.*“¹³³ Tato dohoda byla potvrzena 23. srpna východoněmeckým parlamentem a 12. září daly v Moskvě souhlas všechny velmoci. Na konci září vystoupila NDR z Varšavské smlouvy a z RVHP. V noci ze 2. na 3. října 1990 přestala Německá demokratická republika existovat.

¹³³ Tamtéž, s. 717

3.5 Československo v roce 1989

„Rekonstrukce vlády – kontinuita státní moci“

Počátek roku 1989 probíhal ve stále stejné náladě, kdy se režim snažil zamezit jakýmkoli projevům opozice a absolutně vylučoval jakoukoli možnost dialogu. Povolení demonstrace, konané u příležitosti Dne lidských práv (10. prosince) předcházejícího roku, bylo výjimkou, kde proti účastníkům nebyla užita síla. O tom, že v tomto směru režim nehodlá pokračovat, se mohli občané přesvědčit v lednu 1989, kdy za použití síly byla potlačena demonstrace, která se konala u příležitosti 30. výročí smrti Jana Palacha. K podobnému zásahu došlo i 21. ledna proti lidem, kteří se účastnili pouti k Palachovu hrobu ve Všetatech, kam byly studentovy ostatky na příkaz Státní bezpečnosti přemístěny z pražského hřbitova na Olšanech již dříve.¹³⁴

Dalším důkazem, že režim hodlá pokračovat v předchozích represích, bylo i zatčení a vyšetřovací vazba Václava Havla a dalších představitelů nezávislých iniciativ.¹³⁵ Zde se však projevila změna ve společnosti, neboť ta nemlčela a několik set lidí podepsalo petici, v níž požadovali propuštění Václava Havla. Představitelé režimu nehodlali ustoupit a odpovědí bylo vydání tzv. pendrekových zákonů, jež zakazovaly konání neschválených manifestací v centru Prahy a policii dávaly větší pravomoci při jejich potlačování. Dalším bodem režimního postupu se stal soudní proces s Václavem Havlem. Ten byl v jeho průběhu odsouzen na devět měsíců do vězení.

Nepříliš radostné zprávy pro československé představitele přicházely z ostatních satelitních zemí. Zatímco u nás byl odsouzen Havel do vězení, v Polsku ve stejné době začínala jednání u kulatého stolu. Na počátku února byl v ČSSR na státní návštěvě generál Jaruzelski. Při této příležitosti Husákoví a Jakešovi vysvětloval polský postup: *„Hledáme porozumění s opozicí. Nemůže být řeč o rušení spojení nebo změně režimu, ale snažíme se do režimu zahrnout konstruktivní opozici, abychom mohli provést nezbytnou reformu hospodářského systému.“*¹³⁶ Ale nesetkal se u nich s pochopením. Podobně „špatné“ zprávy přicházely i z Maďarska, kde došlo k revizi

¹³⁴ Tamtéž, s. 718

¹³⁵ Tamtéž, s. 718

¹³⁶ Zahradníček T.: Mít pořádek jako v Československu, Dějiny a současnost, 2004, ročník XXVI, č. 4, s.

výkladu revoluce 1956 a k jednáním o změně ústavy. Naopak své spojence nacházel československý režim v NDR a v Rumunsku.

- vložit obrázek Jakeše

Třebaže se režim snažil nepřipustit žádné změny, k určitému posunu došlo. Již v únoru se ustavil Klub za socialistickou přestavbu – Obroda, který sdružoval komunistické reformátory z roku 1968. Jedním z jejích členů se stal i Dubček. I přesto Jakeš při své moskevské návštěvě v dubnu stále trval na tom, že jeho rehabilitace je vyloučena. Za zmínku stojí i propuštění Havla z vězení ze zdravotních důvodů na počátku května.

Stále nové obavy přinášel vývoj v sousedních zemích na počátku léta. V květnu začalo Maďarsko s odstraňováním „drátěné“ hranice s Rakouskem, které vedlo k exodu východoněmeckých občanů do SRN a v červenci rehabilitovalo Nagye a revoluci roku 1956. V Polsku v červnu proběhly parlamentní volby, které skončily pro komunisty drtivou porážkou. Změny probíhaly také v čínském Peking, ale pouze do 4. června, kde skončily masakrem lidí na náměstí Tchien-men (Nebeského klidu). Tento čínský postup „s povděkem kvitovaly všechny konzervativní režimy sovětského bloku a vysílaly do Číny své představitele na „studijní pobyty.“¹³⁷

Přestože českoslovenští představitelé na jedné straně odmítali dialog i jakékoli změny, na straně druhé se vedení KSČ snažilo odstranit všechny, kteří byli spojeni s nástupem normalizace po roce 1968. Tak musel z vedení odejít nejen Štrougal, ale i Biřák. I nadále ve vedení převládal neústupný názor: „Pravdu má Honecker, i kosmetické úpravy jsou pro komunistické režimy sebevraždou.“¹³⁸

Veřejnost se tak snadno již umlčet nedala. Lidé využívali různých příležitostí k projevům nesouhlasu: na Slovensku se na začátku července konala pouť věřících v Levoči, již se zúčastnilo přes dvě stě tisíc věřících. V Praze v té době proběhla mše ve Svatovítské katedrále konaná u příležitosti 90. narozenin kardinála Františka Tomáška. Dalším projevem nespokojenosti bylo uveřejnění petice Několik vět v samizdatových Lidových novinách. Nejprve ji podepisovali disidenti a umělci, ale zájem mezi veřejností byl tak veliký, že v září pod ní bylo připojeno již více než třicet tisíc podpisů. V petici byly obsaženy požadavky na ústavní a ekonomické reformy, kterým ovšem musí předcházet změna ve společnosti, umožnění svobodné a demokratické diskuse.

¹³⁷ Vykoukal J., Litera B., Tejchman M.: Východ, Praha 2000, s. 719

¹³⁸ Durman K.: Útěk od praporů, Praha 1998, s. 426

„Chtěli jsme využít otevřenější atmosféry. Ta akce hodně pomohla prolomit tu psychologickou hráz mezi disidenty a ostatní společností,“ říká Vondra¹³⁹ jeden z iniciátorů. Postup režimu byl standardní: nátlak na signatáře, zorganizování protikampaně a zlehčování významu petice v zahraničí.

Podpory československému opozičnímu hnutí se dostalo ze strany Polska. V červenci přijeli na návštěvu vůdci Solidarity, kteří se zde setkali s představiteli opozice. Režim si nemohl tuto neoficiální návštěvu dovolit zamítnout. Ale aby to nevyvolalo mylné představy mezi lidmi, policie o měsíc později velmi brutálně zasáhla proti demonstrantům, kteří se shromáždili v Praze i v dalších městech v protestní akci při příležitosti výročí intervence armád Varšavské smlouvy v roce 1968.

To, že režim odmítal jakékoli změny neznamená, že nebyl ochoten přistoupit k reformám. Ovšem tyto přeměny měly proběhnout zcela v režii komunistického vedení. Ačkoli na podzim vedení KSČ připravovalo reformu v oblasti práva a politického a hospodářského systému, tyto změny byly ve své podstatě pouze kosmetické. Příprava však vedla ke sporům uvnitř KSČ. Konzervativní křídlo se v žádném případě nechtělo vzdát moci a obávalo se, že jakékoli sebemenší ústupky budou příčinou podobného vývoje jako v Polsku a Maďarsku. Naopak pragmatická skupina byla ochotna k dialogu s veřejností, nejraději s Obrodou. Ani oni se však nechtěli o svou moc dělit.

Další demonstrace se konaly 28. října u příležitosti výročí založení Československé republiky. Ani ty ještě nepřinesly změny a opět byly policií potlačeny. *„Změny, srovnatelné s okolím, se nekonaly, zahraniční pozorovatelé konstatovali, že Jakešovo vedení ještě nějakou dobu vydrží.“¹⁴⁰* V tuto dobu se již Československo stávalo pověstným „kūlem v plotě“, zvláště poté, co 18. října rezignoval v NDR Honecker. Premiér Adamec 14. listopadu ve federálním parlamentu kritizoval Jakešovy reformy, které počítaly se změnami v řízení ekonomiky a pouze s kosmetickými změnami v oblasti politické. Naproti tomu Adamec zdůrazňoval nutnost souběžných reforem politických a ekonomických. Žádné konkrétní řešení však KSČ nepřinesla.

A tak řešení přinesla až veřejnost 17. listopadu 1989. Po počátečních průtazích byla na tento den povolena manifestace, která měla připomenout 50. výročí nacistického zásahu proti českým vysokým školám a která měla uctít památku Jana Opletala. Po

¹³⁹ Navara L.: Jak komunismus nepřežil Několik vět, MF Dnes, 2004, ročník XV/144

¹⁴⁰ Vykoukal J., Litera B., Tejchman M.: Východ, Praha 2000, s. 722

shromáždění na Albertově se účastníci vydali směrem na Vyšehrad k hrobu Karla Hynka Máchy, kde měla být vzpomínková akce ukončena. Pokojné shromáždění se záhy změnilo v protestní pochod, kde účastníci vznesli požadavky na rezignaci současného vedení. „*Manifestace dramaticky vyvrcholila v podvečerních hodinách na Národní třídě, kde byli její účastníci sevřeni policejním kordonem a poté brutálně zmláceni zásahovými jednotkami.*“¹⁴¹ A jak viděla průběh ČTK v pátek večer? „*Akci i následný průvod zneužila skupina osob, nechvalně známých z různých protispolečenských vystoupení v minulém období. Vykřikovala hesla hanobící socialistický stát, ústavní činitele a představitele strany a státu. Znovu prokázala, že jí nejde o dialog, že jí nejde o přestavbu a demokratizaci, že jí jde o destabilizaci, narušení a rozvrat společenského života.*“¹⁴²

Vývoj po 17. listopadu nabral rychlý spád. O dva dny později proběhla ustavující schůze Občanského fóra – OF v pražském Činoherním klubu. Jeho první veřejné vystoupení se konalo v úterý 21. listopadu na Václavském náměstí. Aby mohlo oslovit všechny, kteří se na náměstí shromáždili, vystoupili jeho představitelé na balkoně Melantrichu, tehdejším sídle Československé strany socialistické.

OF bylo seskupením, ve kterém se sjednotila téměř celá opozice. Jeho přední představitelé se inspirovali v Polsku. Vycházeli z toho, že „*moc se měla transformovat uvážlivě a pozvolna, horizontem úplné změny byly svobodné volby v druhé polovině následujícího roku.*“¹⁴³ Jeden z jeho hlavních představitelů, disident Václav Havel, odmítal pro OF označení politická strana, ale považoval ho za neformální společenství, za hnutí vzniklé spontánně. Mělo být především společenstvím nezávislých osobností. Od začátku prosazoval názor, že OF nemá zájem sestavovat novou vládu a nechce, aby za něj někdo ve vládě byl. Naopak prosazoval, aby OF bylo kontrolou moci.

Václav Havel byl od vstupu pěti armád Varšavské smlouvy v srpnu 1968 považován za jednoho z předních tvůrců a za vůdce disidentského společenství. Od vzniku Charty 77 patřil tento dramatik a spisovatel k celoevropsky známým disidentům. Na počátku února, kdy byl u nás odsouzen, ho v USA navrhli na Nobelovu cenu míru. U nás během několika měsíců shromáždil Výbor na podporu udělení Nobelovy ceny míru Václavu Havlovi téměř pět tisíc podpisů. Zahraniční televize, včetně polské a

¹⁴¹ Tamtéž, s. 723

¹⁴² Den první: Exponenti zneužili studenty, Lidové noviny, 2004, ročník XVII, č. 267

¹⁴³ Suk J.: Labyrintem revoluce, Praha 2003, s. 54

maďarské, vysílaly pořady o nejznámějším československém disidentovi a mnoho evropských divadelních scén zařazovalo jeho divadelní hry do svých programů. Když však přišla na řadu otázka o jeho vstupu do politiky, urputně se jí bránil. Havel se nechtěl stát politickým vůdcem.

Obr. 8. V. Havel

24. listopadu v projevu na Václavském náměstí oznámili představitelé OF, že je připraveno jednat se zástupci moci. *„Nezáleží tedy na nás, ale na nich, jestli se bude demokracie v naší zemi rodit ve vzrušené atmosféře náměstí nebo v klidu na nejrůznějších pracovištích.“*¹⁴⁴ Již o dva dny později, na Letenské pláni, mohli zástupci OF prohlásit, že dialog s představiteli moci byl zahájen. Před tímto shromážděním se totiž sešla jejich delegace se současným premiérem Adamcem, který byl na Letenské pláni také přítomen. Ještě před jeho vystoupením na „Letné“ se podívejme na premiérovu výchozí pozici. Ačkoli to měl být právě on, kdo nahradí Jakeše ve funkci předsedy KSČ, tuto pozici odmítl, a tak byl novým generálním tajemníkem zvolen Karel Urbánek. V Adamcových úvahách jistě hrála významnou roli myšlenka, že pokud se bude chtít udržet u moci, je nezbytné, aby jednal samostatně a nebyl svázán stranickými nařízeními.¹⁴⁵ Jistě mu v tom pomohlo i prohlášení OF, které proklamovalo ochotu jednat právě se současným předsedou vlády.

Blízcí spolupracovníci premiéra, Oskar Krejčí a Miroslav Pavel, udržovali téměř neustálý kontakt s představiteli iniciativy Most, s hudebníkem Michaelem Kocábem a novinářem Michalem Horáčkem. Právě jejich prostřednictvím požádali OF, aby Adamce podpořilo na manifestaci konané na Letenské pláni. Jeho vystoupení však

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 43

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 44

skončilo neúspěchem. Když před shromážděné davy vystoupil s požadavkem, aby generální stávku (vyhlášenou na pondělí 27. listopadu) omezili pouze na několik minut a ukončili stávková hnutí, lidé ho vyprovodili pískotem a skandováním hesla „Pozdě!“.

První setkání OF a Adamce se uskutečnilo v neděli dopoledne, před demonstrací na Letenské pláni. OF zde vzneslo své požadavky: odstoupení nejvíce zkompromitovaných politiků (Husák, Štěpán, Indra), propuštění politických vězňů, vznik parlamentní komise, která vyšetří zákrok policie proti studentské manifestaci a respektování svobody tisku a informací. Na závěr se obě strany shodly, že jednání bude pokračovat po generální stávce, 28. listopadu.

Dvouhodinová generální stávka proběhla 27. listopadu a druhý den se vládní strana na jednání s Občanským fórem dohodla, že 3. prosince dojde k rekonstrukci vlády.¹⁴⁶ Stávka se uskutečnila v celé republice a připojila se k ní většina českých i slovenských institucí, podniků, organizací a občanů. „OF a VPN jí vtiskly pečeť *„neformálního referenda o vedoucí úloze KSČ ve společnosti.“*“¹⁴⁷ Dalšími požadavky při jednání 28. listopadu bylo, aby tato nová vláda již ve svém programovém prohlášení zaručila, že *„je připravena vytvořit předpoklady pro zabezpečení svobodných voleb.“*¹⁴⁸ Mezi další podmínky patřila změna ústavy, kde bude vypuštěn článek o vedoucí úloze KSČ. Adamec již dopředu počítal, že OF předloží tyto požadavky, a tak mohl již 29. listopadu předložit Federálnímu shromáždění příslušné zákony ke schválení. I další požadavek, odsouzení vojenské intervence pěti států Varšavské smlouvy v roce 1968, splnil. K prohlášení došlo 3. prosince současně se vznikem nové vlády. Další podmínky, odstoupení prezidenta Husáka do 10. prosince a propuštění zbývajících politických vězňů, premiér odmítl se zdůvodněním, že nejsou v kompetenci federální vlády. *„Je patrné, že opozice nepožadovala o mnoho více, než co byla státní moc ochotna učinit ze své vlastní vůle.“*¹⁴⁹ Naopak Adamec požadoval, aby OF definitivně ukončilo stávky. OF však pouze vyzvalo občany, aby se vrátili k práci, ale aby zachovali stávkovou pohotovost.

Ve středu 29. listopadu proběhlo první setkání vedoucích představitelů OF a Verejnosti proti násiliu – VPN, kde se dohodli na společných politických cílech a

¹⁴⁶ Vykoukal J., Litera B., Tejchman M.: Východ, Praha 2000, s. 724

¹⁴⁷ Suk J.: Labyrintem revoluce, Praha 2003, s. 485

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 48

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 49

prostředcích. Obě uskupení souhlasila s tím, že nechtějí převzít moc okamžitě, ale preferují pouze kontrolu této moci. Ačkoli v tomto směru panovala shoda, VPN vyjádřila svůj postoj mnohem důrazněji a jednoznačněji. Vnější kontrola moci se pro ně stala prostředkem k dosažení společného cíle a tím bylo „*odstranění mocenského monopolu komunistické strany a demokratické uspořádání stvrzené svobodnými volbami.*“¹⁵⁰

Podle dohody z jednání mezi federální vládou a představiteli OF jmenoval premiér Adamec 3. prosince novou vládu. Okamžitě po jejím ustanovení se zvedla vlna kritiky a nesouhlasu ze strany veřejnosti. Její složení, tak jak ho oznámil premiér Adamec, vůbec nerespektovalo ústavní změny z 29. listopadu, kdy KSČ ztratila svou neomezenou moc zajištěnou zákonem. Podle Adamce mělo ve vládě zasednout patnáct komunistů, tři nestraníci, jeden zástupce Československé strany lidové - ČSL a jeden za Československou stranu socialistickou - ČSS. Podle tohoto složení bývá tato vláda označována jako vláda 15:5. Nespokojená veřejnost vládu odmítla a začala organizovat různé protestní akce a veřejné mítinky. I OF vládu nepřijalo a vyzvalo Adamce, „*aby do neděle 10. prosince byla důkladná změna dokončena.*“¹⁵¹ Zároveň připomnělo, že tento den je termínem, do kterého mají být splněny další požadavky: propuštění zbývajících politických vězňů, odstoupení prezidenta Husáka a dokončení změn v české vládě. Současně prohlásilo, že pokud tyto podmínky nebudou splněny, vyzve společně s VPN veřejnost ke generální stávce 11. prosince.

Obr. 9. L. Adamec

V této souvislosti je však třeba upozornit na to, že počínání OF bylo značně nedůsledné a že OF nebylo připravené na převzetí moci. Třebaže požadovalo změnu lidí

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 56

¹⁵¹ Tamtéž, s. 58

ve vládě, nebylo schopné jasně vymezit, s výjimkou ministra zahraničí a ministra energetiky a paliv, jaké změny považuje za přijatelné. Chtělo obsadit ministerstva vnitra a národní obrany, ale nemělo pro ně své kandidáty. I po tomto Adamcově neúspěchu s obměnou vlády stále prosazovalo, aby to byl právě současný premiér, kdo změnu dokončí, „*neboť OF preferuje kontinuitu státní moci, tzn. prozatímní setrvání vůdčích představitelů výkonné moci v úřadech.*“¹⁵²

Podobně probíhala i jednání o rekonstrukci české vlády. Ale zde se již ukázalo, že Československá strana lidová má mnohem radikálnější požadavky. Její ústřední tajemník Richard Sacher při rozhovoru s Havlem požadoval, aby jednu polovinu ministerských křesel obsadili nestraníci a druhou část aby si rozdělili komunisté a zástupci ostatních stran a že předsedou vlády nebude komunista. Ani na jednom požadavku doposud OF netrvalo a dokonce jednalo s premiérem české vlády Františkem Pitrou, který měl ve své funkci zůstat. Nakonec Sacher dosáhl alespoň dohody, že se OF přizpůsobí v otázce poměru straníků a nestraníků požadavkům ČSL.

V případě české vlády se při jednání s jejím předsedou Pitrou OF zavázalo, že se bude na jejím vytváření podílet. Z tohoto důvodu na něj premiér naléhal, a tak bylo třeba rychle najít vhodné kandidáty. Těmi měli být lidé, kteří budou splňovat odborné podmínky, ale zároveň budou nestraníky. „*Oslovení adepti byli nabídkou vesměs zaskočení. Čas na rozmyšlenou neměli žádný, čekal je okamžitý improvizovaný konkurz ve Špaličku.*“¹⁵³ Hlavní snahou v tomto směru nebyla hlubší koncepce, ale nutnost dosáhnout toho, aby si komunisté neponechali většinu ministerských křesel jako ve federální vládě. „*Výkon ministerské funkce je v tomto okamžiku spíše symbolický, resort mohou řídit zdatní náměstci.*“¹⁵⁴ Česká vláda v čele s Františkem Pitrou byla jmenována 5. prosince.

Pokud šlo o federální vládu, OF nepočítalo s tím, že by na schůzce 5. prosince potřebovalo mít seznam svých kandidátů, neboť vycházelo z toho, že i tuto vládu „*sestavi premiér Adamec zcela ve své režii.*“¹⁵⁵ Po zkušenostech s českou vládou však již začalo uvažovat o možných řešeních. Komise pro alternativní vládu připravila návrh, který vycházel z předpokladu, že poměr politických sil se neprojeví ve složení vlády,

¹⁵² Tamtéž, s. 60

¹⁵³ Tamtéž, s. 111

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 112

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 115

ale ve složení vládních místopředsedů. Tato varianta OF vyhovovala, neboť nemuselo složitě hledat kandidáty na ministerská křesla jako v případě české vlády. Jejich další úvahy spočívaly v rozvoji předchozí myšlenky. Při sečtení takto obsazených pozic došli k závěru, že výsledkem bude poměr sil 4:4: podle dosavadní praxe zůstanou místopředsedy federální vlády oba předsedové národních vlád (KSČ) a prvním místopředsedou Adamcův pobočník Bohumil Urban (KSČ). Na druhé straně budou dva místopředsedové navržení ČSL a ČSS a dva nestraníci doporučení OF a VPN. K první straně je však třeba ještě přičíst premiéra, který je také součástí vládního kabinetu (KSČ). V tomto případě sice nebude mít komunistická strana většinu, ale přesto zůstane nejsilnější částí. Pokud k tomu ještě bude mít většinu ministerských křesel, rozhodně nebude splněn základní požadavek veřejnosti. Následovalo jednání o obsazení ministerských křesel, během něhož byl na funkci místopředsedy vlády pověřeného dohledem nad ekonomickou oblastí navržen Vladimír Dlouhý. „*Nikdo nezaregistroval, že jmenováním Dlouhého (KSČ) ztratí kabinet zcela svůj smysl, protože komunistická strana v něm získá většinu 5:3!*“¹⁵⁶

OF však nemělo čas celou tuto myšlenku dokončit, neboť následovala schůzka s premiérem Adamcem. Hned zpočátku byli delegáti OF zaskočení Adamcovou přímou otázkou na jejich konkrétní návrhy ohledně složení federální vlády. Po zmatených návrzích následovala otázka, zda delegace OF souhlasí s tím, aby novou vládu rekonstruoval Marián Čalfa. V této chvíli již Adamec sledoval zcela jiný cíl: obsadit prezidentské křeslo. Jeho úvahy vycházely z toho, že je nutné dodržet tzv. národnostní paritu. Tuto podmínku nebylo možné obejít: pokud bude federálním premiérem Slovák, prezidentský úřad bude zastávat Čech. V tomto bodě úvah zcela zapomněl na politickou paritu, která říkala, že pokud bude předsedou vlády člen komunistické strany, prezidentem by měl být člověk bez politické příslušnosti.

Následná diskuse OF ve Špalíčku přinesla řešení, jímž bylo sepsání dopisu adresovaného Adamcovi. Hned v úvodu upozornilo OF a VPN, že v osobě současného předsedy vlády vidí „*záruku kontinuity státní moci*“¹⁵⁷ a tudíž nadále chtějí o složení federální vlády jednat pouze s ním. Další ustanovení se týkala personálního obsazení: do funkcí místopředsedů doporučili po jednom kandidátovi za ČSL a za ČSS a jako místopředsedu pověřeného dohledem nad ekonomickou sférou navrhli Vladimíra

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 116

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 131

Dlouhého. Ten měl ve vládě fungovat jako prozatímní předsunutá hlídka. Později měli přijít další ekonomové a odborníci z Prognostického ústavu, kteří měli připravenou koncepci přechodu k tržní ekonomice. Tento tým měl být veden Valtrem Komárkem. Představitelé opozice si dobře uvědomovali, že „*je však nanejvýš nutné, aby se to stalo do 1. ledna 1990, neboť tohoto dne má začít polovičatá a nebezpečná „přestavba hospodářského mechanismu“*, připravovaná za minulého režimu a hrozící uvrhnout zemi do ještě větší hospodářské krize.“¹⁵⁸ Na závěr dopisu bylo ještě připojeno upozornění, že jeho případná kandidatura na prezidenta nebude mít jejich podporu ani podporu veřejnosti.

Během porady OF a VPN (jejíž zástupci se připojili až v druhé části) došlo ještě k jednomu důležitému zlomu: Havel byl přáteli navržen na prezidentského kandidáta. Během následné diskuse padlo ještě několik jmen, mezi nimiž byl i reformní komunista Alexander Dubček. Ovšem i zástupci VPN bez váhání souhlasili s Havlem, neboť Dubčeka nepovažovali za vhodného kandidáta. Havel, poté co mu členové OF i VPN vyjádřili podporu, vystoupil s podmínkou, že pokud bude prezidentem, Ján Čarnogurský musí být předsedou federální vlády. Proti této podmínce nikdo nic nenamítal.

Podívejme se nyní na postavení KSČ. Schůzka mezi jejími představiteli a OF s VPN proběhla 6. prosince. Stávající předseda Karel Urbánek se snažil vystupovat energicky, často se hlásil o slovo a dlouze mluvil, avšak toto „*žvanění odkrývalo prázdnotu – komunistická strana byla prostá někdejší moci a vlivu.*“¹⁵⁹ Během krátké chvíle delegace OF zjistila, že před sebou nemá vážného politického protivníka. Bylo zřejmé, že komunistická strana navrhla toto setkání z jediného důvodu: jednání s demokratickým hnutím jí mělo vrátit její ztracenou prestiž. V této chvíli jí už nešlo o moc, ale o to, aby si zajistila svoji budoucí existenci. Strana, která byla posledními událostmi ochromena, se chtěla rychle zařadit do pluralitního politického systému. Komunistická strana zde přišla s původním požadavkem opozice, který tak dlouho odmítala: chtěla si sednout se zástupci demokratického hnutí ke kulatému stolu.

Ve čtvrtek 7. prosince kolem poledne oznámil předseda federální vlády Adamec svou abdikaci a současně navrhl za svého nástupce Mariána Čalfu. Tento čin oživil uvnitř OF debatu o premiérovi a prezidentovi. Ačkoli OF zpočátku odmítalo akceptovat Čalfu jako předsedu federální vlády, nyní se zde začal prosazovat názor, že by se jeho

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 127

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 136

jmenování do této funkce mělo využít ve prospěch Havlovy prezidentské kandidatury. Tímto krokem by totiž byla zajištěna dvojí parita: Slovák a komunista proti Čechovi a nestraníkovi. V tomto případě by byla vyloučena Adamcova prezidentská kandidatura, ale současně by to znemožňovalo i kandidaturu Dubčeka, za kterou se velmi aktivně stavěl Zdeněk Jičínský. Výsledkem byla dohoda, že OF podpoří Čalfu ve funkci premiéra, pokud se prvním místopředsedou stane Čarnogurský.

Adamec dostal od OF příležitost sestavovat vládu jen proto, že po 17. listopadu nevystupoval jako představitel KSČ, ale jako představitel státní moci. Když však 7. prosince odstoupil, zcela přirozeně hledal oporu opět ve straně. Na mimořádném sjezdu 20. prosince byl zvolen jejím předsedou.

KSČ se v tuto chvíli ocitla zcela mimo dění a pokud se chtěla vymanit ze svého pasivního postavení „neměla jinou možnost než zcela změnit své mocenské založení a vystupovat jako přívrženec plurality a iniciátor dialogu politických stran a hnutí. Takový obrat ji měl poskytnout novou legitimitu.“¹⁶⁰ Již zmiňované setkání generálního tajemníka Urbánka s představiteli demokratického hnutí mělo jediný cíl: dosáhnout dialogu u kulatého stolu. V představách KSČ se mělo jednat o období polského a maďarského vzoru. Kulatý stůl podle jejího návrhu měl mít následující podobu: tři komunisté, po jednom představiteli z ostatních stran Národní fronty, tedy ČSL, ČSS, Strany slovenskej obrody a Strany slobody, a pět zástupců OF a VPN. OF reagovalo odmítavě se zdůvodněním, že KSČ přišla pozdě, neboť návrh chartistů k dialogu odmítala až do zhroucení svého režimu. Na druhou stranu bylo ochotno přistoupit na besedu před televizními kamerami, kde by se sešlo šest zástupců KSČ a šest představitelů OF.

O dva dny později OF přišlo s návrhem jednání. Ne však u kulatého stolu, ale pouze v podobě bilaterálních jednání s komunistickou stranou. Tomu bude předcházet jednání OF s ČSL a ČSS, kde se jejich představitelé budou muset rozhodnout, zda se posadí za stůl na straně KSČ nebo na straně OF. Zde se opět projevila značná umírněnost OF, které oba představitelé využili. Okamžitě prohlásili, že jejich strany jsou nezávislé organizace a že budou vystupovat zcela samostatně. A tak byl nakonec z bilaterálních jednání kulatý stůl.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 156

První jednání se konalo 8. prosince v pražském Paláci kultury. Zastoupeni na něm byli představitelé OF, VPN, KSČ, ČSL, ČSS, Strany slovenskej obrody, Strany slobody a Socialistického svazu mládeže. „Závěrečné komuniké je sice nepředstavilo jako ‚kulatý stůl‘, ale v přijatém termínu ‚rozhodující politické síly‘.“¹⁶¹ Prvnímu setkání s převahou dominovalo OF. Základní otázky se týkaly složení federální vlády. KSČ se ve většině bodů zcela podřídila požadavkům OF. Nic nenamítala ani když večer, proti předchozím odpoledním dohodám, vznesly OF a VPN požadavky na odstoupení prvního místopředsedy federální vlády Urbana a do funkce ministra vnitra navrhly Sachera. KSČ se zřejmě v tuto chvíli spokojila s vědomím, že ačkoli doposud marně bojovala s hlubokým propadem, nyní se „stala hlavním politickým partnerem vítězného demokratického hnutí u kulatého stolu.“¹⁶² Po předchozích zkušenostech představitelé OF očekávali, že se komunisté budou bránit odchodu Husáka z prezidentské funkce. Ani zde však nenarazili na odpor a Husák ještě ten den slíbil, že „v neděli 10. prosince po jmenování nové vlády odstoupí, aby vyhověl přání politických sil a nebránil dalšímu politickému vývoji.“¹⁶³ V tuto chvíli došlo ke zlomovému obratu v pojetí OF. Původní strategii vnější kontroly moci začalo nahrazovat jejím postupným přebíráním.

Vraťme se nyní k úvahám o prezidentovi. Požadavek na abdikaci Husáka byl poprvé oficiálně uveřejněn 28. listopadu. Prvotní prezidentské úvahy vycházely z předpokladu, že předsedou federální vlády bude Adamec. V tom případě, s ohledem na paritu, se prezidentský kandidát hledal mezi Slováky. Beze sporu nejvýznamnější slovenskou osobní, se kterou mohli pro tuto funkci počítat, byl Alexander Dubček. Ten však neměl podporu ani mezi většinou představitelů OF, ani u ČSL a ČSS. „Považovali Dubčka za politika minulosti, za slabou, mytizovanou osobnost, většina z nich se shodla, že během intervence i v době okupační jako politik selhal.“¹⁶⁴

Významný zlom v těchto úvahách znamenalo Adamcovo odstoupení z funkce federálního premiéra 7. prosince. Nejvýraznějším zastáncem Dubčkovy kandidatury na prezidenta byl v OF Zdeněk Jičínský, jeden z reformátorů Pražského jara 1968. Ovšem jeho názor se uvnitř OF ukázal jako menšinový.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 160

¹⁶² Tamtéž, s. 163

¹⁶³ Tamtéž, s. 164

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 190

Dubček byl bývalý první tajemník ÚV KSČ, a tak měl zkušenosti s profesionální politikou. Poté, co musel své funkce po vstupu pěti armád Varšavské smlouvy opustit, uchýlil se do ústraní. Z něho vystoupil až na počátku roku 1988, kdy 10. ledna poskytl rozhovor italským novinám. Zde obhajoval politiku KSČ v roce 1968 a „*poprvé přirovnal někdejší ‚obrodný proces‘ k současné perestrojce Michaila Gorbačova.*“¹⁶⁵ V listopadu téhož roku mu byla československými úřady udělena výjezdní doložka do Itálie na základě pozvání tamní komunistické a socialistické strany. Během své cesty se setkal také s papežem Janem Pavlem II. a na boloňské univerzitě převzal čestný doktorát. Na začátku následujícího roku se stal jedním z předních představitelů Klubu za socialistickou přestavbu – Obroda, který sdružoval bývalé reformní komunisty a také příznivce Gorbačovovy perestrojky.

Kandidatura Havla byla vyhlášena 10. prosince společně představiteli českého i slovenského demokratického hnutí. O dva dny později se Komunistická strana Slovenska, Strana slobody a Strana slovenskej obrody jednomyslně shodly na kandidatuře Dubčeka. A pokud jde o paritu, úvahy OF zcela obrátily: když bude Dubček zvolen prezidentem, nahradí Čalfu ve funkci federálního předsedy vlády český politik.

OF již 6. prosince uskutečnilo v pražských ulicích výzkum veřejného mínění, při němž se studenti ptali na jedinou otázku: „*Kdo by, podle vás, měl být československým prezidentem?*“¹⁶⁶ Výsledkem bylo, že pro Dubčeka se vyslovilo 11% dotázaných, pro Valtra Komárka 8% a o třetí místo se dělili Adamec a Havel, kde každý obdržel kolem 1% hlasů. Velmi významnou skutečností však bylo, že 80% respondentů odpovědělo „nevím“. To komentoval jeden z Havlových příznivců slovy „*masa nerozhodnutých se přikloní na stranu toho, koho začneme propagovat.*“¹⁶⁷

Obdobný průzkum proběhl o několik dní později na Slovensku. Zde již respondenti dostali vybrat ze tří kandidátů: Dubček, Komárek, Havel. Zcela jednoznačně zde zvítězil Dubček. Slovenské demokratické hnutí VPN Dubčekovu kandidaturu nevylučovalo, ale i nadále podporovalo kandidaturu Havla. Obávali se totiž, že v případě zvolení Dubčeka se politika vrátí k reformnímu komunismu „*jako odnože (či alternativy) gorbačovské perestrojky; Československo by se nevymanilo ze*

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 191

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 200

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 200

sovětské sféry vlivu.“¹⁶⁸ Tuto, pro VPN obtížnou situaci, se snažili vyřešit tím, že svoji podporu Havlovi podmínili dohodou o omezení výkonu prezidentské funkce do svobodných voleb.

V tuto chvíli však nesmíme zapomenout na Adamce, který byl dalším vážným kandidátem na prezidentské křeslo. Po své abdikaci 7. prosince se snažil znovu získat podporu své strany, KSČ. Nahradit ve funkci generálního tajemníka Urbánka pro něj nebylo obtížné. KSČ se pomalu „odrážela ode dna“ a to díky OF, které ji „uznalo jako hlavního politického partnera a tím ji vrátilo část ztracené legitimacy.“¹⁶⁹ Od počátku kulatého stolu vystupovala jako strana, která opustila totalitní pojetí moci.

Na jednání 8. prosince souhlasila s podmínkou OF, že pokud bude federálním premiérem Slovák a člen KSČ, bude prezidentem Čech a nestraník. V tuto chvíli již ale měla připravené jiné řešení, „*kterým formální souhlas šikovně obešla*.“¹⁷⁰ KSČ vycházela ze skutečnosti, že se o prezidentský úřad uchází více kandidátů a navrhla přímou volbu. Tímto řešením sledovala dva cíle. Jednak co možná nejvíce zkomplikovat zvolení Havla, jednak se prezentovat jako obrozená strana, která se na demokratických principech uchází o přízeň voličů. „*Iniciátorem jedinečného kurzu demokracie bude obrozená a osvícená Komunistická strana Československa*.“¹⁷¹

Tento návrh znamenal pro OF nečekanou komplikaci. Představitelé OF vycházeli ve svých úvahách z předpokladu, že bude pouze jediný kandidát. Po ohlášené kandidatuře Dubčeka se drželi principu parity, a tak se domnívali, že svého kandidáta snadno prosadí.

Již na následující společné schůzi obou komor Federálního shromáždění 13. prosince klub komunistických poslanců rychle navrhl, aby nového prezidenta zvolil lid. S protinávrhem vystoupil předseda klubu ČSL Josef Bartončík, který doporučil personální obměnu Federálního shromáždění. Nejvíce zkompromitovaní poslanci měli svá místa opustit a místo nich mělo OF a VPN kooptovat své lidi. Nového prezidenta republiky měl zvolit již takto částečně obměněný sbor. Tato situace byla pro OF situací novou, neboť ve Federálním shromáždění nemělo žádného poslance, a tak nemělo možnost do dění zasáhnout. Na jeho straně zde stála jen nepočetná skupinka

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 202

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 213

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 213

¹⁷¹ Tamtéž, s. 214

lidoveckých poslanců. „Jedinou pádnou politickou zbraní demokratického hnutí zůstávala mobilizace veřejnosti. Jenomže Občanské fórum ihned po ustavení vlády národního porozumění vyzvalo k ukončení veškerých stávkových aktivit.“¹⁷² Jedinými, kdo odmítli stávku ukončit, zůstali vysokoškolští studenti. A tak od 11. prosince demonstrovalo před Federálním shromážděním několik stovek studentů, kteří požadovali zvolení Havla prezidentem.

Vzhledem k tomu, že další jednání u kulatého stolu 13. prosince nepřineslo žádné výsledky, podpořilo OF návrh ČSL na prodloužení lhůty na zvolení prezidenta ze 14 na 40 dní. Tato změna měla podle jejich názoru poskytnout alespoň možnost obměny Federálního shromáždění. I zde ovšem vyvstaly pro OF nové potíže. Nebylo pro něj jednoduché nahradit nejvíce zkompromitované poslance svými lidmi. „Demokratické hnutí chtělo svého cíle dosáhnout pouze v rámci právního a ústavního řádu, a to pochopitelně limitovalo jeho možnosti.“¹⁷³ Obávalo se, že pokud bude tlak na poslance přílišný, zbude v parlamentu málo lidí, což by mohlo vést k poklesu počtu poslanců pod tři pětiny a k ústavní krizi, při níž volba prezidenta bude zcela bezpředmětná.

Obr. 10. Předseda vlády národního porozumění M. Čalfa skládá slib do rukou prezidenta ČSSR G. Husáka.

V této, pro OF nepříznivé situaci, vstoupil do hry federální předseda vlády Marián Čalfa. Po studiích na právech byl přijat na počátku 70. let do KSČ. Pomalu postupoval po kariérním žebříčku v legislativním oddělení federální vlády až k vrcholu, jímž bylo v roce 1988 dosažení ministerského křesla pro legislativní a státoprávní

¹⁷² Tamtéž, s. 216

¹⁷³ Tamtéž, s. 220

otázky. Další podstatnou změnu mu přineslo rozhodnutí Adamce 26. listopadu, aby se stal členem užšího týmu, který zahájí vyjednávání s opozicí. Znáмым se stal až ve chvíli, kdy ho premiér Adamec navrhl za svého nástupce. Představiteli OF byl považován za neznámého a slabého politika. Havel si dokonce ani nepamatoval jeho jméno a neustále ho komolil. Akceptovali ho pouze proto, že se jim to hodilo pro prezidentskou kandidaturu a proto, že byl slovenské národnosti i členem KSČ. Podle původního předpokladu měl být pouze přechodným premiérem, kterého po několika týdnech nahradí Čarnogurský.

Potiže OF pro něj znamenali, že má příležitost podat důkazy o své ochotě odpoutat se od KSČ, neboť jeho předchozí snahy zůstaly bez povšimnutí. V pátek 15. prosince tedy navrhl Havlovi schůzku mezi čtyřma očima. V této chvíli disponoval veškerou státní mocí. Po abdikaci Husáka podle ústavy jako předseda federální vlády zastupoval prezidenta a tudíž byl vrchním velitelem ozbrojených sil a navíc, společně s oběma prvními místopředsedy vlády, řídil federální ministerstvo vnitra. Při zmíněné schůzce s Havlem mu nabídl, že *„se postará o to, aby ho Federální shromáždění zvolilo prezidentem republiky ještě v roce 1989.“*¹⁷⁴ Když Havel pochyboval, že ho při současném složení Federální shromáždění zvolí, odpověděl: *„Ale zvolí, vždyť ti poslanci nejsou ‚malí Jardové‘ a dobře si spočítají, co jim hrozí, když se vzeprou; Federální shromáždění neumí obstruovat, nikdy si to nemohlo vyzkoušet, a my ho využijeme právě v tomto složení, v němž je navyklé odhlasovat vše, co se mu autoritativně předloží.“*¹⁷⁵ Pak už následovala příprava konkrétního plánu, který však měl zůstat kromě okruh nejbližších spolupracovníků utajený. Čalfa slíbil, že si vezme na starosti komunistické poslance a postará se o to, aby přestali prosazovat přímou volbu prezidenta a aby respektovali kandidáta, kterého navrhlo české a slovenské demokratické hnutí. Dále slíbil, že zařídí, aby některý slovenský poslanec odstoupil a na jeho místo aby byl kooptován Dubček, což se musí stát do 19. prosince. V tento den se měly obě komory parlamentu sejít k odsouhlasení programového prohlášení federální vlády. Právě v tomto prohlášení vyzve Čalfa poslance, aby ještě do konce roku 1989 zvolili Havla prezidentem. Vyvrcholením plánu měl být 28. prosinec, kdy do čela Federálního shromáždění bude zvolen Dubček a Havel prezidentem republiky. Čalfa si zároveň dobře uvědomoval, že Havlovu zvolení brání ještě jedna překážka. Byl

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 225

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 226

trestaným člověkem a ten se podle ústavy nemůže stát prezidentem. V tuto chvíli využil svého současného postavení, kdy zastupoval hlavu státu, a udělil mu milost.

19. prosince proběhlo vše podle plánu. Federální shromáždění mělo na programu své schůze pouze dva body. Jedním bylo programové prohlášení vlády a druhým návrh ČSL na prodloužení lhůty ke zvolení nového prezidenta. Všichni, i komunističtí, poslanci, kteří se přihlásili do rozpravy se svým příspěvkem, jednomyslně podporovali Havla a souhlasili s tím, aby byl zvolen ještě do konce roku. 22. prosince proběhlo další jednání u kulatého stolu, na němž se všichni účastníci shodli, že Dubček bude předsedou Federálního shromáždění a Havel prezidentem republiky. *„Prvního parlament zvolil 28. prosince v tajném, druhého o den později ve veřejném hlasování – oba jednomyslně.“*¹⁷⁶

Zmíňme se ještě o tom, co předcházelo tomuto hladkému zvolení. Dubček, přesvědčen o oprávněnosti své kandidatury, se jí nechtěl vzdát. Několik setkání Havla s Dubčekem, která mezi 15. až 27. prosincem proběhla, byla bezvýsledná. Dubček byl ochoten respektovat rozdělení funkcí až po 22. prosinci, kdy už stejně bylo potvrzeno kulatým stolem. Pak bylo třeba, aby slovenské strany, které jeho kandidaturu navrhly ji také odvolaly. K tomu došlo 27. prosince. O den později se konala schůze Federálního shromáždění, kde byly přijaty ústavní zákony o kooptaci nových poslanců a současně byl změněn text prezidentské přísahy, ze kterého byla vypuštěna pasáž o věrnosti socialistickému zřízení. Pak došlo k nahrazení poslanců, kteří rezignovali, novými, mezi nimiž byl i Dubček. Následně si Federální shromáždění zvolilo za svého předsedu právě jeho.

Na počátku roku 1990 začala jednání o stažení sovětských vojsk, která měla republiku opustit do konce roku. Koncem ledna podle zákona o kooptacích zasedlo ve Federálním shromáždění sto dvacet nových poslanců zastupujících především OF a VPN. Srovnatelné změny proběhly také v obou národních parlamentech. *„Od této chvíle můžeme hovořit o československém politickém systému jako o formálně restaurované parlamentní demokracii.“*¹⁷⁷

27. února byl schválen nový volební zákon, podle kterého měly federální volby proběhnout na základě poměrného principu a vstup do parlamentu byl omezen získáním minimálně 5%. První svobodné volby proběhly 8. a 9. června 1990. Zúčastnilo se jich

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 227

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 250

96% procent oprávněných voličů a zcela podle očekávání je komunisté prohráli. Federální shromáždění si 27. června do svého čela znovu zvolilo Dubčeka, federálním předsedou vlády byl opět jmenován Čalfa a 5. července byl Havel znovu zvolen československým prezidentem. *„Volby a jejich výsledky znamenaly ústavní cestou potvrzený zánik starého režimu.“*¹⁷⁸

¹⁷⁸ Vykoukal J., Litera B., Tejchman M.: Východ, Praha 2000, s. 726

4. PEDAGOGICKÉ VYUŽITÍ

Téma komunismu a moderních evropských dějin se úzce prolíná s několika školními předměty. Jsou to především: dějepis, občanská výchova, zeměpis, literatura. Od většiny učitelů těchto předmětů často slyšíme stejnou větu: „*Je to opravdu téma, které zůstává trochu na chvostu. Moderní dějiny jsou dost šizené.*“¹⁷⁹ Výsledkem dnes je, že děti v devátých třídách základních škol ani gymnazisté nemají o tomto tématu téměř žádné vědomosti. V anketě, kterou zpracovala MF Dnes k 15. výročí revoluce, pak od studentů gymnázií uslyšíme např. na otázku, co se 17. listopadu 1989 stalo, následující odpovědi: „*Lidé šli do ulic a začali protestovat proti prozatimní vládě a požadovali tu svobodu slova a byli přitom utlačeni tím režimem*“ (student sekundy). „*Upřímně: Nevím. Jen to, že máme ten den volno*“ (studentka septimy). „*Byl to jistě významný den, ale pro lidi, kteří to nezažili, jako já, je to akorát den volna*“ (student septimy).¹⁸⁰

Takhle malé znalosti nemají pouze české děti a studenti, ale také jejich němečtí a maďarští kolegové. A nejen žáci, ale i jejich rodiče si neuvědomují, že např. nikdo není souzen za jiný politický názor a že žijeme v demokratické společnosti. Svobody z toho plynoucí považují mnozí z nás za samozřejmost a mnozí zapomněli, co tady ještě před šestnácti lety bylo.

O revoluci v roce 1989, která přinesla zásadní obrat v životě mnoha milionů lidí, dnešní studenti tvrdí: „*Revoluce 1989 byl matčin a otcův boj za svobodu. Myslím, že to spíš znamená něco pro ně, a ne pro nás, kterým je dnes osmnáct.*“¹⁸¹ Tento směr vývoje považují za negativní a občanská výchova je jedním z předmětů, kde by se měl najít dostatečný prostor pro osvětlení naší nedávné historie. Odborníci již dnes varují, že „*když děti neznají hrůzy novodobé minulosti, snáze propadají propagandě extremistů či komunistů*“.¹⁸²

Nyní se pokusím navrhnout některé možnosti, jak využít v pedagogické praxi informace rozebírané na předchozích stranách. S tématem komunismu nebo

¹⁷⁹ Blažková., Navara L., Pokorný J.: Co vědí děti o roku 1989? Žalostně málo, MF Dnes, 2004, ročník XV, č. 277, s. 5

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 5

¹⁸¹ Tamtéž, s. 5

¹⁸² Tamtéž, s. 5

komunistických stran se v občanské výchově setkáváme hned v několika tématických celcích: totalitní systémy, politické strany, lidská práva, vlastenectví, zahraniční politika nebo ekonomie. Nejprve zde navrhuji některé možnosti, které je možné využít zejména v případě monotematického celku, v jehož rámci jsou probírány totalitní systémy.

Jedním z bodů, který by měl být v této souvislosti jistě zmíněn, je Charta 77. Zde navrhuji nejprve práci s textem a zároveň skupinovou práci. Žáci, rozdělení do skupin přibližně po čtyřech, dostanou text (příloha č. 7) a jejich prvním úkolem je text si samostatně přečíst. Pak by následovalo společné vysvětlení některých pojmů, např. signatáři, ratifikovat... Jejich dalším úkolem je vyhledat, jak komunistický režim porušoval lidské svobody, které pak vypíší na tabuli.

Podobně je možné využít filmovou ukázkou nebo literární úryvek. Žáci zde získají základní informace, učí se pracovat ve skupinách a také se učí práci s textem.

Dalším bodem, který je možné v této souvislosti využít, je rozhovor dětí s jejich rodiči např. na téma „Jak jsem prožíval listopadovou revoluci v roce 1989?“. Žáci rozhovory zpracují za domácí úkol a v další hodině mohou být výchozí pro probírání tématu 17. listopadu 1989.

Následně je možné využít aktuální novinové články (např. články týkající se jaderných zbraní Severní Koreje nebo zahraničních vztahů EU s Kubou). Na závěr bych navrhovala diskusi na další současné aktuální téma: zda zakázat nebo nezakázat komunistickou stranu.

Jako formu opakování je možné použít buď doplňovačku (příloha č. 8) nebo hru „Riskuj“ (příloha č. 9).

Zde navrhovaná struktura vychází z chronologického řazení událostí a měla by být zakončena informacemi o současném postavení komunismu ve světě. V tomto celku by si žáci na základě práce s textem, rozhovorů, diskuse a her měli zopakovat, doplnit nebo naučit základní fakta a také si utvořit přehled o aktuální situaci ve světě.

Podívejme se nyní na možnosti využití v tématech, která se přímo netýkají komunismu. Jedním z nich jsou politické strany. Žáci se zde učí rozlišovat strany pravicové a levicové. V tomto případě je možné vycházet ze základních znalostí současné politické scény, popřípadě využít předvolební letáky, pomocí kterých si žáci osvojují dovednosti, jak se orientovat v charakteristice politických stran.

Jiným tématem, kde se s problematikou popsanou v této diplomové práci setkáváme, jsou lidská práva. Zde je možné vycházet z politického vtípu ze sedmdesátých let, „*Pravda je opak toho, co se píše v novinách, s výjimkou předpovědi počasí, která je alespoň pravděpodobná.*“ Žáci by se měli pokusit z uvedeného vtípu určit charakter sedmdesátých let a posoudit, jak to bylo v této době s lidskými právy v naší zemi. Dále by si měli vzpomenout na znalosti z dějepisu, popřípadě vyhledat v literatuře, zda v roce 1977 existovaly mezinárodní dohody o lidských právech, jaký vztah k nim ČSSR měla a jak to vypadalo ve skutečnosti. Dále by následovala diskuse, kde by žáci měli uvést alespoň pět zemí, kde jsou lidská práva dodržována a pět států, kde dodržována nejsou. Poté by pokračovala diskuse o konkrétních případech jejich porušování. Inspirací nebo pomocí mohou být aktuální novinové články.

Dalším tématem, ve kterém je možné využít předchozí informace, je ekonomie. Zde je možné např. na základě předvolebních letáků zkoumat ekonomické záměry jednotlivých politických stran a hnutí nebo míru vlivu státu na trh. Ve skupinách je možné zpracovat např. téma sovětské okupace Afghánistánu a následné ekonomické kroky Cartera a po něm Reagana (příloha č. 10).

Při zpracování této kapitoly jsem vycházela z toho, že by žáci základní znalosti měli mít již z jiných předmětů a z hlediska občanské výchovy by si měli osvojit především praktičtější dovednosti, jako je např. práce s předvolebními tiskovinami nebo práce s informacemi z tisku.

Na závěr bych chtěla zdůraznit, že bychom jistě našli mnoho dalších témat, ve kterých je možné využít informace zpracované v této diplomové práci. Ani možnosti využití zde nastíněné nejsou vyčerpávající a určitě bychom našli mnoho dalších postupů práce, jak tuto tematiku přiblížit žákům v hodinách občanské výchovy. Způsoby, které zde uvádím, je samozřejmě možné různě kombinovat a upravovat podle konkrétní situace.

ZÁVĚR

Na závěr se podívejme na vývoj v samotném Sovětském svazu, který završil rozpad celého východního bloku. V červnu 1990 se konal 28. sjezd KSSS, který byl současně posledním sjezdem komunistické strany. Zúčastnil se ho i Jelcin, který zde však demonstrativně opustil KSSS i sjezd. Oproti tomu Gorbačov a další se zde ještě pokusili o reformu strany a zformulování zásad, které by udržely novou demokratickou federaci sovětských republik.¹⁸³

V létě téhož roku se Gorbačov spojil s demokratickou opozicí a společně se pokusili prosadit tzv. Šatalinův plán ekonomických reforem, rozpočtený na 500 dní. Tento plán, který oficiálně přijala vláda Ruské federace, „*byl nepochybně příliš optimistický co do tempa změn, nesporně však sliboval lepší řešení hlavních potřeb, zejména decentralizaci řízení do republik a oblastí*“.¹⁸⁴ Důležitou podmínkou jeho uskutečnění bylo, že prezident dostane mimořádné pravomoci, protože plán předpokládal zásadní a dalekosáhlá opatření, která počítala i s privatizací velké části sovětské ekonomiky. Návrh však byl zamítnut Nejvyšším sovětem a Gorbačov se ho vzdal a přidal se na stranu druhého programu, který „*předpokládá nahrazení příkazního systému ‚socialistickým trhem‘ v průběhu pěti let*“.¹⁸⁵ Tento umírněný ekonomický plán byl schválen Nejvyšším sovětem v říjnu 1990.

Gorbačov se v této době začal vzdalovat i svým nejbližším spolupracovníkům, kteří mu radili, aby zaujal radikálnější postoj. Ze všech jeho spolupracovníků, které nyní ztratil, jmenujme Ševardnadzeho, který „*rezignoval s varováním, že země směřuje k diktatuře*“.¹⁸⁶ Současně s tím došlo k osamostatnění funkcionářů na nižších úrovních, kteří přestali brát ohledy na Moskvu a začali rozhodovat samostatně bez ohledu na celosvazové orgány.

17. března 1991 proběhlo referendum, ve kterém se obyvatelé měli vyjádřit k tomu, zda si přejí zachování existence reformovaného Sovětského svazu. Hlasování se zúčastnilo přes 80% oprávněných voličů, z nichž se 77% vyslovilo pro další existenci SSSR. Největší podporu mělo zachování Sovětského svazu na venkově a ve

¹⁸³ Vykoukal J., Litera B., Tejchman M.: Východ, Praha 2000, s. 678

¹⁸⁴ Durman K.: Útěk od praporů, Praha 1998, s. 465

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 465

¹⁸⁶ Vykoukal J., Litera B., Tejchman M.: Východ, Praha 2000, s. 679

středoasijských republikách a naopak nejmenší podporu získal návrh ve velkých městech. Současně s tímto referendem se voliči v RSFSR vyslovili pro zavedení funkce ruského prezidenta, do které byl 12. června zvolen Jelcin.

Výsledkem bylo, že o měsíc později došlo ke schůzce mezi Gorbačovem a předáky republik, aby se dohodli na nové podobě svazové smlouvy, tedy ústavy SSSR. „*Sovětský svaz se měl změnit ve volný svazek republik, jejichž autonomní postavení se radikálně upevnilo.*“¹⁸⁷ Nová svazová dohoda byla schválena v červenci 1991. Z názvu bylo vypuštěno slovo socialistický a podepsání smlouvy bylo stanoveno na 20. srpna.

18. srpna však došlo k pokusu o státní převrat, který připravila skupina konzervativců, aby tak zabránila změnám. Gorbačovovi byl nařízen nucený pobyt v jeho domě na pobřeží Černého moře, kde trávil dovolenou. „*Avšak v Moskvě nashromáždil Boris Jelcin přívržence demokracie kolem budovy ruského parlamentu. Většina vojenských představitelů odmítla politické dobrodružství, jež jim nabídli pučisté. Namísto toho se i se svými jednotkami přidali k Jelcinovi.*“¹⁸⁸ To dokazuje, že převrat byl špatně připraven a že jeho iniciátoři neměli k dispozici žádnou spolehlivou vojenskou jednotku. A tak byli pučisté, lidé, které do jejich funkcí dosadil Gorbačov, zatčeni a 22. srpna 1991 byl pokus o převrat zlikvidován.

Situace využil Jelcin, který převzal kontrolu nad všemi sovětskými ozbrojenými silami. Současně zastavil činnost KSSS na ruském území. Avšak vzápětí sám Gorbačov nařídil 24. srpna komunistické straně, aby zastavila svou činnost a rezignoval na funkci generálního tajemníka KSSS. 6. září následovalo uznání nezávislosti pobaltských republik, kterou odsouhlasila Státní rada, která dočasně převzala funkci bývalé celosvazové instituce Sjezdu lidových poslanců. 4. listopadu následovalo zrušení všech celosvazových ministerstev, s výjimkou ministerstva obrany, zahraničních věcí, železnic, energetiky a jaderné energetiky.

V oblasti ekonomiky Jelcin vytvořil tým liberálních ekonomů, kteří připravili reformní plán. Hlavním bodem programu byla likvidace zbytků totalitního systému a reformy, které měly zavést tržní ekonomiku. „*Jelcin sám dostal 28. října 1991 od Nejvyššího sovětu RSFSR plnou moc k prosazení ekonomických reforem a 15. listopadu*

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 680

¹⁸⁸ Kolektiv autorů: Dějiny Evropy, Praha 2001, s. 395

*podepsal 10 dekretů, kterými převzal prakticky veškerou kontrolu nad ekonomikou Ruské federace.*¹⁸⁹

21. prosince 1991 vyhlásilo jedenáct bývalých republik SSSR, výjimku tvořily pobaltské republiky a Gruzie, které se odmítly připojit, vytvoření Společenství nezávislých států – SNS. Tím přestal existovat Sovětský svaz, který byl oficiálně rozpuštěn k 31. prosinci 1991.

Rozpadem Sovětského svazu skončilo více než 40 let trvající soupeření mocenských bloků, které přineslo negativní důsledky. Horečné zbrojení si po celou dobu vyžadovalo obrovské výdaje a vojenský výzkum vázal skoro půl milionu vědeckých pracovníků a rovněž vyžadoval obrovské sumy ze státního rozpočtu. Světový mír byl po celou dobu studené války udržován především neustálou hrozbou použití jaderných zbraní.

Princip diktatury a vedoucí úlohy komunistické strany, který byl prosazován v celém východním bloku, podlehl západním ekonomickým principům, tedy ideálům soukromého vlastnictví a svobodné soutěže na volném trhu. Znovu se zde potvrdilo, že diktatury, jež mají slabou základu, neboť vládne menšina většině, nemohou obstát ve srovnání s pevnějšími základy, které se prosadily v západní části Evropy a v USA.

Stabilita východního bloku byla zajišťována zejména pevným postavením SSSR. Ten se však pod tíhou vnitřních problémů začal postupně rozpadat a tím se začala omezovat i opora, prostřednictvím které udržoval existenci celého východního společenství.

Jaltské rozdělení Evropy představuje klíčovou událost v dějinách Evropy i celého světa. Toto rozdělení bylo ukončeno rozpadem východního bloku v roce 1989 a rozpadem Sovětského svazu v roce 1991. Po „revolucích“ v roce 1989 bývalé satelitní země zahájily zásadní přeměnu ekonomik i politického systému. Cílem reforem se stalo vybudování fungujících kapitalistických ekonomiky, demokratických systémů pluralitní parlamentní demokracie a integrace východních zemí do struktur západní Evropy. Cílem všech bývalých satelitů se stalo členství v NATO a v EU.

¹⁸⁹ Vykoukal J., Litera B., Tejchman M.: Východ, Praha 2000, s. 682

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

B90	– Spojenectví 90
CDU	– Křesťansko demokratická unie
ČSL	– Československá strana lidová
ČSS	– Československá strana socialistická
ČSSR	– Československá socialistická republika
ČTK	– Československá tisková kancelář
DA	– Demokratické hnutí
DSU	– Německá sociální unie
EU	– Evropská unie
FDP	– Svobodná demokratická strana
KGB	– Výbor státní bezpečnosti
KOR	– Výbor na obranu dělníků
KSČ	– Komunistická strana Československa
KSS	– Komunistická strana Slovenska
KSSS	– Komunistická strana Sovětského svazu
MDF	– Maďarské demokratické fórum
MKS	– Mezipodnikový stávkový výbor
MSDS	– Maďarská socialistická dělnická strana
MSzP	– Maďarská socialistická strana
NATO	– Severoatlantická aliance
NDR	– Německá demokratická republika
NEM	– Nový ekonomický mechanismus
OF	– Občanské fórum
OSN	– Organizace spojených národů
PDS	– Strana demokratického socialismu
PSDS	– Polská sjednocená dělnická strana
PZKS	– Polský katolicko-sociální svaz
ROPCiO	– Hnutí na obranu lidských a občanských práv
RSFSR	– Ruská sovětská federativní socialistická republika
RVHP	– Rada vzájemné hospodářské pomoci

SALT – Rozhovory o omezení strategických zbraní
SD – Demokratická strana
SDI – Strategická obranná iniciativa
SED – Jednotná socialistická strana Německa
SNS – Společenství nezávislých států
SPD – Sociálně demokratická strana Německa
SRN – Spolková republika Německo
SSSR – Svaz sovětských socialistických republik
UChS – Křesťansko-sociální unie
ÚV – Ústřední výbor
USA – Spojené státy americké
VPN – Verejnosť proti násiliu
WRON – Vojenská rada národní spásy
ZSL – Sjediněná lidová strana

LITERATURA

Tištěné zdroje

Davies, N. Polsko: dějiny národa ve středu Evropy. Vyd. 1. Praha: Prostor, 2003. ISBN 80-7260-083-4.

Durman, K. Útěk od praporů: Kreml a krize impéria 1964-1991. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1998. ISBN 80-7184-672-4.

Ježek, V. Kde domov můj?: 72 let Československa. Vyd. 1. Praha: Evropský kulturní klub, 1992. ISBN 80-85212-16-1.

Kontler, L. Dějiny Maďarska. Praha: Lidové noviny, 2001. Dějiny států. ISBN 80-7106-405-X.

Krejčí, O. Proč to prasklo aneb Hovory o demokracii a "Sametové revoluci". Vyd. 1. Praha: Trio, 1991. ISBN 80-900725-3-4.

Luňák, P. Západ: Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce. Vyd. 1. Praha: Libri, 1997. Historická řada. ISBN 80-85983-29-X.

Měchýř, J. Velký převrat, či snad, Revoluce sametová?: několik informací, poznámek a komentářů o naší takřečené něžné revoluci a jejích osudech 1989-1992. Vyd. 1. Praha: Progetto, 1999. Československý spisovatel. ISBN 80-86366-00-6.

Müller, H.; Krieger, K. Dějiny Německa. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. Dějiny států. ISBN 80-7106-125-5.

Otáhal, M.; Sládek, Z. Deset pražských dnů: 17.-27. listopad 1989. Vyd. 1. Praha: Academia, 1990. ISBN 80-200-0340-1.

Otáhal, M. Opozice, moc, společnost 1969-1989: Příspěvek k dějinám "normalizace".
Praha: Maxdorf, 1994. Historia nova. ISBN 80-85800-12-8.

Pražák, R. Dějiny Maďarska. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, ISBN 80-210-0699-4.

Reiman, M. O komunistickém totalitarismu a o tom, co s ním souvisí. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2000. ISBN 80-246-0028-5.

Řezník, M. Polsko. Vyd. 1. Praha: Libri, 2002. Stručná historie států. ISBN 80-7277-129-9.

Suk, J. Labyrintem revoluce: aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize. Vyd. 1. Praha: Prostor, 2003. ISBN 80-7260-099-0.

Suk, J.; Cuhra, J.; Koudelka, F. Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985-1990. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999. ISBN 80-85270-88-9.

Švankmajer, M. a kol. Dějiny Ruska. Praha: Lidové noviny, 1995. Dějiny států. ISBN 80-7106-128-X.

Texler, J. Despotický socialismus: selhání utopie. Vyd. 1. Praha: Academia, 1996. ISBN 80-200-0575-7.

Vykoukal, J.; Litera, B.; Tejchman, M. Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. Vyd. 1. Praha: Libri, 2000. Historická řada. ISBN 80-85983-82-6.

Zeman, Z. Vzestup a pád komunistické Evropy. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 1998. ISBN 80-204-0708-1.

Elektronické zdroje

Horák, S. Bezprostřední reakce sovětského tisku na listopad 1989 v ČSSR [on-line].
Dostupné na <http://www.slavomirhorak.euweb.cz/revoluce1989.htm>

Kupka, M. Osobnosti politiky [on-line]. Životopisy online. Dostupné na
<http://zivotopisyonline.cz/>

Marjánko, B. Období tzv. normalizace [on-line]. Totalita 2005. Dostupné na
<http://www.totalita.cz>

Pažout, J. Husák nenarazil na větší odpor [on-line]. Archiv LN [cit. 28. 12. 2004].
Dostupné na <http://www.lidovky.centrum.cz/>

Vlček, T. Sametová revoluce [on-line]. Totalita 2005. Dostupné na
<http://www.totalita.cz>

Zvěřina, R. Rok, kdy nás Strana opustila [on-line]. Rudý hlasatel [cit. 15. 1. 2005].
Dostupné na <http://www.spasitel.cz/rok1989/>

Obrazová dokumentace

Obrázky 1 – 8, 10 převzaty z:

Vykoukal, J.; Litera, B.; Tejchman, M. Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku
1944-1989. Vyd. 1. Praha: Libri, 2000. Historická řada. ISBN 80-85983-82-
6.

Obrázek 9 převzat z:

Zvěřina, R. Rok, kdy nás Strana opustila [on-line]. Rudý hlasatel [cit. 15. 1. 2005].
Dostupné na <http://www.spasitel.cz/rok1989/>

PŘÍLOHY

- Příloha č. 1* Zadlužení zemí východního bloku (1980)
- Příloha č. 2* Letenská pláň (25. 11. 1989)
- Příloha č. 3* Prohlášení studentů (27. 11. 1989)
- Příloha č. 4* Havel při prezidentské přísaze (leden 1990)
- Příloha č. 5* Výsledky polských parlamentních voleb (červen 1989)
Výsledky parlamentních voleb v Maďarsku (březen 1990)
- Příloha č. 6* Výsledky parlamentních voleb v NDR (březen 1990)
Výsledky československých parlamentních voleb (červen 1990)
- Příloha č. 7* Pracovní texty – Charta 77
- Příloha č. 8* Pracovní list – Doplnovačka
- Příloha č. 9* „Riskuj“
- Příloha č. 10* Pracovní list – sovětská okupace Afghánistánu

Příloha č. 1

Zadlužení evropských socialistických zemí k 31. 12. 1980 (v miliardách USD)

Bulharsko	2,5
Československo	3,4
Maďarsko	6,6
Sovětský svaz	8,7
Rumunsko	9,4
NDR	11,6
Polsko	22,3
celkem	60,3

Zdroj: Vykoukal J., Litera B., Tejchman M.: Východ, Praha 2000, s. 356

Příloha č. 2

Zaplňená Letenská pláň 25. listopadu 1989

Zdroj: Ježek V. a kol: Kde domov můj? 72 let Československa, Praha 1992, s. 230

Prohlášení studentů z 27. listopadu 1989

V Y Z V A K E S P O L U O B C A N Ů M C . 2
=====

GENERÁLNÍ STÁVKA 27. 11. 1989 SE STALA MANIFESTACÍ NEJEN
PODPORY NAŠICH POŽADÁVKŮ, ALE I VYJÁDŘENÍM POSTOJE OBCANŮ
K SOUČASNÉ POLITICKÉ SITUACI.

S USPOKOJENÍM JSME PŘIJALI ODSTOUPENÍ NEJZKOMPROMITOVÁ-
NEJSÍCH STRANIČKÝCH FUNKČIONÁRŮ, ALE MUSÍME KONSTATOVAT, ŽE
JIM ZUSTÁVAJÍ FUNKCE STATNÍ. BYLO TAKÉ PROPUSTENO NEKOLIK PO-
LITICKÝCH VĚZŮ, ALE JDE POUZE O NEJKRATKĚJŠÍ PŘÍPADY, NA
KTERÉ SE PO LETA UPOZORŇOVALO. FEDERÁLNÍ VLADA PROJEVILA OCHO-
TU RESIT NAŠE POŽADÁVKY, OVŠEM SOUČASNÁ SITUACE NAM NEDÁVA DO-
STATEČNÉ ZÁRUKY, ŽE JIM BUDE VYHOVENO, A PROTO POVAŽUJEME ZA
NEZBYTNÉ:

1. USTAVIT KOMISI PŘEDSEDNICTVA FEDERÁLNÍHO SHROMÁŽDĚNÍ, V NIZ
BUDOU ZASTOUPENI PŘEDSTAVITELÉ NEZÁVISLÝCH STUDENTSKÝCH A
OBCANSKÝCH AKTIVIT, KTERÁ VYSETŘÍ VEŠKERÉ OKOLNOSTI PATEČ-
NÍCH UDÁLOSTÍ, POJMENUJE VINÍKY A PŘEDÁ OBJEKTIVNÍ ZPRÁVU
ORGANUM MINISTERTVA SPRÁVEDLNOSTI A ČESKOSLOVENSKÉ VEŘEJ-
NOSTI.
2. A 3. ABY SE ZKOMPROMITOVANÍ FUNKČIONÁŘI ZCELA STAHLI Z VE-
REJNÉHO ŽIVOTA.
4. ABY NA NEJBLIŽŠÍM ZASEDÁNÍ FEDERÁLNÍ SHROMÁŽDĚNÍ ZPUSILO
ČLÁNEK 4 O VEDOUcí ÚLOZE KSČ V ÚSTAVĚ ČSSR.
5. ABY SE STATNÍ ORGANY OKAMŽITĚ SPOJILY S VÝBØREM NA OBRANU
NESPRÁVEDLIVĚ STIHANÝCH A VE SPOLUPRÁCI S NIM OSVOBODILY
VŠECHNY POLITICKÉ VĚZNE.
6. ABY BYLY CO NEJDŘÍVE VYPRACOVANY A K DISPOZICI PŘEDANY OS-
NOVY ZÁKONU O SHROMÁŽDOVÁNÍ, SDRUŽOVÁNÍ A PETIČNÍM PRAVU.
7. USPOŘÁDAT SETKÁNÍ PŘEDSTAVITELŮ VŠECH POLITICKÝCH STRAN,
NEZÁVISLÝCH INICIATIV, CÍRKVÍ A VÝZNAMNÝCH SPOLEČENSKÝCH
HNUTÍ.

27. LISTOPADU 1989

STÁVKUJÍCÍ STUDENTI

Václav Havel při prezidentské přísaze, leden 1990

Zdroj: Suk J.: Labyrintem revoluce, Praha 2003

Příloha č. 5

Výsledky polských parlamentních voleb z června 1989

strana	Sejm mandátů	%	Senát mandátů
PSDS	173	38	0
Solidarita KO	161	35	99
ZSL	76	15	0
SD	27	7	0
PAX	10	5 *	0
UChS	8	5 *	0
PZKS	5	5 *	0
nezávislí	0	0	1
celkem	460	100	100

* 5% mají tato seskupení celkem

Zdroj: Vykoukal J., Litera B., Tejchman M.: Východ, Praha 2000, s. 543

Výsledky parlamentních voleb v Maďarsku z března 1990

Počet kandidátů registrovaných pro				
Strana	1. kolo	2. kolo	%	mandáty
Maďarské demokratické fórum (MDF)	174	154	24,73	165
Aliance svobodných demokratů (SzDSz)	173	138	21,39	91
Maloroľnická strana (FKGP)	163	70	11,73	44
Maďarská socialistická strana (MSzP)	174	57	10,89	33
Federace mladých demokratů (FIDESZ)	82	11	8,95	21
Křesťanskodemokratická lidová strana (KDNP)	105	24	6,46	21
Agrární aliance	88	7	3,13	1
Nezávislí	6			
Ostatní				4
Menšiny *				8
celkem			100,00	394

* volební zákon garantuje menšinám 8 křesel bez ohledu na dosažený výsledek

Zdroj: Vykoukal J., Litera B., Tejchman M.: Východ, Praha 2000, s. 543

Příloha č. 6

Výsledky parlamentních voleb v NDR z března 1990

strana	%	mandáty
CDU	40,82	163
SPD	21,88	88
PDS	16,40	66
DSU	6,31	25
FDP	5,28	21
B90	2,91	12
DA	0,99	4
ostatní	–	21
celkem	100,00	400

Zdroj: Vykoukal J., Litera B., Tejchman M.: Východ, Praha 2000, s. 658

Výsledky československých parlamentních voleb z června 1990

strana	Sněmovna lidu		Sněmovna národů	
	%	mandáty	%	mandáty
OF/VPN	46,6	87	45,9	83
KSČ	13,6	23	13,7	24
Křesťansko-demokratické hnutí/ Křesťanská a demokratická unie	12,0	20	11,3	20
Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnost pro Moravu a Slezsko				
národní socialisté	5,4	9	3,6	9
Slovenská národní strana	3,5	6	6,2	7
Soužití a Maďarské				
křesťansko-demokratické hnutí	2,8	5	2,7	7
ostatní	16,1	0	16,6	0
celkem	100,0	150	100,0	150

Zdroj: Vykoukal J., Litera B., Tejchman M.: Východ, Praha 2000, s. 695

CHARTA 77

1. ledna 1977 vystoupila na veřejnost s kritikou situace v Československu Charta 77. Bylo to volné a otevřené sdružení, ve kterém se spojili ke spolupráci nekomunističtí intelektuálové, zástupci křesťanského hnutí a bývalý komunisté - reformisté. Prvními mluvčími Charty 77 byli profesor Jan Patočka, dramatik Václav Havel a profesor Jiří Hájek.

Ve svém prvním dokumentu, adresovaném vedoucím politickým představitelům režimu, žádala Charta 77, aby v Československu byla uplatňována základní lidská a občanská práva. Opírala se přitom o mezinárodní dokumenty o dodržování občanských a politických práv, podepsané v Helsinkách roku 1975, které Československo ratifikovalo, ale nedodržovalo.

Proti těm, kteří dokument podepsali – proti signatářům Charty, kterých bylo v té době 239 -, zahájil režim tvrdé postihy, vrcholící uvězněním některých z nich.

Z prohlášení Charty 77

„... Desítkám tisíc našich občanů je znemožněno pracovat v jejich oboru jen proto, že zastávají názory odlišné od názorů oficiálních... Nesčetným mladým lidem je bráněno ve studiu jen pro jejich názory nebo dokonce pro názory jejich rodičů. Bezpočet občanů musí žít ve strachu, že kdyby se projevíli v souladu se svým přesvědčením, mohli by být buď sami, nebo jejich děti zbaveni práva na vzdělání... Svoboda veřejného projevu je potlačena centrálním řízením všech sdělovacích prostředků i publikačních a kulturních zařízení... Svoboda náboženského vyznání je omezována... Ministerstvo vnitra kontroluje život občanů odposlechem telefonů a bytů, kontrolou pošty, osobním sledováním, domovními prohlídkami, budováním sítě informátorů z řad obyvatelstva... Obecně je porušován i článek zaručující občanům právo svobodně opustit svou zemi, a toto právo je vázáno na různé nepřipustné podmínky... Někteří občané upozorňují na soustavné porušování lidských práv a dožadují se nápravy. Jejich hlasy však zůstávají většinou bez odezvy, anebo se stávají předmětem vyšetřování...“

Příloha č. 8

Doplňte slova do textu:

Nebezpečnými totalitními systémy poválečného vývoje byly ... v ... a v Svůj program se snažily uskutečňovat pomocí ... a tajné policie. Německým nacistickým vůdcem byl ..., jehož snahou bylo ovládat Evropu. Německý národ považoval za a ostatní národy se chystal nebo

Ve 20. století se rozšířil ještě jeden totalitní systém:..., který byl typický pro a a byl založen na Za zakladatele je považován a jeho přítel Mezi komunistické diktátory patří Fidel Castro na..., v Číně a Lenin v

Adolf Hitler

Armáda

Čína

Zotročit

Fašismus

Friedrich Engels

Itálie

Karel Marx

Komunismus

Kuba

Mao Ce-tung

Nacismus

Německo

Rasově nadřazený

Rusko

Rusko

Rovnost majetku

Vyhladit

„RISKUJ“

OSOBNOSTI

- 10** – Jmenujte ruského reformátora, který byl iniciátorem perestrojky (*Gorbačov*)
- 20** – Jmenujte polského odpůrce komunistického režimu (*Lech Walesa*)
- 30** – Kdo byl generálním tajemníkem východoněmecké komunistické strany v 80. letech (*E. Honecker*)
- 40** – Jakou funkci zastával János Kádár a v které zemi vládl? (*gen. tajemník strany maďarských komunistů, Maďarsko*)
- 50** – Jmenujte všechny komunistické československé prezidenty (*K. Gottwald, A. Zápotocký, A. Novotný, L. Svoboda, G. Husák*)

POJMY

- 10** – Co byla Varšavská smlouva? (*Smlouva o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci; voj. pakt; vytvoření protiváhy NATO a soustředění ozbrojených sil evr. social. zemí*)
- 20** – Vysvětlete pojem pětiletka (*zákonem stanovený hospodář. plán na dobu pěti let*)
- 30** – Co znamenala zkratka RVHP? (*Rada vzájemné hospodářské pomoci; mezinár. org. sdružující soc. státy; smyslem bylo koordinovat vzájemné hospodářské vztahy svých členů, poskytovat si pomoc a podporovat se v zásobování surovinami*)
- 40** – Co znamená „vláda 15:5“? (*Adamcova vláda sestavená po 17. listopadu 1989, 15 komunistů a 5 zástupců jiných stran*)
- 50** – Vysvětlete pojem politika détente (*politické uvolnění napětí mezi státy, především v období studené války*)

CHARTA 77

- 10 – Kdy byl manifest uveřejněn? (*1. 1. 1977*)
- 20 – Jmenujte alespoň dva představitele (*V. Havel, J. Patočka, J. Hájek*)
- 30 – Vysvětlete pojem Anticharta (*dokument odsouhlasený na shromáždění umělců, v rámci kampaně proti chartistům*)
- 40 – Co bylo hlavním důvodem k vystoupení Charty? (*nedodržování lidských práv a dohod z Helsinek*)
- 50 – Jmenujte alespoň čtyři práva, která byla porušována (*právo na odlišné polit. názory, právo shromažďovací, společovací, slova, tisku, právo na svobodu náboženského vyznání, právo svobodně opustit zemi*)

SATELITY

- 10 – Jmenujte alespoň čtyři satelitní země V bloku (*NDR, Polsko, ČSSR, Maďarsko, Rumunsko, Bulharsko*)
- 20 – Čím bylo zajištěno rozdělení V a Z Berlína? (*Berlínská zeď*)
- 30 – Ze které země pochází papež Jan Pavel II. a jaké je jeho vlastní jméno? (*Polsko, Karol Wojtyła*)
- 40 – Kdy a jak přestal existovat Sovětský svaz? (*1991, vznik SNS*)
- 50 – Které armády se zúčastnily intervence do ČSSR a které vlády účast odmítly? (*Polsko, Maďarsko, NDR, Bulharsko, SSSR x Rumunsko*)

RŮZNÉ

- 10 – Co se stalo 26. dubna 1986? (*výbuch v Černobylu*)
- 20 – Vysvětlete zkratky OF a VPN (*Občanské fórum, Verejnost' proti násiliu – politické hnutí sdružující odpůrce komunistického režimu*)
- 30 – Kdy došlo k intervenci vojsk Varšavské smlouvy do Československa – přesné datum (*21. 8. 1968*)

40 – Na základě jaké dohody došlo k rozdělení Evropy po 2. světové válce? (*Jaltská konference*)

50 – Co měli společného Jaruzelski, Havel, Göncz a Jelcin? (*první prezidenti postkomunistických zemí po rozpadu východního bloku*)

Příloha č. 10

Na sovětskou okupaci Afghánistánu prezident USA J. Carter odpověděl vyhlášením embarga na dovoz amerického obilí do SSSR, aby vyjádřil tvrdý nesouhlas s tímto pokusem SSSR postupovat z pozice síly. Dovoz obilí z USA byl totiž pro SSSR vzhledem ke stavu sovětské ekonomiky velmi důležitý. Tento nesmlouvavý postup prezidenta Cartera byl hodnocen jako účinný na poli mezinárodní politiky, ale na druhé straně poškodil zájmy vývozců obilí v USA. Na základě slibu, že embargo zruší, byl R. Reagan v roce 1980 zvolen prezidentem USA. Musel se pak rozhodnout, zda embargo bude zachováno, nebo zrušeno.

Představte si, že jste americkým prezidentem... a ve skupinách vypracujte následující rozhodovací schéma. Analyzujte politické rozhodnutí z hlediska různých důvodů, důsledků a politických zájmů. Použijte následující tabulky, kam si jednotlivé pracovní skupiny zapíší svůj postup uvažování.

1. Cíle

2. Důvody

Zachovat embargo	Zrušit embargo

3. Předpokládané důsledky rozhodnutí

Zachovat embargo	Zrušit embargo

4. Možná řešení

5. Rozhodnutí

--

6. Na základě práce s tabulkami zdůvodněte, proč jste dospěli právě k tomuto závěru.

